

Lunds universitet
Masteruppsats i idé- och lärdoms historia
ILHM05
Handledare: Anna Tunlid
Vårterminen 2023

”Jag vill stänga in min broder, och låta
kvinnan i min kropp få leva”

Kön och sexualitet i den tidiga svenska transrörelsen, 1964–1969

Devin Baaring

Abstract

“I want to lock up my brother, and let the woman in my body live” - Gender and sexuality in the early Swedish trans movement, 1964-1969

This essay deals with the early trans movement in Sweden, which started in the sixties. Through the personal archive of Eva-Lisa Bengtson, activist and co-founder, it presents the groups Transvestia and FPE-NE (Full personality Expression, Northern Europe) as the first organisations to be started by and for any gender non-conforming people in Sweden. Their primary target group were heterosexual, male transvestites which means most of their members at times dressed as, acted as and in other ways personified women. The primary focus is to analyse how these transvestites viewed themselves and their gender non-conforming identities and practices.

Using the heterosexual matrix from queer studies but also acknowledging the primacy of lived and embodied experiences in the tradition of trans studies, this essay aims to capture what it could mean to be a transvestite during the sixties in Sweden. While there are some simple definitions, a closer examination shows that there were a multitude of ways to look at and practise transvestism. Looking at how the transvestites distanced themselves from transsexuals, homosexuals and men dressing in women clothing for sexual pleasure will show a large variety in interpretations, inclusions, and exclusions. The analysis of these areas of uncertainty will also discuss why these processes were important to the transvestites in relation to the surrounding society. This will be examined through contextualising in three arenas: the public debate on sex, gender and sexual freedom, the medical society, and the impact of contacts with the community of American transvestites surrounding the magazine *Transvestia* and its founder, Virginia Prince.

Keywords

HBTQ, LGBTQ, transvestism, transsexualism, könsöverskridande, gender non-conformity, Transvestia, FPE-NE, FPE, transhistoria, trans history, queer historia, queer history

Innehåll

Inledning	1
Syfte	1
Forskningsläge	2
Frågeställningar.....	4
Källmaterial.....	5
Breven.....	5
Tidningar och litteratur	8
Källkritik och representativitet	10
Teori och metod	12
Queerteori och transstudier.....	13
Kontextualisering.....	16
Namn och pronomen.....	18
Trans-ord.....	20
Etiska överväganden	22
Disposition	22
Bakgrund.....	25
Medicinshistoria	25
Det offentliga samtalet.....	28
Transvestia och FPE-NE – en översikt	31
Ulrika och Livia – Att vara transvestit.....	34
Demografi	35
Risker, konsekvenser och relationer	37
Lars och Christer – Vikten av ett kontaktnät	41
Trans i media.....	43
Att knyta band.....	45
Internationella kontakter	48

Inge och hennes bror – Två personligheter, en person.....	52
Andra förklaringar	56
Kön och könsroller.....	59
Maja och Susanne – Kvinnlighet på heltid	63
Transsexualism och könsbekräftande vård	66
Kvinnoframställning och femifili	69
Sten, Bengt och Jeanette – Perversioner	74
Erotiska omklädningar	75
Homosexualitet	77
Slutsatser	81
Medicinvetenskap och läkarkår	81
Det offentliga samtalet	82
Amerikanska kontakter	84
Självbilder.....	85
Referenser	90
Otryckta källor	90
Tryckta källor och litteratur	90
Illustrationer.....	92
Övriga hänvisningar.....	93

Inledning

Det här är en uppsats om kön, sexualitet och gränsöverskridande. Den utspelar sig på sextiotalet, en tid då normerna kring kön och sexualitet var i förändring. I media debatterades kvinnors deltagande i arbetslivet och könsrollernas funktion, parallellt med tillgången till abort och preventivmedel. Läkare uttalade sig och skrev böcker om de som kallades sexuella avvikare, där de efterfrågade förståelse från allmänheten. I källmaterialet märks det hur allt rörde sig, förändrades och förhandlades. Språket är svårgripbart då definitioner är oklara, betydelseglidningarna och skiftningarna i ordens laddningar tycks vara små men kan bli avgörande.

Det här är också en uppsats om människor, deras liv och erfarenheter och vad som händer när de sluter sig samman. Två föreningar, Transvestia och FPE-NE (Full Personality Expression – Northern Europe), bildades under sextiotalet, särskilt för heterosexuella, manliga transvestiter, som tidvis klädde om till kvinnliga roller. Bland de bevarade handlingarna efter aktivisten Eva-Lisa Bengtson finns personlig korrespondens, nyhetsbrev och annat material där medlemmarna skrivit om sina liv och tankar. De individuella identiteterna diskuterades tillsammans med medicinska rön om könsmarkörer och samhällsdebatter om könsroller och pornografi. Föreningarnas egna kravlistor för medlemskap visar på deras komplicerade position, där de både vill skapa utrymme för sina egna normbrytande praktiker och samtidigt markera avstånd till andras.

Det här är en uppsats om förändring och förvandling, om isolering och gemenskap, om att dra och kliva över gränser – men framför allt är det en uppsats om all den mångfald av könsöverskridande identiteter och uttryck, sexuella praktiker och sätt att se på sig själv och omvärlden, som rymdes inom den svenska transrörelsen under dess första år.

Syfte

Syftet med den här uppsatsen är att belysa vilka normer kring kön och könsöverskridande som rådde under sextiotalet och hur dessa påverkade de första svenska transorganisationerna, Transvestia och FPE-NE. Genom att analysera hur personer som bröt mot normer för kön och sexualitet levde och såg på sina liv, identiteter och uttryck, vill jag också visa på vad som var möjligt i sextiotalets tankevärld. Den svenska transhistorien är ännu till stora delar utforskad, eller underutforskad, trots att den spelar en stor roll även för resten av samhället

och dess normer. De diskussioner om kön, könsöverskridande och sexualitet och hur dessa förhåller sig till varandra som fördes inom Transvestia och FPE-NE belyser resten av samhällsdebatten och visar hur nya gränsdragningar mellan kön och sexualitet befästes under perioden.

Utgångspunkten är transvestiternas levda, kroppsliga erfarenheter såsom de återges i källmaterialet från Eva-Lisas personarkiv. Där skildras en mångfald av upplevelser och förhållanden till termer och identitetsbegrepp som framstår som etablerade. När dessa upplevelser kontextualiseras genom att relateras till andra arenor där kön och könsöverskridande diskuterades, illustreras de normativa regleringarna av binära kön och konstituerande heterosexualitet. Vilka som ges auktoriteten att uttala sig i dessa frågor och få sina ord behandlade som sanning eller vilka sociala konsekvenser det får för en transvestit som blir avslöjad är exempel på hur normativa mönster och individuella praktiker möts och påverkas av dessa möten. Samtidigt är transvestiternas egna gränsdragningar mot andra grupper av normbrytare och förklaringsmodeller för transvestism och kön centrala för att förstå inte bara dem och sextiotalets samhälle, utan också som en grundbult i den svenska transrörelsens historia. De idéströmningar som präglade dessa tidiga transaktivisters externa och interna kommunikation blev därmed förutsättningarna för de som kom efter.

Den tidsmässiga avgränsningen i uppsatsen baseras på Transvestias verksamhetsår, som alltså sträcker sig från 1964 till 1969. Då föreningen bildades 1964 presenteras de trådar som sträcker sig bakåt i tiden som historisk bakgrund men ligger utanför undersökningens fokus. Att den avslutas 1969 beror inte endast på att Transvestia då läggs ner, utan också på att FPE-NE i övergången till sjuttioalet utvecklas snabbt och därmed trädde in i något av en ny fas som är förtjänt av en egen separat undersökning. Den samhälleliga kontexten skiftar också vid decennieskiftet och sjuttioalet kom att präglas av sina egna separata diskussioner om kön och sexualitet (som i viss mån byggde vidare på de från sextioalet). Därmed går det inte att göra samma analys av vad som hände före och efter 1970, och detta årtal blir därför en rimlig avgränsning för uppsatsen.

Forskningsläge

Enligt historikern och genusvetaren Jens Rydström har transhistoria – det vill säga historia skriven ur transpersonernas perspektiv snarare än på juridisk eller medicinsk grund – varit ett forskningsfält sedan början av 1990-talet. I andra utgåvan av sin bok *Kvinnor, män och alla*

Andra: En svensk genushistoria redogör han för den svenska transhistorien från 1600-talet fram till idag. Det är en välskriven översikt som särskilt visar på förhållandet mellan könsöverskridande och samkönad sexualitet och den har därmed varit användbar i diskussionen.¹ De andra översiktsverken över svensk hbtq-historia behandlar antingen transhistoria mycket kort, som i *Undantagsmänniskor: En svensk HBTQ-historia med utblickar i världen* av Rydström tillsammans med Svante Norrhem och Hanna Markusson Winkvist, eller så omnämns transpersoner endast i några få utskrivningar av hbt, som i Don Kulicks *Queersverige*.²

Den idéhistoriska forskning som gjorts i transrelaterade ämnen och i en svensk kontext är inte särskilt omfattande. Maja Bondestams *Tvåkönad – Studier i den svenska hermafroditens historia* behandlar en period som slutar någonstans runt sekelskiftet mellan arton- och nittonhundratalet, samtidigt som de första spåren av en modernare syn på trans kan urskiljas. I avhandlingen ”Ett emballage för inälvor och emotioner”: *Föreställningar om kroppen i statliga utredningar från 1960- och 1970-talen* skriver Erika Alm bland annat om SOU 1968:28, *Intersexuellas könstillhörighet*, som låg till grund för könstillhörighetslagen vilken trädde i kraft 1972. Även Sara Edenheims avhandling *Begärets lagar: Moderna statliga utredningar och heteronormativitetens genealogi* utgår delvis från samma material. Gemensamt för dessa är att deras analyser berör en period som överlappar min och att de på olika sätt behandlar samhällets syn på könsöverskridanden. Utgångspunkterna är dock helt annorlunda och de kommer därmed inte refereras i denna uppsats.

Förutom Rydströms översikt finns det alltså ingen svensk historisk eller idéhistorisk genomgång av transrörelsen eller dess förgrundsgestalter. I en internationell kontext ser det lite annorlunda ut och särskilt amerikansk transhistoria är betydligt mer utforskad än den svenska. Den svenska organisationen Transvestia tycks ha tagit sitt namn från en amerikansk tidskrift med samma namn. Tidskriften *Transvestia* kan idag läsas i sin helhet online, och har undersökts av Robert Hill. Han behandlade ämnet grundligt i sin avhandling ’*As a man I exist; as a woman I live*’: *Heterosexual Transvestism and the Contours of Gender and Sexuality in Postwar America* från 2007. Sedan dess har han bland annat skrivit ”’We share a sacred secret’: Gender, domesticity, and containment in ’Transvestia’s histories’ and letters

¹ Jens Rydström, *Kvinnor, män och alla Andra: En svensk genushistoria*, andra upplagan (Lund: Studentlitteratur, 2021).

² Svante Norrhem, Jens Rydström och Hanna Markusson Winkvist, *Undantagsmänniskor: En svensk hbtq-historia med utblickar i världen* (Lund: Studentlitteratur, 2015). Don Kulick (red.), *Queersverige* (Stockholm: Natur och Kultur, 2005).

from crossdressers and their wives”, som är skriven ur ett perspektiv centrerat kring hemliv, huslighet och familjeförhållanden, och kapitlet ”Before Transgender: Transvestia’s Gender Spectrum, 1960-1980” i *The Transgender Studies Reader 2* där han gör en begreppshistorisk studie som spårar ursprunget till det nutida begreppet *transgender* genom debatten i *Transvestia*. Därmed tecknar han också ett utförligt porträtt av Virginia Prince, en nyckelperson vars redaktörskap kom att präglade hela rörelsen. Hon var en mycket framträdande aktivist och transvestit, som också doktorerat i farmakologi och skrev utförligt om teoretiska perspektiv på kön och könsöverskridande. Minst ett personligt möte med henne kom också att forma den tidiga svenska transrörelsen. Hills texter om tidningen *Transvestia* och dess läsare blir här grunden för att diskutera det amerikanska inflytandet i Sverige och därmed även vad som var unikt för transrörelsen här.

Vid sidan av Hills omfattande arbete har flera andra forskare skrivit verk som främst berör amerikansk transhistoria. De två främsta översiktsverken är Joanne Meyerowitz *How Sex Changed – A history of transsexuality in the United States* och Barry Reays *Trans America – A Counter-History*.³ I sitt ambitiösa projekt har Reay eftersträvat att låta konkurrerande narrativ komma fram och att teckna transhistoriens gränsöverskridande karaktär. I kapitlet ”The Transsexual Moment” visar han på skillnader och likheter mellan olika delar av transfrågan under sextiotalet och i ”Blurring the Boundaries” diskuterar han på vilka sätt de olika begreppen, identiteterna och sociala kulturerna glider in i och bort från varandra. Hans ifrågasättande av invanda gränsdragningar mellan såväl grupper som begrepp överensstämmer med min ansats, varför *Trans America* är den främsta källan för amerikansk transhistoria i min analys.

Frågeställningar

Uppsatsens huvudsakliga frågeställning är: *Hur såg medlemmarna i Transvestia och FPE-NE på sina egna identiteter och könsöverskridande praktiker?* Den kompletteras med tre underfrågor som korresponderar med de tre arenorna för contextualisering: *Hur såg medicinvetenskapen och läkarkåren på könsöverskridande och hur förhöll sig transvestiterna till detta? Hur diskuterades kön och könsöverskridande i den offentliga debatten och hur*

³ Joanne Meyerowitz, *How Sex Changed – A history of transsexuality in the United States* (Cambridge: Harvard University Press, 2004). Barry Reay, *Trans America – A Counter History* (Cambridge: Polity Press, 2020).

förhöll sig transvestiterna till detta? Hur såg kontakten med amerikanska FPE ut och på vilka sätt påverkade kontakten de svenska grupperna?

Källmaterial

Källmaterialet till undersökningen består främst av material från aktivisten Eva-Lisa Bengtsons personarkiv. Det har valts ut för att samlingen av personlig korrespondens, interna nyhetsbrev och annat informations- och medlemsmaterial ger en unik möjlighet att ta del av hur medlemmarna i Transvestia och FPE-NE själva upplevde sina könsöverskridande identiteter. Att premiera de subjektiva upplevelserna hos personerna i undersökningen förutsätter denna typ av material och undersökningen har därför också till viss del utformats efter det tillgängliga materialet. Utifrån detta material har ett urval gjorts baserat på relevans, bredd och uttrycksfullhet så att den huvudsakliga frågeställningen kan besvaras.

För att komplettera arkivmaterialet används en kombination av material från sextiotalet. Nyhetsmedia, medicinsk och populärvetenskaplig litteratur, filmade intervjuer och den statliga utredning som beredde könstillhörighetslagen utnyttjas för att skapa de kontexter som transvestiterna verkade i. Därmed visar jag på de inflytanden som formade transvestiternas idéer om kön och könsöverskridande, men också hur det inte var en ensidig process utan ett komplicerat förhållande där transvestiterna var medskapare av ett handlingsutrymme som de också sedan utnyttjade. Genom denna breda ansats uppenbarar sig också de individuella aktörer som rörde sig mellan flera av dessa arenor och därmed fick ett stort inflytande över hur diskussionerna fördes.

Vid Eva-Lisas bortgång togs hennes material om hand och förvaltades av konstnären Sam Hultin, som ofta utgår från queer historia i sitt arbete och även kände Eva-Lisa. Utifrån materialet har hen bland annat satt samman stadsvandringar, offentliga läsningar och filmer som på olika sätt skildrar Eva-Lisas liv och aktivism. Idag förvaras arkivet hos QRAB (Queer-Rörelsens Arkiv och Bibliotek) på Riksarkivet i Göteborg.

Breven

Av allt det material Eva-Lisa samlat och bevarat är det breven från sextiotalet som verkligen fångar mitt intresse. De flesta brev som skickades till Transvestia var tänkta för vidareförmedling, och Eva-Lisa och Erika kopplade samman människor från hela Norden när

de skickade breven kors och tvärs till andra likasinnade. Samtidigt kom det en mängd brev direkt till Eva-Lisa och här ligger de, noggrant sorterade och instuckna i plastfickor. Vissa av dem är trevande, första kontakter, andra delar av långa konversationer mellan goda vänner. Maskinskrivna självbiografier värvas med korta praktiska meddelanden och insatta diskussioner om förhållandet mellan kön och genus. Flera av de som skriver ber om ursäkt för längden på sina brev, men finner att de har svårt att hålla tillbaka en flodvåg av ord när de för första gången berättar för någon om sina könsöverskridanden. Jag förstår att Eva-Lisa svarat och upptäcker också till min glädje att flera av namnen som så ursäktande introducerar sig för henne snart dyker upp i nyhetsbrev och på festbilder.

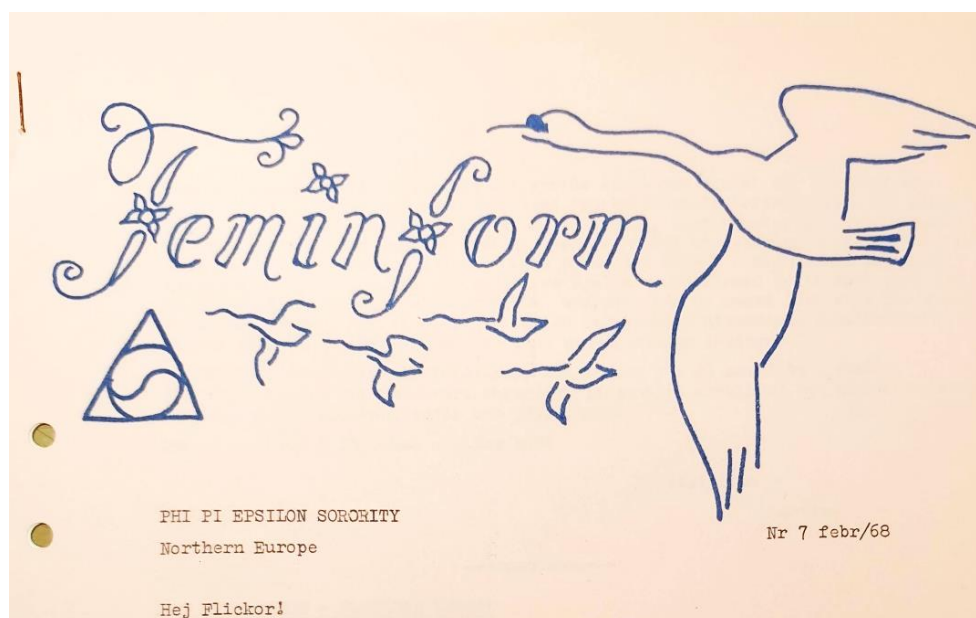

Bild 1: *Feminforms* logotyp (okänd formgivare)

De personliga breven kompletteras med annat material från föreningarna. Framför allt rör detta sig om nyhetsbrev *Kvinno-Spegeln* (även stavat *Quinno-Spegeln*) och *Feminform*. *Kvinno-Spegeln* utkom från 1964 som ett medlemsblad från Transvestia, men någon gång under 1967–1968 övergick *Kvinno-Spegeln* från att vara Transvestias klubborgan till att ges ut av FPE-NE. Tidskriften växte långsamt, från ett par maskinskrivna ark till längre publikationer med illustrationer och slutligen foton. I februari 1968 utsågs Ulrika till tidningens första omslagsflicka, ett grepp lånat direkt från den amerikanska tidskriften Transvestia. När FPE-NE grundades uppstod ett behov av att förmedla intern information

separat från *Kvinno-Spegeln*. Dessa nyhetsbrev fick namnet *Feminform* och inledningsvis består de av översatta stadgar och andra dokument från USA, information om hur FPE är organiserat och inbjudningar till träffar. Snart kompletteras detta med små korta betraktelser, citat och köptips, så att *Feminform* är närmast identiskt med tidiga nummer av *Kvinno-Spegeln*. Att det därmed blir en slags dubbel utgivning är säkert skälet att *Kvinno-Spegeln* kort därefter upphör. *Feminform* lever vidare som föreningens internorgan och rymmer en brokig blandning av personliga betraktelser, skvaller om medlemmarna, tips om sminkningar och transvänliga affärer, litteraturlistor och översatta texter från främst amerikanska medlemsblad som vissa av medlemmarna hade tillgång till. Det är ur dessa nyhetsbrev jag hämtat mycket av de språkliga förklaringarna, då de regelbundet innehåller ordförklaringar och listor på interna förkortningar. Andra handlingar är främst blanketter för medlemsansökningar och deltagande i olika evenemang, som medlemmarna uppmanas att fylla i och skicka tillbaka med vändande post.

Det är svårt, för att inte säga omöjligt, att sätta samman en sammanhängande berättelse utifrån dessa spridda inblickar i aktivisternas liv och gärningar. För projektets genomförande har det därför varit avgörande att samlingen också innehåller en tredje typ av material. Vid flera tillfällen har Eva-Lisa haft skäl att se tillbaka på sin tid i *Transvestia* och FPE-NE och skriva ner mer övergripande berättelser om vad som hände och vilka som deltog i olika perioder. Majoriteten av dessa är nedtecknade under sent nittiotal och tidigt tjugohundratal, bland annat ett manus till en artikel i *Stockholm Pride Magazine* från 1999 och anteckningar inför ett debattinlägg vid en RFSL-kongress runt 2003. Slutligen har Hultin genomfört en intervju med Eva-Lisa i maj 2017 där hon berättar om sitt liv och tiden i *Transvestia* och FPE-NE. Denna intervju har använts i flera av Hultins konstprojekt och hen var generös nog att skicka mig inspelningen i sin helhet.

De personliga breven och nyhetsbrevan används för att analysera hur transvestiterna själva såg på sina könsöverskridande identiteter och uttryck. Dels skildrade de på olika sätt hur de upplevde omklädningarna, omgivningens reaktioner och att vara en del av sammanslutningen, dels skrev de om hur de såg på saker som kön och sexualitet. I nyhetsbrev, informationsblad och medlemsansökningar från FPE-NE finns mycket av underlaget för diskussionen kring avgränsningar, det vill säga vilka som välkomnades i gruppen och på vilka kriterier medlemskap nekades. Eva-Lisas återberättelse av perioden, såväl i skrift som i Hultins intervju, utgör stommen i den kronologiska genomgången. Hennes

ord om vad som hände när har sedan bekräftats genom nyhetsbrev och annat material när det varit möjligt.

Tidningar och litteratur

För att få en bild av hur resten av samhället såg på transvestiter och andra könsöverskridare, har jag använt mig av en blandning av olika material. Vid sidan av sekundärlitteratur – och då främst Lena Lennerheds texter om den offentliga debatten kring sexualitet och könsroller – har jag undersökt en del dagspress från tiden. I tidningarna syntes då och då skandalartiklar om transsexuella som gifter sig, bildar familj eller på annat sätt skapade uppmärksamhet, något som ökade under decenniet. En sökning i databasen Svenska Dagstidningar visar endast fyra träffar för sökorden *transvestit* och *transvestism* tillsammans under 1960 till 1965. Under 1966 ökar det till fem träffar. Orden *transsexuell* och *transsexualism* dyker först upp 1967, då de fyra sökorden tillsammans visar en drastisk ökning till 49 träffar, följt av 63 träffar 1968 och 75 träffar 1969. Det rör sig alltså om en anmärkningsvärd ökning, även om det som skrevs varierade mycket i kvalitet och inställning till könsöverskridare.⁴

Könsöverskridande beteenden hänvisades annars generellt till sexualitetens sfär, och det förekom viss information i herrtidningar från tiden – *Piff*, *Raff* och *Paff* har alla publicerat olika texter kring ämnet under sextioalet. Där fanns en tyngdpunkt på fetischistisk transvestism (se t ex ”Trosor gör honom trogen” eller ”Jag njuter av damtrosor” i *Raff* 1967–68), vilket i dessa magasin behandlades som diversifierade uttryck för mänsklig sexualitet som skulle avnjutas, inte skambeläggas.⁵ Dessa magasin blev också en viktig kommunikationskanal för Transvestia då de vid föreningens start var de enda som var villiga att publicera deras annonser.

Ungefär samtidigt som Eva-Lena och Erika gjorde sina första trevande försök att få ihop en brevkлубb, publicerades boken *De erotiska minoriteterna* av läkaren Lars Ullerstam. Den var skandalös i sin extrema sexliberalism och såväl boken som Ullerstam själv avhandlades ändlöst i pressen. I en kommentar till ett textutdrag från boken i *Sexualpolitiska nyckeltexter* skriver Lena Lennerhed att Ullerstam agerade på eget bevåg men ändå kan ses

⁴ Svenska dagstidningar. Uppslagsord: Transvestism, transvestit, transsexualism, transsexualitet, transsexuell. <https://tidningar.kb.se/> (Hämtad 2023-03-18).

⁵ Anonym skribent, ”Trosor gör honom trogen”, *Raff*, nr 6 1967, s. 64–65. Signatur V.P.S, ”Jag njuter av damtrosor”, *Raff*, nr 1 1968, s. 10–11.

som ett uttryck för sextiotalets sexliberala rörelse.⁶ Idag omnämns Ullerstams bok sällan och de som minns den talar om hur han propagerade för statliga bordeller och kände medkänsla med nekrofiler och pedofiler.⁷ Medlemmarna i Transvestia såg honom i stället som en hjälte, en underbar man som uttryckte sig fördomsfritt om alla slags könsöverskridare och talade för att de skulle respekteras av resten av samhället. Personliga band knöts och Ullerstam hjälpte klubben att få tillgång till en lokal på Söder 1965.

De erotiska minoriteterna var unik i sin långtgående sexliberalism och sitt stora genomslag. Det var dock inte den enda boken som tog sig an dessa frågor med en stil som närmast kan kallas argumenterande populärvetenskap. I skriften *Könsumgänge annorlunda* från 1964 avser pseudonymen Jack Jahn att ”ge saklig upplysning i lättläst, populärvetenskaplig framställning om de vanligaste sexuella variationerna” och döper ett helt kapitel till ”Min son vill gå kvinnoklädd” med underrubriker som ”Transvestitens sexualliv”, ”Hur blir man transvestit?” och ”Bara förståelse hjälper”.⁸ I Jahns bok återfinns också ett stycke om *femifili*, ett direkt inflytande från Virginia Prince och USA:s transrörelse som kommer att diskuteras utförligt.

Ullerstam och hans likasinnades inställning är inte representativa för läkarkåren. I materialet från Eva-Lisa figurerar fler läkare från tiden, inte minst läkaren Jan Wålinder vars avhandling *Transsexualism: a study of forty-three cases* från 1967 väckte stort intresse och diskuteras utförligt av transvestiterna.⁹ Att flera av dem varit i kontakt med Wålinder, såväl i samband med hans forskning som för att efterfråga behandlingar, gör hans avhandling än mer relevant som bakgrund. En annan central text är SOU 1968:28, *Intersexuellas könstillhörighet*, som användes för att bereda lag 1972:119 om fastställelse av kön i vissa fall (hädanefter kallad könstillhörighetslagen). Under utredningen arbetade en grupp bestående av såväl läkare som bland annat en rådmann och en kyrkobokföringsinspektör (och tillika komminister) fram tydliga definitioner och förslag på åtgärder. Utredningen kretsar framför allt kring trans- och intersexuella, men definierar också bland annat transvestism i sin avgränsning. Detta institutionaliserande av transbegreppen, där de slås fast och konserveras,

⁶ Lena Lennerhed, ”En sexliberal debattbomb. Kommentar till text om sexuella minoriteter”, i Klara Arnberg, Pia Laskar & Fia Sundevall (red.), *Sexualpolitiska nyckeltexter* (Stockholm: Leopard Förlag, 2015), s. 416–417.

⁷ Ullerstam har senare tagit avstånd från delar av boken, och då främst de delar där han i efterhand känner att samtycke inte premieras tillräckligt.

⁸ Jack Jahn, *Könsumgänge annorlunda: Betydelsefulla sexuella spörsmål ges här en populärvetenskaplig förklaring* (Stockholm: Hson, 1964), s. 6.

⁹ Jan Wålinder, *Transsexualism: a study of forty-three cases* (Diss., Göteborgs universitet, 1967).

får i förlängningen stor påverkan på vilka begrepp transpersoner identifierar sig med, deras innebörd och plasticitet.

För att analysera hur transvestiter och transsexuella skildrades i media under sextiotalet har jag främst använt artiklar och intervjuer ur dagspressen. Det finns också två filmer, *Mera ur kärlekens språk* och *Ej heller skall en man sätta på sig kvinnokläder*, bägge från 1970, som innehåller intervjuer med såväl läkare som transvestiter och transsexuella.¹⁰ De har bägge som syfte att vara informativa och skapa förståelse, även om *Mera ur kärlekens språk* också innehåller ett antal mer pornografiska scener. *Ej heller skall en man sätta på sig kvinnokläder* är en dokumentär som uteslutande behandlar transvestiter och transsexuella och som också sändes på TV. Tillsammans med dagstidningarna ger filmerna en bred bild av hur information om dessa personer och beteenden ramades in för allmänheten av såväl läkare och aktivister som journalister. Den medicinska litteraturen, den offentliga utredningen *Intersexuellas könstillhörighet* och de mer populärvetenskapliga informationsskrifterna från Ullerstam och Jahn används för att ge olika perspektiv på hur dessa frågor diskuterades i medicinska sammanhang.

Källkritik och representativitet

Det största källkritiska problemet för detta arbete är bristen på mer övergripande redogörelser ur flera perspektiv om vad som hände under de år Transvestia var aktivt och de första åren med FPE-NE. Huvuddelen av ramberättelsen bygger endast på Eva-Lisas sammanfattningar. De är i huvudsak skrivna långt efter det inträffade och i sken av hennes senare upplevelser och erfarenheter, vilket säkert kommer att påverka vad hon lyfter fram och vilka perspektiv hon har på situationen. Berättelsen om Transvestia ur Eva-Lisas synvinkel har återberättats ett antal gånger och det går att se mönster av upprepade formuleringar och återkommande anekdoter. Det innebär inte att återgivningarna inte är korrekta, men öppnar definitivt för att de är tillrättalagda och friserade för att passa i de sammanhang där de förekommit. Vid sidan av Stockholm Pride Magazine inkluderar detta till exempel RFSU:s tidskrift *Ottar*, som även publicerade bilder till artikeln.¹¹ Efter Eva-Lisas död har hennes liv och gärning också skildrats, och då inte minst hennes insats under sextiotalet och därmed narrativet om

¹⁰ Torgny Wickman (reg.) och Inge Ivarson (prod.), *Mera ur kärlekens språk*, Swedish Filmproduction Investment AB, 1970, <https://www.cultpix.com/movie/mera-ur-karlekens-sprak/72> (Strömmad 2023-03-15).
Bernt Bernholm och Lars Wallén (reg.). *Ej heller skall en man sätta på sig kvinnokläder*, Sveriges Radio, 1970.

¹¹ Mika Nielsen, "Klubb Transvestia söker medlemmar", *Ottar*, nr 4 2010, s. 32–35.

Transvestia. Eva-Lisas berättelse har blivit berättelsen om vad som hände, institutionaliserats i narrativet om den svenska hbtq-historien.

Jag har i denna uppsats försökt att luta mig så mycket som möjligt på det bevarade källmaterialet och komplettera Eva-Lisas narrativ med fler personers minnen. Den främsta sådana källan är Lena Edenbrinks *Boken om Transföreningen FPES eller 50 års kamp för att få leva som den du är* från 2016. Den skrevs i samarbete med föreningen FPES (tidigare FPE-NE) och innehåller en detaljerad skildring av hur föreningen grundades 1966 och hur den tidiga verksamheten såg ut baserat på föreningens eget arkivmaterial. Det är dock en berättelse som kompletterar Eva-Lisas snarare än bekräftar den. Förhållandet till Transvestia omnämns inte i någon större omfattning, då fokus ligger på FPE-NE som självständig organisation. Detta innebär att källorna kring övergångsperioden från Transvestia till FPE-NE är få.

Eva-Lisa var en av grundarna till FPE-NE men övergick i slutet av sextioalet alltmer till att se sig som transsexuell. Hon började då aktivera sig i kvinnoaksfrågor och röra sig i lesbiska kretsar, och lämnade såväl Transvestia som FPE-NE bakom sig när sjuttioalet började. I materialet från hennes arkiv finns endast något enstaka brev som diskuterar det hårda regelverket för inträde i FPE-NE och konsekvenserna detta får för flera av dem som varit medlemmar i Transvestia. Där märks undertoner av att personerna inte är överens, men också att det finns en vilja att bevara personliga relationer trots dessa motsättningar. Eva-Lisa drev Transvestia vidare vid sidan av FPE-NE ”på sparlåga” som hon själv säger, men 1969 lade hon slutligen föreningen på hyllan.¹²

Vid sidan av att det är Eva-Lisas narrativ som blivit rådande är det också utifrån hennes personarkiv källmaterialet hämtats. Detta innebär att hon gjort det ursprungliga urvalet när hon sparat och slängt genom åren. Under arbetet med detta projekt har jag varit i kontakt med Lars Ullerstam, en läkare och författare som var personligt bekant med Eva-Lisa. Han beskriver henne som ”annorlunda än de andra [på träffarna]” då hon var ”mer seriös”.¹³ De diskussioner hon för i sin korrespondens är alltså med största sannolikhet inte representativa för all den brevväxling som pågick mellan medlemmarna i Transvestia. Det märks tydligt i breven att vissa av medlemmarna är lika intresserade och engagerade som

¹² Eva-Lisa Bengtson var aktivist hela sitt liv, främst inom kvinnorörelsen och flera lesbiska grupper. För mer information om hennes liv rekommenderas Sam Hultins hemsida om konstprojektet *Eva-Lisas monument*: <https://www.samhultin.com/eva-lisa-s-monument?lang=sv> (Hämtad 2023-02-12).

¹³ Lars Ullerstam; pensionerad läkare, telefonsamtal 2023-03-02.

Eva-Lisa i frågor som transvestismens orsaker, men också att detta gäller långt ifrån alla. En stor del av dem berättar främst om tillfället när de skriver – vad de har på sig, vad de gör, var de är – och korta kommentarer om gruppen eller sina känslor inför något särskilt. Även i nyhetsbrev – som generellt är mer personliga än resonerande – är det vissa skribenter som återkommer.

Problemet med representativiteten i källmaterialet innebär att det är omöjligt att generalisera utifrån det. Transvestias medlemmar är inte representativa för samhället, hbtq-rörelsen eller något annat större sammanhang. Vidare är källmaterialet inte nödvändigtvis representativt för Transvestia som helhet. Detta behöver dock inte vara en svaghet. Genom att utgå ifrån den mångfald som ryms i materialet visar jag på vilka uttryck och tankar som var möjliga i sextiotalets Sverige. Jag menar inte att det som framgår här är hur någon särskild grupp såg på könsöverskridande, men att det var möjliga sätt att se på det. De röster som hörs klarast i källmaterialet är också de som är mest intresserade, som driver diskussionen framåt. De är centrala för den tidiga svenska transrörelsen och deras tankar och idéer var såväl banbrytande som präglade av sin tid. Därmed är de värda att lyssna till.

Teori och metod

För att besvara uppsatsens frågeställningar använder jag mig av ett par huvudsakliga teoretiska begrepp för att diskutera normer kring kön, könsöverskridande och begär såsom de framträder i källmaterialet. Normer som reglerar hur vi uttrycker kön och sexualitet är djupa och långtgående och påverkar såväl de som passar in i ramarna, som de som avviker. Genom att med kritisk blick studera hur olika normer framträdde och samspelade kan jag visa på hur de påverkade och formade transvestiternas liv. Sextiotalet är också en tid när såväl könsroller som synen på sexualitet debatterades och omförhandlades. Ett centralt tema är därför hur transvestiterna förhöll sig till dessa förändringar, inte bara i fråga om normerna utan också i själva synen på vad kön är. Slutligen ligger fokus i uppsatsen på att lyfta fram transvestiternas levda, kroppsliga erfarenheter så att människorna vars liv framträder i materialet inte försvinner bakom strukturer och konstruktioner.

Under arbetet har jag gått igenom allt material från sextiotalet som finns i Eva-Lisas samling. Utifrån detta har ett urval gjorts, baserat på de olika texternas relevans för frågeställningarna. Genom att göra närläsningar och parallellt studera hur personer utanför transvestiternas krets uttryckte sig analyserar jag de normer som reglerade kön och sexualitet,

men också vad det innebar att bryta mot dem. För att skapa de kontextualiserande sammanhangen har jag valt ut kompletterande källmaterial genom att se till vilka som diskuterade dessa frågor samt var och när. De olika formuleringar, definitioner och sätt att uttrycka sig som framkommer i dessa skilda kontexter jämförs med transvestiternas berättelser om sina levda erfarenheter samt deras tankar om kön och könsöverskridande. Det amerikanska inflytandet studeras genom att se till vilka inslag i den amerikanska diskursen som framträder i Sverige och hur de uttrycks här.

En grundläggande princip i arbetet är att låta källmaterialet tala och därigenom låta de inblandades röster framträda så starkt som möjligt. Därför är jag också generös med att inkludera längre citat ur brev och material, så att läsaren kan bilda sig en bredare uppfattning om tilltal, relationer och omständigheter än det som strikt hör till den aktuella diskussionen. På detta sätt åskådliggörs även tøjbarheten i begrepp som transvestit eller transsexuell bättre, då det kan röra sig om subtila skiftningar som är starkt kontextberoende.

Queerteori och transstudier

Den här uppsatsen verkar i två teoretiska traditioner eller skolor, om man så vill: queerstudier och transstudier. Det är två fält som växte fram sida vid sida under 1990-talet och som delar en stark förankring i poststrukturalismen. Cael M. Keegan beskriver i ”Transgender Studies, or How to Do Things with Trans*” hur de bägge fälten både hänger samman och skiljer sig från varandra. Till att börja med fokuserar queerstudier på icke-normativa sexualiteter och inom transstudier analyseras icke-normativa kön. Bägge teoribyggena används för att undersöka hur köns- och sexualitetssystem konstrueras och upprätthålls, men transstudier har genom sin ingång en bredare tillämpning. Det primära motsatsparet som analyseras inom framför allt tidig queerteori är heterosexualitet och homosexualitet, medan det för transstudier är ”the deeper cultural and scientific constructions of man/woman and male/female on which sexual orientation depends for its recognition”.¹⁴ Denna uppdelning mellan kön och sexuellt begär är en parallell till att motsvarande uppdelning skedde inom sexologin och psykologin, men Keegan menar också att bägge teorierna även ifrågasätter denna skarpa skiljegräns. Då sexuellt begär ofta är ”routed through gender recognition, and because sexual orientation as

¹⁴ Cael M Keegan, ”Transgender Studies, or How to Do Things with Trans*”, i Siobhan B. Somerville (red.), *The Cambridge Companion to Queer Studies* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), s. 67.

well as sex itself are primarily socially constructed through gender performance” är de bägge fälten djupt sammankopplade i en ömsesidigt berikande kritik.¹⁵

Trots likheterna mellan de bägge fälten finns det också spänningar. En skarp kritik har riktats mot queerteorins fokus på diskursivitet och performativitet som ett sätt att skriva över den levda verkligheten för transpersoner. De inre upplevelserna och materialiteten premieras istället inom transstudier, som lägger starkt fokus vid subjektivitet.¹⁶ ”Moving beyond nominal examination of the transgender *object*, transgender studies is an interdisciplinary critical project that takes up the *subjectivities* of transgender people to theorize a host of relations among gender, culture, science, knowledge production, and power” skriver Keegan.¹⁷ Transstudier premierar de levda och kroppsliga erfarenheterna, medan queerteori ofta har sett könsöverskridande kroppar som tecken eller allegorier som illustrerar teoribygget. Den stora skillnaden mellan de bägge teoribyggena är alltså inte egentligen studieobjekten, utan att queerteoretiker generellt har fokuserat på den sociala konstruktionen av könade kroppar, medan de inom transstudier fokuserat på den upplevande kroppen och de levda erfarenheterna av att ens kropp inte uppfattas som läsbar eller förståelig.

För att studera strukturer och sociala konstruktioner använder jag mig av det för queerteori centrala begreppet *den heterosexuella matrisen*. Det är ett av de viktigaste koncepten inom queerteori, etablerat av Judith Butler i *Gender Trouble: Feminism and the subversion of identity*. Där beskriver hen det som ett ”grid of cultural intelligibility through which bodies, genders, and desires are naturalized”.¹⁸ Den heterosexuella matrisen innebär alltså att kroppar måste ha ett stabilt kön som harmonierar med könsuttryck, könsidentitet och heterosexuellt begär för att bli förståeliga. Kön definieras i sin tur genom ett motsatsförhållande till det andra binära könet genom obligatoriska heterosexuella praktiker.¹⁹ Skillnaderna antas vara medfödda (eller grundas på medfödda förutsättningar) och ge upphov till två typer av människor som begär varandra och blir kompletta genom att paras samman i heterosexuell, reproduktiv tvåsamhet. *Heteronormativiteten*, det övergripande system av normer kring kön och sexualitet som den heterosexuella matrisen blottlägger, innebär att heterosexuell, reproduktiv tvåsamhet ses som naturgiven och något att eftersträva. Att bryta

¹⁵ Keegan, ”Transgender Studies, or How to Do Things with Trans*”, s. 67.

¹⁶ *Ibid.*, s. 69-70.

¹⁷ *Ibid.*, s. 68.

¹⁸ Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the subversion of identity* (New York: Routledge, 2007), s. 208.

¹⁹ *Ibid.*, s. 208.

mot heteronormen på olika sätt kan därmed ses som ett misslyckande, en oförmåga att leva upp till dess repressiva ideal.

Den heterosexuella matrisen har flera beståndsdelar som är relevanta i förhållande till transvestiternas könsöverskridande identiteter och praktiker. Den skarpa åtskillnaden mellan hur kvinnor respektive män förväntas agera, se ut och relatera till omvärlden är en förutsättning för transvestism. De heterosexuella praktikerna är också viktiga då innefattar men är inte begränsade till sexuella kontakter. Där ingår också att inta rollen som sin partners motpol och kompletterande part, den som upprätthåller den feminina respektive maskulina halvan av äktenskapet eller förhållandet. Det innebär att transvestiterna när de kliver över dessa gränser även påverkar sina partners. Den heterosexuella matrisen visar också hur endast två binära kön är möjliga. Slutligen innebär föreställningen om medfödda skillnader som uttrycks i stabila identiteter som i sin tur korresponderar med könsuttrycket att transvestiternas periodiska omklädningar mellan två roller ses som sjukliga, perverterade eller icke-autentiska.

I analysen arbetar jag med queerteori genom att studera hur den heterosexuella matrisen påverkar transvestiternas liv, både genom att skapa dem som avvikande och genom hur de själva väljer att uttrycka sina kön i olika situationer. Från transstudier hämtar jag subjektivitetens företrädare, det vill säga att dessa personers levda erfarenheter och hur de väljer att dela med sig om sig själva, sina liv och sina tankar premieras. Att fokus ligger på kroppar förutsätter en intersektionell hållning där hudfärg, funktionsvariation, klass och andra faktorer också spelar in i vad en person är. Det är genom sina kroppar människor navigerar i och interagerar med samhället och sina medmänniskor. Hur de förhåller sig till alla dessa normsystem blir därmed ett filter mellan dem och världen, förutsättningarna för deras liv.

Att uppsatsen innehåller flera delar som fokuserar på förhållandet mellan medicinvetenskapen och könsöverskridarna gör det särskilt relevant att premiera de levda erfarenheterna över normativa tolkningar. Personer som avviker från heteronormen har länge behandlats som objekt för medicinsk forskning snarare än subjekt. Transidentiteter har vuxit fram parallellt och intimt sammankopplat med medicinska diagnostiska kriterier och dessas förändring över tid. Genom att se till hur dessa interaktioner faktiskt såg ut och uppfattades av transvestiterna i undersökningen, dekonstruerar jag de normer som medicinska klassifikationer innebär och visar på hur varierade och gränsöverskridande dessa personers faktiska liv, identiteter och uttryck är.

Målet med det här arbetet är inte att sammanföra dessa bägge teoretiska ramverk eller att sömlöst få dem att interagera med varandra. De fyller olika funktioner genom att fokusera på kön respektive sexualitet, och då bägge dessa är centrala teman i denna uppsats fyller bägge teoribyggna en funktion. De kompletterar också varandra ytterligare, vid sidan av vilka studieobjekt som förknippas med de olika skolorna. Queerteorins fokus på normer och den sociala konstruktionen av kroppar kontrasterar mot transstudiernas framlyftande av levda, kroppsliga erfarenheter. I denna undersökning används bägge dessa perspektiv för att göra en analys av såväl kroppsliga och levda erfarenheter som de normer som reglerar hur dessa liv kan levas.

Kontextualisering

Att förhålla en historisk källa till såväl synkrona som diakrona sammanhang är ett centralt idéhistoriskt arbetssätt, som kan innebära såväl sökandet efter långa trådar i historien som temporala tvärsnitt där kontexten är samtida med materialet. Oavsett angreppssätt är det viktigaste i kontextualiseringen själva valet av sammanhang. I *Konsten att kontextualisera* skriver Magnus Rodell att den största risken med kontextbegreppet är att kontexten ”uppfattas som något fixerat” som forskaren ”på olika sätt ’riktar’ mot den källtext som ska diskuteras”.²⁰ I stället lyfter han, i likhet med bokens övriga skribenter, fram kontextualisering som ett verb, handlingar som måste upprepas och utvärderas, testas och revideras. Staffan Bergwik visar i sitt bidrag i samma bok hur kontextualisering inte bara är ett val av sammanhang utan ett skapande av dessa sammanhang som analytiska konstruktioner.

I den här uppsatsen har jag arbetat med kontextualisering genom att se till vilka olika arenor som fanns för diskussioner om transvestism under sextiotalet. De är utformade efter de ämnen och interaktioner som framträder i källmaterialet, i relation till uppsatsens frågeställningar. Det innebär att de sammanhang jag valt att fokusera mest på är de där transvestiterna själva deltar i någon form av dialog eller själva utförligt diskuterar vad som sker. Kontextualiseringen innebär inte heller några skarpa avgränsningar. Det är inte ovanligt

²⁰ Magnus Rodell, ”Att skapa historiska sammanhang: Exemplet Thomas Mores *Utopia*”, i Staffan Bergwik, Linn Holmberg & Karin Dirke (red.), *Konsten att kontextualisera* (Stockholm: Stockholm University Press, 2022), s. 56.

att personer deltar på flera av arenorna och i transvestiternas interna texter flyter diskussionerna fritt.

Det första sammanhanget som är centralt för att förstå transvestiternas syn på sig själva och världen, liksom andras syn på dem, är den medicinska forskningen och de läkare som intresserar sig för olika könsöverskridanden. Många av de centrala begreppen var medicinska termer från början och det är tydligt att läkarkåren fortsatt anses vara auktoriteterna på området. I transvestiternas egna diskussioner smälter identiteter och diagnoskriterier samman och får därmed nya innebörder. Transvestia var också i kontakt med ett antal läkare som var mycket förstående och uppmanade omgivningen till medkänsla och tolerans. Genom att relatera transvestiternas egna texter till hur könsöverskridande diskuterades i den medicinska litteraturen liksom av läkare i den offentliga debatten kan jag visa på hur intima banden mellan Transvestia och läkarkåren var, hur tunn gränsen mellan patient och aktivist var och vilket medicinskt bagage många av termerna de använde kom med.

Under sextioalet blossade debatter upp i media om sexualitet och könsroller, frågor som också diskuterades flitigt på olika sätt av transvestiterna. Trots att de tryckte på att transvestism (så som de praktiserade den) inte hade något med sex att göra, red de på vågen av uppmärksamhet som den sexliberala diskussionen skapade. Den andra kontext jag valt att lyfta fram är därför dessa debatter och diskussioner som en bakgrund mot vilken transvestiterna agerade. De skrev sällan uttryckligt om dessa frågor, men det är tydligt att diskursen påverkade hur och vad de diskuterade. Genom att visa på hur debatten såg ut i media kan jag alltså förmedla en del av den förförståelse som transvestiterna delade.

Slutligen har jag också valt att lyfta fram det internationella sammanhang som Transvestia och senare FPE-NE verkade i. Främst handlar det om ett amerikanskt inflytande; USA var den stora förebilden för allt från hur nyhetsbreven såg ut (när de så småningom blev mer än maskinskrivna stenciler) till hur en transvestit borde leva. Det var efter att en av medlemmarna i Transvestia rest till USA och träffat Virginia Prince, en centralfigur i den amerikanska rörelsen, som svenskarna fick tillåtelse att starta en lokal avdelning av FPE och därmed också åtog sig att följa deras stadgar och regler. Redan tidigare var dock inflytandet stort, något som märks inte minst i den förklaringsmodell som Virginia kallade *dual personality expression* och som jag här valt att kalla tvåpersonlighetsmodellen. Genom att

diskutera de amerikanska förhållandena och ibland även jämföra dem med de svenska, kan jag visa på vad som utmärkte just de svenska transvestiterna och deras sammanslutningar.

Namn och pronomen

Strategin för hanteringen av namn, pronomen och begrepp i uppsatsen utgår ifrån en vilja att bevara känslan i materialet och därmed de tidsmarkörer det innebär, vilket balanseras mot en önskan om tydligt och respektfullt språk. Då många av uppgifterna i källmaterialet är mycket känsliga har jag valt att byta ut namnen på de inblandade. Medlemmarna i Transvestia och även senare FPE-NE valde fingerade namn, men för att öka deras anonymitet ytterligare har samtliga dessa bytts ut till andra, som var populära vid samma tid. Eva-Lisa Bengtson och ett fåtal andra namnkunniga personer, där uppgifterna inte är känsliga, har inte anonymiserats. Fingerade namn markeras i referenser och fotnoter med hakparenteser.

Att välja pronomen för dessa personer är inte en enkel fråga och tidigare forskare har valt olika strategier. Rydström har i *Kvinnor, män och alla Andra* valt att främst använda *hen* för att markera avstånd till tidigare forskning. Han motiverar detta med att "[m]ånga böcker och artiklar behandlar transpersoner som om de 'egentligen' tillhörde ett av två kön och väljer att skriva om dem som antingen 'hon' eller 'han'".²¹ Han använder därför bara *hon* och *han* när det är tydligt i källorna att en person hade föredragit det. I kontrast till detta resonemang har Hill i stället valt manliga pronomen för de som inte "lived or would eventually decide to live 'full-time' – privately and socially – as women" eller själva identifierar sig som transsexuella kvinnor.²² Han menar att detta val förvisso kan uppfattas som kränkande mot de personer som de facto såg sig som kvinnor även om de bara kunde leva ut denna identitet periodvis, och också att det underblåser det binära könssystemet och dess krav på att endast personer med kvinnliga kroppar "can rightfully claim 'she-ness'".²³ Han väljer trots dessa invändningar att använda *han* "merely to seek a compromise with many scholars who are

²¹ Rydström, *Kvinnor, män och alla Andra*, s. 191.

²² Hill använder begreppet *female-to-male transsexual* (ofta förkortat FTM). Jag har undvikit denna terminologi därför att den prioriterar det kön som tilldelats vid födseln över det upplevda och är mycket omstritt. Många aktivister föredrar idag termen *assigned male at birth* (AMAB för att lyfta fram detta förhållande. Då inget av dessa uttryck användes på sextiotalet, och på grund av deras omstridda karaktär, har jag valt att i stället använda *transsexuella kvinnor* om personer som är kvinnor med transbakgrund.

²³ Robert Hill, *'As a man I exist; as a woman I live': Heterosexual Transvestism and the Contours of Gender and Sexuality in Postwar America* (Diss., The University of Michigan, 2007), s. 27.

sure to frown upon this group's 'misappropriations' of womanhood and also to avoid linguistic awkwardness".²⁴

Jag har valt att inte använda *hen* av två skäl. Det första är att detta könsneutrala pronomen inte användes under sextiotalet och att jag vill premiera de autentiska rösterna. Även om *hen* används om personer oberoende av kön, ger det i queera sammanhang associationer till icke-binära identiteter, vilket inte är aktuellt under denna tidsperiod (åtminstone inte i detta källmaterial). Rydström försätter sig också i en situation där han, genom att öppna för att använda andra pronomen där det är motiverat, måste sätta sig till doms över vilka personer i källorna som skall tilldelas vilket pronomen i forskningen och på vilka grunder. Vad innebär det att en person tydligt skall ha föredragit ett särskilt pronomen? Jag anser inte att det är en typ av avvägning som är möjlig att göra i relation till ett historiskt material och då särskilt inte utan att varje val av pronomen motiveras tydligt, vilket inte är syftet med denna uppsats. Hills användning av *han* skapar andra problem, vilket han ju också själv uppmärksammat, då det återigen blir en fråga om att forskaren skall avgöra dessa personers könsidentitet. Att det också kan uppfattas som kränkande och ett underkännande av personernas identitet gör det extra vanskligt. Liksom för Rydström blir Hills öppning mot att använda kvinnliga pronomen där det är motiverat svårnavigerat, och det ställer mycket höga krav på att följa enskilda personer i källmaterialet för att kunna avgöra vilka som senare i livet valde att leva på heltid som kvinnor och/eller kom att identifiera sig som transsexuella. Ingen av författarna använder heller binärt könade pronomen om transpersonerna i sina texter i någon större utsträckning, vilket innebär att dessa öppningar snarast blir friskrivningar från kritik mot definitiva avgöranden.

I såväl brev som nyhetsbrev använder transvestiterna generellt *hon* om varandra. Undantaget är de fåtal tillfällen då någon benämns som en bror eller tvillingbror, vilket refererar till det icke omklädda jaget. Företrädevis håller de dock isär dessa båda sidor av livet och i föreningssammanhang går de endast under sin kvinnliga identitet. Då ledstjärnan för mitt arbete varit att premiera transvestiternas egna ord har jag valt att konsekvent använda *hon* om alla som använder kvinnliga pronomen, kvinnligt kodade omskrivningar som *syster* eller kvinnligt kodade namn när de interagerar med varandra. Detta val av pronomen innebär inte att jag vill förändra begreppet kvinna till att även förbehållslöst inkludera transvestiter, eller några andra "'misappropriations' of womanhood" för att låna Hills formulering.²⁵ Det är

²⁴ Robert Hill, 'As a man I exist; as a woman I live', s. 27.

²⁵ Ibid., s. 27.

i stället ett sätt att premiera transvestiternas egna formuleringar och undvika att bedöma (trovärdigheten i) andras könsidentitet och könsuttryck. I enlighet med uppsatsens queera ansats menar jag också att en persons pronomen kan variera över tid, vara olika i olika sammanhang och i olika utsträckning hänga samman med könsidentitet, könsuttryck och könad kropp. Därmed blir det rimliga valet att utnyttja de pronomen som används av personerna själva, men också att inte låta detta val influera analysen av personernas egen syn på kön och könsöverskridande.

Trans-ord

Begrepp som inleds med trans, såsom *transvestit*, *transsexuell* och *transperson* är svåransända i en historisk kontext på grund av de diskreta skiftningar de genomgått över tid. Idag diskuteras flera av dessa begrepp kritiskt och ses som alltför arkaiska eller medicinska. Andra identifierar sig starkt med dem. Som utgångspunkt i denna uppsats har jag valt att använda dem såsom de används i materialet snarare än i dess nutida kontext. Därmed används inte ordet *transperson*, ett sentida paraplybegrepp som innefattar många olika former av könsöverskridande identiteter och uttryck men som inte fanns under sextioalet. Jag har också undvikit ordet *cis*, ett prefix som betyder ”på samma sida” och används om personer vars kropp, identitet och tilldelade kön överensstämmer (*ciskvinna* respektive *cisman*). Det används endast i undantagsfall när det är en viktig punkt att belysa och det saknas alternativa termer.

Jag använder ordet *transvestit* för en person som tidvis skiftar könsuttryck. I det här materialet handlar det endast om män som klär om till kvinnor, så även om det givetvis finns kvinnliga transvestiter som klär om till män åsyftar jag inte dem när jag använder termen här. En omklädning innebär inte bara att ta på sig andra kläder, utan om att i olika utsträckning skifta sitt könsuttryck genom att till exempel sminka sig, använda peruk, skifta namn och pronomen, ändra på sitt kroppsspråk och anpassa sitt röstläge. När transvestiterna själva använder begreppet, ibland specificerat som ”äkta transvestism”, syftar de också till att motiven inte får vara att underhålla eller vara sexuella. Därför har jag också gjort denna avgränsning för att behålla tydligheten i språket, och använder *könsöverskridande identiteter* och *praktiker* för att beskriva andra situationer där personer exempelvis använder det motsatta könets kläder.

I materialet används även termen *cross-dresser* vid några få tillfällen. Det är en synonym till transvestit som inte hade fått något större genomslag i Sverige vid tiden och jag har därför undviktt den. Sedan FPE-NE startat uppkom också termen *kvinno-framställare*, en översättning av det amerikanska ordet *femmepersonator* som Virginia Prince stod bakom. Nyanserna i detta begrepp i förhållande till de andra kommer att undersökas närmare i analysen, men i korthet används det för att markera ”äkta transvestism” eller transvestism som kvalar in i FPE:s regelverk. När det förekommer okommenterat i text eller citat skall det alltså läsas som en synonym till transvestism, såsom den uttrycks för någon som strävar efter att fullt ut uttrycka sig som och uppfattas som kvinna.

En *transsexuell* person är någon som önskar genomgå, genomgår eller har genomgått någon form av könsbekräftande behandling som syftar till att förändra personens kroppsliga kön för att bättre harmonisera med könsidentiteten. Som medicinsk diagnos har den idag till största del ersatts av begreppet könsdysfori vid bedömningar av om en person skall (tillåtas) genomgå könsbekräftande behandlingar. För underlivsoperationer och ändring av juridiskt kön krävs dock fortfarande diagnosen transsexualism, vilket varit mycket omdebatterat. De andra nordiska länderna har under de senaste åren övergått till att personer själva får avgöra sitt juridiska kön, oberoende av vilken vård de väljer att söka (eller inte söka).²⁶ Denna debatt innebär att begreppet är omstritt, men gör det inte mindre viktigt att undersöka. Det är centralt i transvestiternas avgränsningar av sin identitet och sammanslutning, liksom i medicinska diskussioner vid tiden. I min diskussion är det främst aktuellt för att diskutera gränsdragningar kring begrepp och identiteter, föreställningar om kön och ”egentliga” kön samt förutsättningarna för personer med olika könsöverskridande identiteter och uttryck under sextioalet.

Några andra begrepp för könsöverskridande identiteter förekommer i uppsatsen. De är främst knutna till personer vars kroppar inte enkelt kan könas in i vårt binära system på grund av ”avvikelser” i hormonuppsättning, fysiska förändringar på könsorganen eller liknande. Idag används termen *intersex* om dessa personer, men under sextioalet förekom framför allt den äldre termen *hermafrodit* som gradvis ersattes av *intersexuell*. De är främst aktuella i denna uppsats som avgränsningar och på grund av begreppens komplexa förhållande till varandra. Under sextioalet användes ofta transvestism som huvudbegrepp och

²⁶ RFSL Ungdom, ”Könsdysforiutredning steg för steg”, *Transformering* (2022), <https://transformering.se/vardhalsa/transvard/konsdysforiutredning> (Hämtad 2023-04-20). FemPers, ”Amnesty riktar hård MR-kritik mot Sverige”, *FemPers* (2023-03-28), <https://fempers.se/2023/2023-03-28/amnesty-riktar-hard-mr-kritik-mot-sverige/> (Hämtad 2023-04-20).

transsexualism som en undertyp, men det förekommer också att intersexualism används som huvudbegrepp och såväl transvestism som transsexualism som undertyper. För att skapa en språklig tydlighet har jag valt att, när inget annat anges, använda dem som tre distinkta begrepp med separata betydelser, besläktade men inte i direkta hierarkiska förhållanden till varandra.

Vid sidan av förändringen i betydelse, förhållande mellan och framför allt laddning i orden, är det inte heller ovanligt att personer med vitt skilda känslor inför sitt kön, sin kropp och sitt uttryck beskriver sig med samma termer. En person som vill genomgå en könsbekräftande behandling men av olika skäl inte ser detta som en möjlighet, kan se sig som transvestit för att hon klär om när tillfälle ges. En annan ser sig som transvestit för att hon älskar att förvandla sig till någon annan för en kväll, men är helt ointresserad av medicinska åtgärder. Någon kallar sig transsexuell för att hon genomgått en könsbekräftande behandling, en annan känner att hon inte längre är transsexuell då behandlingen avslutats. Sammanfattningsvis har jag i största möjliga mån undvikit att tillskriva personer identiteter de inte själva valt. Detta innebär exempelvis att jag använder begreppet transvestit om de som kallar sig transvestiter, oberoende av hur de ser på detta. Jag har också använt termen könsöverskridande när jag vill tala om såväl identiteter som praktiker oberoende av vilka ord personen själv använde eller i övergripande ordalag. Därigenom vill jag visa på den brokiga rikedom av tolkningar och upplevelser som ligger bakom dessa ord, inte tvinga in dem i alltför fyrkantiga ramar.

Etiska överväganden

Under detta projekt har känsliga personuppgifter som berör personers könsidentitet, könsuttryck och sexualitet hanterats. Dessa personer kan fortfarande vara i livet och det är av högsta vikt att behandla deras information respektfullt. Uppsatsen har därför etikprövats av Etikprövningsnämnden som också givit sitt godkännande till genomförandet av projektet (dnr 2022-06020-01, 2022-12-06).

Disposition

Uppsatsen har en tematisk uppbyggnad, där olika perspektiv på transvestiternas liv och föreningarnas verksamhet diskuteras i fem olika kapitel. Då det rör sig om en kort tidsperiod

och ett begränsat källmaterial har det inte varit aktuellt med någon kronologisk disposition. Det intressanta är inte så mycket förändringarna över tid som de olika synsätt som framkommer parallellt hos olika individer och det framhävs genom detta upplägg. För att underlätta för läsaren i den kronologiska orienteringen har i stället nästa kapitel, ”Bakgrund”, en del som presenterar händelseförloppet kronologiskt från Transvestias grundande 1964 tills Eva-Lisa lämnade FPE-NE 1969.

Analysens första kapitel, ”Ulrika och Livia – Att vara transvestit”, fungerar som en översikt över transvestiternas förutsättningar. Här diskuteras ur vilka samhällsgrupper de kom, vilka kvinnligheter de gestaltade och vilka risker som begränsade deras liv och praktiker. Utifrån relationerna med kvinnliga partners diskuteras också hur heteronormativiteten fick mycket personliga konsekvenser. I den andra delen, ”Lars och Christer – Vikten av ett kontaktnät”, fortsätter diskussionen om förutsättningar men fokuserar på mediebilderna och hur transvestiterna deltog i det offentliga samtalet. Den sexliberala kontexten utforskas både som en idémässig kontext och som en möjlighet att knyta personliga kontakter med framför allt välvilligt inställda läkare. Kapitlet avslutas med att föreningarnas internationella kontakter, främst med USA, presenteras.

Diskussionen om det amerikanska inflytandet fördjupas i ”Inge och hennes bror – Två personligheter, en person”. Från USA importerade de svenska transvestiterna sin huvudsakliga förklaringsmodell, tvåpersonlighetsmodellen, liksom andra av Princes idéer. Samtidigt som de till stor del implementerades som självklarheter var de inte de enda möjliga förklaringarna och det fanns inga hinder för att uttrycka alternativa tolkningar. Utifrån tvåpersonlighetsmodellen och dess kritik analyseras här transvestiternas syn på kön och könsroller, samt hur de förhöll sig till den pågående könsrollsdebatten.

De två sista delarna behandlar de två främsta avgränsningarna transvestiterna slog fast för vilka som klassades som ”äkta transvestiter” (vilket också överensstämmer med kraven för medlemskap i FPE-NE). I ”Maja och Susanne – Kvinnlighet på heltid” utforskas förhållandet mellan transvestism och transsexualism. Förhållandet presenterades som binärt, men behandlades i praktiken mer som en skala, samtidigt som det fanns flera vitt skilda sätt att förhålla sig till gränsdragningen. Kapitlet avslutas med en genomgång av andra alternativa identitetsbegrepp, deras ursprung och funktion i att hägna in den ”äkta” transvestismen. Den sista delen av analysen, ”Sten, Bengt och Jeanette – Perversioner” fortsätter diskussionen om avgränsningar genom att fokusera på de sexuella dimensionerna av transvestiternas praktiker.

Återigen framhävs uppluckrandet av gränser som vid första anblick tycks stenhårda och glasklara. Transvestiterna var noga med att framhålla avsaknaden av sexuella dimensioner i sina praktiker för omvärlden, då de ville distansera sig från andra grupper med liknande praktiker som ansågs perversa. I detta kapitel ifrågasätts den hårda gränsdragningen mellan olika typer av omklädningar, innan det avslutas med en diskussion om förhållandet mellan samkönat begär och könsöverskridande praktiker. Att homosexualitet och transvestism blandades samman av utomstående orsakade ett ömsesidigt avståndstagande, som här diskuteras främst ur transvestiternas perspektiv. Slutsatserna presenteras sedan i förhållande till de tre kontextuella arenorna och de motsvarande frågeställningarna.

Bakgrund

Medicinhistoria

Den första av de arenor jag konstruerat för att kontextualisera transvestiternas tankar och berättelser är den medicinska forskningen, där det sedan långt tidigare fanns ett stort intresse för olika typer av könsöverskridande. Rydström beskriver i *Kvinnor, män och alla Andra* hur gränserna mellan kategoriseringar baserade på könsuttryck respektive sexuella begär varit flytande under en stor del av historien. Begrepp som betecknade könsliga variationer, exempelvis ”hermafrodit” eller ”androgyn” användes även om ”erotiskt laddade personer som utmanade vad vi idag skulle kalla heteronormen”.²⁷ På samma sätt förknippades sexuella kategorier som ”sodomit” även med könsliga variationer. Gränsdragningen mellan kön och begär började uppstå först vid sekelskiftet. Under första halvan av nittonhundratalet skildrades flera transsexuella personers livsberättelser intensivt i media. De mest kända av dem var danska Lili Elbe och amerikanska Christine Jorgensen. Bägge dessa transkvinnor tog avstånd från homosexualitet på olika sätt: Elbe genom att mena att hon endast attraherades av män sedan hon själv blivit kvinna och Jørgensen genom att hävda att hennes attraktion till män berodde på att hon alltid varit kvinna inombords. ”Bådas avståndstagande från homosexualitet kan ses som ett uttryck för den generella homofobi som präglade deras samtid, men också som en nödvändig strategi för att få behandling och inte avfärdas som en feminin homosexuell man” skriver Rydström.²⁸ Det är dock tydligt att de legitimerar sina kön med att visa på hur deras begär överensstämmer med dem.

Begreppet transvestism användes första gången av den tyske läkaren Magnus Hirschfeld. Han använde ordet som titel till sin bok *Die Transvestiten* från 1910. I artikeln ”Sexuality and Gender in Hirschfeld’s *Die transvestiten*: A Case of the ‘Elusive Evidence of the Ordinary’” skriver Darryl B Hill att Hirschfelds egen undersökning visar att det fanns gott om nyhetsmedia och andra källor som visade att män i kvinnokläder och kvinnor i manskläder tillbaka till mitten av artonhundratalet. ”In fact, so prevalent are these reports that it may even be fair to assert that popular discourse on transvestism predates medical discourse” menar Hill.²⁹ Hirschfeld ville utnyttja vetenskapen för att uppnå sina humanistiska mål och skapade kategorin *transvestism* för att särskilja dem från andra grupper. I och med

²⁷ Rydström, *Kvinnor, män och alla Andra*, s. 193.

²⁸ *Ibid.*, s. 199.

²⁹ Darryl B Hill, ”Sexuality and Gender in Hirschfeld’s *Die Transvestiten*: A Case of the ‘Elusive Evidence of the Ordinary’”, *Journal of the History of Sexuality* (Vol. 14 No 3. Jul. 2005), s. 318.

detta ville han undvika att transvestiter förföljdes likt homosexuella, men också "build the category of the transvestite, constructing a model of their desires and delimiting the range of their experiences".³⁰ Boken består därför av en intervjustudie där sju ton personer intervjuas och undersöks, vilket ligger till grund för kategoriseringarna. Hill kritiserar Hirschfeld för att bortse från viktiga delar i personernas berättelser och därmed förenkla bilden av könsöverskridare och skapa skarpa avgränsningar och uppdelningar som undersökningen inte ger belägg för. Han lyfter särskilt fram hur Hirschfeld bortsåg från sexuella aspekter av personernas könsöverskridande praktiker.³¹

Hirschfelds arbete var avgörande för identifieringen av transvestiter och lade därmed grunden till en stor del av hur såväl den som en mängd andra trans-termer använts under nittonhundratalet och fortfarande används. För synen på mänsklig sexualitet och dess variation på sextiotalet, såväl inom läkarkåren som utanför, var dock den så kallade Kinseyrapporten mer avgörande. Lennerhed skriver i *Frihet att njuta* om hur Alfred Kinsey, professor i zoologi vid Indiana University, genomförde flera mycket omfattande intervjuundersökningar med amerikaner angående deras sexuella praktiker. Den första undersökningen fokuserade på vita män och bestod av omkring 12 000 intervjuer, vilka publicerades i boken *Sexual Behavior in the Human Male* 1948. Boken, som var en 800 sidor lång vetenskaplig rapport, blev en omedelbar försäljningssuccé i USA och kom ut på svenska redan året efter med titeln *Kinsey-rapporten. Mannens sexuella beteende*. Uppföljaren, *Sexual Behavior in the Human Female*, kom 1953 och byggde på 5 940 vita kvinnors svar på frågor om sina sexuella aktiviteter.³² Den uppmärksammades inte lika mycket som den första, och kom ut på svenska först 1968.³³

Kinseys undersökningar fokuserade helt på kvantitativa mätningar, vilket innebar att han behövde samla in entydiga data. Han valde att räkna orgasmer och frågade hur ofta, med vem och på vilket sätt de brukade få orgasm. Lennerhed radar upp de sätt på vilka Kinsey menar att en man kan få orgasm (onani, nattlig sädestömning, petting, heterosexuella samlag, homosexuella förbindelser och tidelag) och menar att "[d]et heterosexuella samlaget blev i Kinseyrapporten alltså bara en kategori bland andra".³⁴ Kinsey menade att dessa

³⁰ Darryl B Hill, "Sexuality and Gender in Hirschfeld's Die Transvestiten", s. 319.

³¹ Ibid., s. 318.

³² Lena Lennerhed, *Frihet att njuta: Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet* (Diss., Stockholms universitet, 1994), s. 48–50.

³³ Ibid., s. 60.

³⁴ Ibid., s. 40.

förutsättningslösa frågor och den objektiva mätpunkten i antal orgasmer innebar att hans undersökning var tillförlitlig och visade alla typer av sexuella praktiker. Lennerhed visar att han missade flera aspekter av den mänskliga sexualiteten helt, såsom sexuella akter som inte leder till orgasm eller att orgasmer är olika. Hans undersökning tar inte heller med några känslomässiga aspekter, då de inte gick att mäta på de vis han eftersträvade.

I USA slog undersökningen ner som en bomb, och uppfattades som ett stort avslöjande av hur utbredda många sexuella handlingar som uppfattats som avvikande faktiskt var. Det gällde inte minst samkönade sexuella kontakter. Även i Sverige blev rapporten en stor händelse och den fick mycket positiva reaktioner, om än också en del kritik. Den mottogs särskilt väl i radikala kretsar, enligt Lennerhed, men även där debatterades undersökningens bra och dåliga sidor. Inom RFSU (Riksförbundet för Sexuell Upplysning) fanns exempelvis både läkaren Elisabet Sjövall som lovordade Kinseys insats och psykiatern Börje Löfgren som menade att Kinsey förväxlat vad som var normalt respektive vanligt. Löfgren tyckte också att människors sexuella praktiker endas kunde analyseras i förhållande till vilken betydelse de hade för dem själva. Ett exempel var onani, som generellt sett var normalt men ”kunde också, i enskilda fall, vara tecken på störning, t.ex. om en man på grund av mer eller mindre medveten kvinnoskräck inte vågade ha samlag”.³⁵

Kinseyundersökningen hade stort inflytande på synen på den mänskliga sexualiteten och var fortfarande under sextioalet en viktig beståndsdel i debatten. När Jacob Palme skrev en text om skolans sexualundervisning i SSU-skriften *Ung mening* 1964 argumenterade han för att skolan inte skulle lägga sig i elevernas sex på ett moraliskt plan. Enligt Lennerhed bestod hans text ”i princip av ett referat av valda delar och han efterlyste en liknande undersökning i Sverige” som skulle ligga till grund för utformningen av undervisningen.³⁶ Ullerstam åberopade i *De erotiska minoriteterna* Kinsey som ett ”lysande undantag” från de sedvanliga undersökningarna om sexuella avvikare, fulla av värdeomdömen och fördömanden.³⁷ Lennerhed menar att Ullerstams och Kinseys tankar sammanföll till stor del men att det inte går att se ett direkt inflytande. I stället är det ett tecken på att ”Kinseys idéer blivit ett slags allmänt tankegods i sexualdebatten”.³⁸ Särskilt för de sexliberala var Kinsey en stor auktoritet.³⁹

³⁵ Lennerhed, *Frihet att njuta*, s. 57.

³⁶ *Ibid.*, s. 109.

³⁷ Lars Ullerstam, *De erotiska minoriteterna* (Stockholm: Zindermans förlag, 1964), s. 35.

³⁸ Lennerhed, *Frihet att njuta*, s. 156.

³⁹ *Ibid.*, s. 225.

Oberoende av hur mycket synen på sexualitet förändrades efter Kinseyrapporten fanns det fortfarande en slags grundprincip av medikalisering. När Hirschfeld definierade en transvestit skapade han också mer eller mindre automatiskt diagnoskriterierna för transvestism. Den så kallade sjukdomsstämpeln på homosexualitet avskaffades 1979, alltså ett drygt decennium efter att den här uppsatsen utspelar sig. Transvestism, fetischism och fetischistisk transvestism togs bort ur listan först 2009, tillsammans med sadomasochism, könsidentitetsstörning i barndomen och multipla störningar av sexuella preferenser.⁴⁰

Avslutningsvis är en central del av Darryl B Hills artikel att han lyfter fram att "[t]he idea that medical doctors imposed their typologies on sexual minorities and that these categories were passively accepted by those who were diagnosed" inte har funnit stöd i nyare forskning.⁴¹ I stället handlar processen om ett givande och tagande, där personer ur dessa grupper också sökt upp forskare och läkare i förhoppningen att vidare forskning skulle legitimera deras identiteter och praktiker. Läkarna har sedan redigerat de berättelser och erfarenheter de fått ta del av, med olika uppsåt och resultat. Rydström menar att medikaliseringen har beskrivits som både befriande och förtryckande då "många queera personer [upplevde] att sexologin gav dem nycklar till deras självförståelse" samtidigt som "läkarvetenskapen [är] en maktapparat som låser in människor i kategorier".⁴² Det har alltså funnits en spänning mellan medicinska definitioner och diagnoser å ena sidan, och identiteter och självbilder hos trans- och intersexpersoner själva å andra sidan, sedan slutet av 1800-talet. Det är i denna spänning, detta gränsland av förhandlingar och avgränsningar, som transvestiterna under sextioalet verkar.

Det offentliga samtalet

Under sextioalet var mäns och kvinnors roller i såväl arbetslivet och offentligheten som i det privata under förändring. Efter att flyttvågen från landsbygden till städerna inneburit att männen sökte arbete utanför hemmen och kvinnorna blev hemmafruar, började nu allt fler kvinnor också arbeta. Samtidigt var dagisplatserna få, och kvinnorna förväntades i stor utsträckning ta hand om barnen och hushållet. *Könsroller* var ett populärt begrepp som diskuterades flitigt, och inkluderade alla de könade praktiker och beteenden som antogs bero

⁴⁰ "Transvestiter och fetischister inte sjuka", *Sveriges Radio* (2008-11-17), <https://sverigesradio.se/artikel/2446854> (Hämtad 2023-05-03).

⁴¹ Darryl B Hill, "Sexuality and Gender in Hirschfeld's Die Transvestiten", s. 318.

⁴² Rydström, *Kvinnor, män och alla Andra*, s. 196.

på omgivningens inflytande under uppväxten, snarare än biologiska förutsättningar. Trots den ändrade benämningen från ”kvinnosaksfrågor” till ”könsroller” och senare även ”jämställdhet” var det dock fortsatt kvinnorna som stod i centrum och de konkreta förslagen koncentrerades till reformer för att underlätta kvinnornas tillträde till arbetsmarknaden genom exempelvis lika lön, särbeskattning för gifta makar och utbyggnad av barnomsorgen. Lennerhed menar i *Frihet att njuta* att ”[h]är fördes en diskussion om och analys av hur flickor socialiseras in i en kvinnoroll, och fokus låg ofta på kvinnokönet som ’problem’”.⁴³ Det var kvinnorna som skulle förmås att bryta de invanda mönstren och traditionerna när de valde utbildning och yrke. Mannens roll diskuterades i mindre omfattning, då ”den framstod för de debatterande helt enkelt som mindre problematisk”.⁴⁴

Sextiotalets könsrollsdebatt inleddes 1961 med Eva Mobergs text ”Kvinnans villkorliga frigivning” i antologin *Unga liberaler: nio inlägg i idédebatten*. Hon menade att det var en utbredd uppfattning att jämställdheten var realiserad, men att detta var helt felaktigt. Kvinnorna tog fortfarande det största ansvaret för att vårda och fostra barnen men ”[b]ara hon inser att detta är hennes naturliga uppgift, på något sätt inbyggt i hennes egenskap av könsvarelse, så visst erkänner samhället henne som en full individ”.⁴⁵ Moberg argumenterade utifrån individens frihet och utveckling och fann sin ideologiska grund i liberalismen. Familjen var fortsatt viktig för barnens trygghet och utveckling, men vägen till ett samhälle bestående av fria och självständiga individer gick via en jämn arbetsfördelning i hemmet. Därmed kunde kvinnor delta på arbetsmarknaden på lika villkor som män och slippa vara låsta i äktenskap för sin försörjning.⁴⁶

Moberg var populär, men hon fick inte stå oemotsagd och en del av den skarpaste kritiken kom från andra kvinnliga förkämpar. Bang (signatur för Barbro Alving, journalist och författare) blev särskilt upprörd över vad hon uppfattade som en nedvärdering av hemmafrun och hennes arbete. Lennerhed menar att Moberg stod för en likhetssyn där kvinnor och män var mer lika än olika och skulle ta lika ansvar för såväl familj som försörjning. Bang stod i stället för en idé om kvinnlig särart. ”Civilisationen hade fått en teknisk slagsida” skriver Lennerhed, ”och den ökade militariseringen med dess nya

⁴³ Lennerhed, *Frihet att njuta*, s. 116.

⁴⁴ *Ibid.*, s. 116.

⁴⁵ Eva Moberg, ”Kvinnans villkorliga frigivning”, i *Unga liberaler: nio inlägg i idédebatten* (Stockholm: Bonnier, 1961), citerad i Lennerhed, *Frihet att njuta*, s. 112.

⁴⁶ Lennerhed, *Frihet att njuta*, s. 112–113.

kärnvapen gjorde att det var bråttom.”⁴⁷ I en sådan värld fanns det ett behov av kvinnor och kvinnliga egenskaper för att bromsa utvecklingen. Kvinnors nedärvda erfarenhet och sakkunskap om människovårdande var hennes särart, menade Bang, och detta var viktigt att ta vara på.⁴⁸

Könsrollsdebatten var stor och omfattande, och engagerade såväl kvinnosaksaktivister som gav ut debattböcker och medverkade i media som ”vanligt folk”. Fokus låg på arbetslivsfrågor för kvinnor men det medförde också nya samtal kring vad som var kvinnligt och manligt och i förlängningen därmed vad det innebar att vara man eller kvinna. Detta offentliga samtal fungerar som en bakgrund för transvestiterna i källmaterialet, som utan att formellt referera könsrollsdebatten ofta använder sig av dess argumentationer eller metoder. Deras eget interagerande med media och den diskussion de förhöll sig mer aktiva inför, gällde i stället sexualitet i allmänhet och sexuella avvikelser i synnerhet.

Fokus i Lennerheds avhandling är den intensiva debatt som fördes i media och på möten, där främst unga och studenter ”hade gått till våldsamt angrepp mot vad de fann vara moralism, fördomar och en frihetsinskränkande lagstiftning. De krävde fri abort, ett frisläppande av pornografen och en utökad och värdeneutral sexualundervisning i skolan.”⁴⁹ Hon använder begreppet sexliberalism, frikopplat från politisk liberalism. I sextiotalets Sverige var förvisso Sveriges Liberala Studentförbund de mest framträdande sexliberalerna, men det liberala Folkpartiet drev inte sexliberala frågor och det fanns gott om sexliberaler med annan politisk uppfattning. Lennerhed menar att ”[s]exliberalismen utgår liksom den politiska liberalismen från grundläggande idéer om individualism, frihet och tolerans” och därför är en bra benämning, även om aktörerna själva inte använde den.⁵⁰

Sexliberalismen skall inte ses som en sammanhängande rörelse, utan snarare en inställning eller ideologi som olika grupper och individer anslöt till och uttryckte på olika sätt. Det anordnades konferenser och diskussionsmöten, skrevs debattböcker och -artiklar. Frågor som återkom var pornografins frisläppande (det vill säga en minskning av den statliga censuren), tillgång till fri abort (vilket infördes 1974) och bättre villkor för homosexuella (exempelvis samma byxmyndighetsålder för sam- som olikkönade sexuella kontakter). För transvestiterna var det viktigt att följa debatten och knyta kontakter med uppskattade

⁴⁷ Lennerhed, *Frihet att njuta*, s. 114.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 114.

⁴⁹ *Ibid.*, s. 9–10.

⁵⁰ *Ibid.*, s. 10.

debattörer – och då särskilt välvilligt inställda läkare. De deltog också i det offentliga samtalet genom insatser inramade som informationsspridning, som samtidigt vädjade om förståelse och likabehandling. Flera av medlemmarna i Transvestia och FPE-NE intervjuades i dags- eller veckopress och ett antal av dem medverkade i dokumentären *Ej heller skall en man sätta på sig kvinnokläder* från 1970.

Transvestia och FPE-NE – en översikt

Bild 2: Fest hos Eva-Lisas frisör Madame Lou-Lou, 1964

Det kan ha funnits grupper av personer med transerfarenheter i svensk historia som inte lämnat några spår efter sig, men den första organisationen som bildades och som uttryckligen fokuserade på en transidentifierad grupp kallades Transvestia. Dess historia började när Eva-Lisa Bengtson svarade på transvestiten Elviras radannons i boulevardmagasinet *Raff* i början av 1964. Deras möte ledde till att de gemensamt grundade föreningen. Namnet tog de från en

amerikansk tidskrift för transvestiter som Elvira kommit över under en resa. Målgruppen var främst heterosexuella transvestiter, det vill säga män som tidvis klädde om till kvinnor och då anammade en kvinnlig könsroll med ett nytt valt namn, men som vi ska se dök det upp många olika människor med olika identiteter på Transvestias träffar. Efter ett misslyckat försök att få publicera en annons i *Dagens Nyheter* dök den så upp i *Raff*. ”Klubb Transvestia söker medlemmar” blev den slutgiltiga formuleringen – inte ens i boulevardmagasin accepterades ordet transvestit.

Den 8 mars 1964 betalade Eva-Lisa de åtta kronorna för en postbox och snart trillade svaren på annonsen in. Mellan 70 och 80 brev från hela landet kom till Transvestia och Eva-Lisa och Elvira fick mycket att göra med att besvara dem. Genom en bekant till Elvira fick de tillgång till en spritduplicator och kunde därför skicka ut en maskinskriven introduktion till alla som hörde av sig. De flesta breven var dock inte till dem, eller inte bara till dem. Genom ett slags brevförmedling parade Eva-Lisa och Elvira ihop personer som skulle kunna bli bra brevvänner och förmedlade förseglade kuvert vidare så att anonymitet kunde upprätthållas mellan parterna. Det var inte helt ovanligt under sextioalet, exempelvis erbjöd RFSL en liknande förmedling för homosexuella. Snart började dock funderingarna på att också kunna träffas.

På våren 1965 arrangerade Liberala Studentförbundet en konferens under rubriken ”Sex & Samhälle” där ett antal mycket kontroversiella ämnen skulle diskuteras. Bland annat fick publiken bedöma pornografisk film med mentometerknappar och höra berättelser från kvinnor som rest till Polen för att kunna genomföra en abort. Till konferensen var också Lars Ullerstam inbjuden, en ung psykiatriker som 1964 publicerade den mycket sexliberala boken *De erotiska minoriteterna* där han uttryckte sympati för alla han kallade ”sexuella avvikare”. Han tog med sig Eva-Lisa, som berättade om sitt liv som transvestit och den nybildade föreningen. Flera ur publiken dök också upp när Transvestia med hjälp av Ullerstam ordnade sin första sammankomst.

Den första festen hölls i en lokal som tillhörde nederländska ambassaden, och som Ullerstam enligt Eva-Lisa ordnade fram genom personliga kontakter. De sågs sedan en gång hos Eva-Lisas frisör, Madame Lou-Lou, innan de återigen genom Ullerstams kontakter kunde avtala om en mer permanent lösning. I en danslokal på Söder, kall och spartansk men också perfekt med sin spegelvägg, träffades de sedan regelbundet. De klädde om, fikade och tog ett glas vin. Vissa av medlemmarna tog också tillfället i akt att promenera i kvarteren runt

lokalen som kvinnor, något som kan ha bidragit till att de slutligen förlorade kontraktet 1966, trots Eva-Lisas försök att bjuda portvaktsfrun på tårta. Efter det träffades de hemma hos olika medlemmar.

Under sommaren 1966 åkte en av Transvestias medlemmar, Monica, till USA och träffade där Virginia Prince. Virginia gav ut ett magasin kallat *Transvestia* (vilket Eva-Lisa och Elvira alltså lånat sitt föreningsnamn från) och var också medgrundare till den amerikanska föreningen FPE, Full Personality Expression. Internt kallades föreningen också Phi Pi Epsilon, vilket var i analogi med amerikanska ”sororities” – föreningar för kvinnliga studenter vid amerikanska universitet. I den svenska kontexten används främst FPE, och då ”sorority” någon gång översätts används ordet ”flickklubb”. Samtalen mellan Monica och Virginia ledde till att Monica gavs tillstånd att öppna den första avdelningen av FPE utanför USA. I november 1966 träffades därför Monica, Eva-Lisa och fyra andra för att starta FPE-NE, Full Personality Expression Northern Europe. Ända från starten fanns det medlemmar även från Danmark, Finland och Norge som självständigt blivit medlemmar i amerikanska FPE och nu erbjöds medlemskap i FPE-NE.

Medlemskap i FPE-NE var förenat med flera specifika krav. Den nya lokalavdelningen förpliktigade sig att följa de amerikanska stadgarna, som fastslog att föreningen endast var till för heterosexuella manliga transvestiter som uppnått så kallat fullgarderobsstadium. Det innebar inte bara att äga en kvinnligt kodad garderob utan också att kunna klä om på ett sätt som innebar att omgivningen tog en för kvinna. Reglerna skulle också bevakas av en särskilt utsedd person i styrelsen. Dessa regler uteslöt en del av Transvestias medlemmar från den nya föreningen, även tekniskt sett Eva-Lisa själv som vid denna tid kom att inse att hon var transsexuell och lesbisk. Hon valde därför att driva *Transvestia* vidare vid sidan av FPE-NE, men då hon själv kom att engagera sig alltmer i kvinnorörelsen lade *Transvestia* slutligen ner 1969. Föreningen FPE-NE är fortfarande aktiv, idag under namnet FPES (Föreningen för transpersoner), och är öppen för alla som vill verka för dess syften.⁵¹

⁵¹ Se: Nielsen, ”Klubb *Transvestia* söker medlemmar”, s. 32–35. Sam Hultin, intervju med Eva-Lisa Bengtson, 2017. Eva-Lisa Bengtson, *Sex o Samhälle*, 1965-03-08, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, Riksarkivet i Göteborg (hädanefter RA-G). Lena Edenbrink, *Boken om transföreningen FPES eller 50 års kamp för att få leva som den du är* (Malmö: Exakta Print, 2016).

Ulrika och Livia – Att vara transvestit

Jag sitter på en restaurang i Umeå, obs. bordsservering (!), det är mitt vackra och goda jag, det är Ulrika! /.../ Nu tänker jag på, hur jag i så många år aldrig har vågat ta steget fullt ut och gå ut som kvinna och leva som kvinna på mina resor, tack Eva-Lisa! Det är genom klubben Ulrika fått så stort självförtroende, att en sådan här kväll är möjlig!⁵²

Transvestia fick snabbt en mycket stor roll i många av medlemmarnas liv. Superlativen haglade över såväl föreningen som den mindre grupp drivna aktivister som förmedlade brev, ordnade träffar och producerade nyhetsbrev. Medlemmarnas brevväxlande var en stor del av verksamheten, särskilt för de som inte bodde i Stockholm, men det syns mycket lite i materialet då dessa brev förmedlats vidare till sina adressater. Då personerna snabbt bytte adress med varandra och därmed inte behövde utnyttja Transvestias postbox som mellanhand, blev det också mindre arbete med att förmedla korrespondensen. I stället lade Eva-Lisa, Ulrika och de andra sin energi på att arrangera fysiska träffar. På sensommaren 1965 fick de tillgång till en lokal på Söder som annars användes för danslektioner och därför hade en spegelvägg. I Eva-Lisas egna texter om tiden omnämns den flera gånger som ”narcissisternas Eldorado” där transvestiterna kråmade sig framför speglarna och beundrade sig själva och varandra.

Alla har vi väl gått runt och önskar att få träffa andra TV [transvestit(er)], jag för min del hade uppgivit hoppet att någonsin få göra det. Det är därför sagolikt med dessa träffar i vår klubblokal, då vi får vara tillsammans, inte bara med våra systrar i klubben utan även med många andra förstående människor, som vi känner att de respekterar oss och tar oss på allvar. På höstfesten den 24 november var vi 20 stycken, hälften TV och hälften gäster av båda könen. Där var allas vår Eva-Lisa i elegant svart sammetsklänning, Jeanette, underbar som vanligt, hon sörjde för vår lekamliga välfärd, där var Susanne också i söt svart sammetsklänning med tre rader av spetsar nedtill och Ulrika elegant som alltid, denna gång i underbar vit silverlaméklänning, ny för kvällen. /.../ Lena uppträdde som ”Female Impersonator” och dansade för en tacksam publik. Susanne mannekängade och vem skulle göra det om inte hon? Vi hade en lyckad kväll tillsammans och det är bara att hoppas, att ännu flera av våra långt boende väninnor skall kunna vara med vid kommande träffar.⁵³

Höstfesten Livia rapporterar om i *Kvinno-Spegeln* 1965 var en av de första tillställningarna i den nya lokalen och kanske lite extra spektakulär med uppträdanden och många på plats. I

⁵² Brev från [Ulrika] till Eva-Lisa Bengtson 1966-03-24, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

⁵³ [Livia], ”Skvallerspalt 1”, *Kvinno-Spegeln*, nr 2 dec 1965, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G, s. 4.

intervju med konstnären Sam Hultin 2017 menar Eva-Lisa att det vanligtvis inte var någon egentlig fest med dans. Någon köpte smörgåsar och någon en flaska vin och någon var på plats tidigt för att tända i kaminen i den kyliga lokalen. De klädde om och umgicks, ibland bjöd de in någon för att lära dem om saker som feminint kroppsspråk eller make-up. Hur många som deltog vid varje tillfälle framgår inte och varierade troligen mycket. En uppskattning utifrån hur många som skrev om träffarna i brev och nyhetsbrev som om de var regelbundna deltagare, är att det fanns åtminstone ett tiotal stammisar.

Demografi

Medlemmarna var en brokig skara, men det fanns en övervägande demografisk profil. De var vita ”män” ur medelklassen, ofta med såväl prestigefulla arbeten som familj och god social ställning. ”Det var många som hade rejäla yrken och sånt, tror det var fyra byrådirektörer och en byråingenjör” säger Eva-Lisa i intervjun med Hultin.⁵⁴ Hon nämner även en direktör för Skatteverket och en lärare i engelska vid Televerkets skola. Generellt rörde det sig alltså om personer med stor ekonomisk frihet, något som också möjliggjorde omklädningarna.

Transvestiamedlemmen Jeanette skrev i ett brev från 1964 att hon ”har fullständig kvinnlig garderob och alla accessoarer. [sic!] Jag är nog lycklig att ha goda inkomster, så att jag kan tillfredsställa mina nycker och mina krav på kvalitet.”⁵⁵ På inspelningen skrattar Eva-Lisa fram att ”många hade ju enormt påkostade underkläder och sånt där. Det höll jag mig undan för, det hade jag ju inte lön för.”⁵⁶

I sin avhandling om den amerikanska gruppen runt tidskriften *Transvestia* skriver Robert Hill att skribenterna han undersökt, med få undantag, klädde sig konservativt. De ville inte lyfta fram en överdriven femininitet genom uppseendeväckande kläder och make-up, vilket förknippades med dragqueens och kvinnoimitatörer. I stället uppfattade de sina valda stilar som smakfulla och respektabla, ”the kind of attire and accouterments worn by genuine ’ladies’”.⁵⁷ Hill lyfter fram att de idealiserar och emulerar ”certain classed and racialized models of femininity, such as the suburban housewife, the girl-next-door, the well-bred lady,

⁵⁴ Sam Hultin, intervju med Eva-Lisa Bengtson, 2017. Intervju i författarens ägo.

⁵⁵ Brev från [Jeanette] till Eva-Lisa Bengtson, 1964-04-16, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

⁵⁶ Sam Hultin, intervju med Eva-Lisa Bengtson.

⁵⁷ Robert Hill, *As a man I exist; as a woman I live*, s. 8.

the club woman, and the pin-up bombshell” och att de strävar efter autencitet när de skapar dessa kvinnliga personas.⁵⁸

Bild 3: Fest i Spegelsalen, 1965

I en svensk kontext syns inte stereotyperna på samma sätt. De som skriver mest utförligt om sina omklädningar, såsom Susanne eller finlandssvenska Maja, skriver om hur de älskar det ultrafeminina. Det ska vara skyhöga klackar, tighta korsetter och utförliga sminkningar. Samtidigt var det också viktigt att inte överdriva, inte minst för sin egen skull. I *Feminforms* andra nummer, från 1967, skrev Monica om vikten av att granska sitt utseende och även be om kritik från någon kvinna i sin närhet, om möjligt. Hon radade upp detaljer att vara uppmärksam på – om make-upen fungerade i dagsljus, om kläderna matchade och hjälpte till att dölja svagheter som breda axlar, om steglängd och gester var tillräckligt feminina. Det

⁵⁸ Robert Hill, *As a man I exist; as a woman I live*, s. 9.

måste framstå som naturligt och fick inte sticka ut för mycket, eftersom det ökade risken att bli genomskådad. Texten avslutas med en uppmaning att vara kritisk, noggrann och ta det försiktigt, samt om möjligt ”se till att Du första gångerna har en av Dina väninnors bröder som kavaljer”.⁵⁹ Att på detta sätt be en icke-omklädd transvestit-väninna att följa med kommer också runt den annars vanligaste uppmaningen, att undvika att gå runt på stan ihop med andra omklädda transvestiter, då det kan dra uppmärksamheten till sig. Att undvika andras blickar var en av de viktigaste ledstjärnorna.

Risker, konsekvenser och relationer

Att leva som transvestit i Sverige under sextioalet var en isolerande upplevelse. En stor del av de som skrivit om sina liv lyfte fram hur dåligt de mått över att känna sig ensamma och avvikande, tyngda av skam och skuld. För vissa var det första brevet till Eva-Lisa och Transvestia den första gången de någonsin satte ord på sin upplevelse. Andra hade berättat för eller blivit avslöjade av någon närstående eller möjligtvis en läkare. Konsekvenserna varierade men kunde bli livsomvälvande. När finlandssvenska Maja första gången avslöjades, då hon studerade och hyrde in sig hos ett par äldre kvinnliga släktingar, slutade det med att hennes familj tvingade henne att avbryta studierna och återvända hem.

Jag nekade naturligtvis till att jag levde med några som helst flickor i mitt rum, och fann det bäst att förklara både mina fastrar och mina föräldrar, att jag själv använde damkläderna. – Nyheten om min ”abnorma” inriktning gick vidare till hela släkten. – Man föreslog till och med att jag borde sinnesundersökas och sättas in på mentalsjukhus. – Mina föräldrar ville dock inte detta. Det skulle ju bli en ännu större skandal menade de. – Jag tvingades sluta mitt jobb, där man allmänt tyckte om mig, och hade ställt avancemang i utsikt. Jag var tvungen att ”simulera” ångerköpt och lova inför Gud och allt heligt, att lämna min snedvridna inriktning. Jag var tvungen att resa hem, där jag sattes under mina föräldrars noggranna uppsikt. Det var en oerhörd tid för mig. Jag blev smutskastad och utpekad i hela släkten, och sedan dess har jag aldrig mera kunnat bygga upp en prestige som skulle godtas i deras ögon.⁶⁰

Majas berättelse visar hur mycket som stod på spel för transvestiterna. Hon var dock ovanlig som så utförligt berättade om att bli avslöjad och de negativa konsekvenserna. De flesta av transvestiterna undvek att skriva om de otrevliga sidorna. I *Kvinno-Spegeln* 1965 skrev Susanne att hon gått ut mycket i kvinnokläder, till och med på badhus (där hon dock inte

⁵⁹ [Monica], “Att gå ut”, *Feminform*, nr 2, feb 1967, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G, s. 2.

⁶⁰ [Maja], *Komplettering av min autobiografi*, jan 1966, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G, s. 3.

badade då hon var rädd om frisyren). Hon beskrev att "[d]et har varit sagolikt men också farligt. Sedan jag ett par gånger råkat illa ut – och det är en annan historia, som jag kanske berättar om en gång – vågar jag tyvärr inte längre vara så modig."⁶¹ Det verkar inte som att hon någonsin skrev ner vad det var som hänt henne. I stället fokuserade resten av texten, och även hennes andra texter i nyhetsbrevet, på de positiva känslorna av att klä om och att ha funnit ett sammanhang av andra som känner likadant. Tystnaden vittnar dels om deras ovilja att fokusera på det negativa, men också att läsarna förväntas förstå eller kunna bilda sig en bild av vad som skett. Det innebär att erfarenheten var allmän och något de andra kunde spegla sig i, och svår att identifiera idag.

En annan av de få beskrivningar av riskerna i vardagen för transvestiterna finns i Eva-Lisas manus inför en sexliberal konferens. Hon skriver "Susanne gripen av polisen tre ggr" men inget närmare om varför.⁶² Hon nämner också "Mari och Ulrika nära utkastade ur en taxi" och "manliga kollegers avsky".⁶³ Trots att transvestiterna inte skrev särskilt mycket om sina negativa erfarenheter går det att komplettera dessa fragment och därigenom skapa en bild av hur riskerna kan ha sett ut. Ett sätt är genom att titta på vad personer ur andra grupper som utsattes för liknande behandling råkade ut för. Henning Pallesens bok *De avvikande* behandlade homosexuellas situation och utkom bara några månader innan *De erotiska minoriteterna*. Lennerhed återger Pallesens exempel på homosexuella som blivit uppsagda från jobbet eller förlorat vårdnaden om sina barn.⁶⁴ Med undantag för Maja, som förlorade sitt arbete för att familjen tvingade henne att avsluta sin tjänst, har jag inte funnit några exempel på transvestiter som råkat ut för dessa saker. Det upplevdes dock troligen som risker för den som avslöjades av någon illasinnad eller oförstående.

När det förekom texter om negativa erfarenheter eller förfrågningar om råd och hjälp handlade det nästan uteslutande om relationen till hustrun. Flera uttryckte regelrätt avundsjuka mot en medlem vars fru ofta deltog vid Transvestias träffar, följde med på shoppingträffar och över huvud taget var mycket accepterande. I andra änden av skalan förekom dysfunktionella relationer, till och med utpressning, men det vanligaste verkar ha varit något däremellan. Någon gick motvilligt med på att maken klädde om, så länge hon slapp se det. En annan accepterade kvinnliga underkläder, men ville inte längre ha sexuellt umgänge. I USA finns det dokumenterade skilsmässor men om de förekom här har det inte

⁶¹ [Susanne], "Hej Flickor!", *Kvinno-Spejeln*, nr 2 dec 1965, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G, s. 2.

⁶² Eva-Lisa Bengtson, *Sex o Samhälle*, 1965-03-08, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Lennerhed, *Frihet att njuta*, s. 158–159.

framkommit i mitt källmaterial. Det innebär ju dock inte att hotet inte var närvarande. Under sextiotalet ökade skilsmässorna radikalt i Sverige. Enligt Glenn Sandström, Olof Stjernström och Magnus Strömberg, vars uppsats om detta summeras i Sandströms avhandling *Ready, Willing and Able. The Divorce Transition in Sweden 1915–1974*, berodde detta på flera faktorer. Det var en period då Sverige snabbt förändrades såväl ekonomiskt som socialt. Kvinnornas ökade intåg på arbetsmarknaden gav dem mer självständighet och därmed möjlighet att lämna äktenskap de inte var nöjda med. Samtidigt blev skilsmässor, som tidigare varit vanligare i de övre samhällsskikten, tillgängliga för en större del av befolkningen.⁶⁵ Sandström konstaterar att ”the marked increase in government services and social security at these time points integrated with and reinforced economic structuring in a way that worked to ‘de-familialize’ individuals and make them less dependent on family ties for social security”.⁶⁶ Hotet om skilsmässa hängde alltså säkert över många av transvestiterna, även om det är oklart om någon faktiskt skilde sig.

I sin artikel ”’We share a sacred secret’: Gender, domesticity and containment in ‘Transvestia’s histories’ and letters from crossdressers and their wives” skriver Hill utförligt om relationerna mellan amerikanska transvestiter och deras fruar. Han menar att det var ovanligt att de amerikanska transvestiterna berättade om sina omklädningar innan de gift sig. Flera av transvestiterna uppgav att de hoppades att äktenskapet skulle bota dem, men att tillgången till feminina kläder och accessoarer i stället gjorde problemet värre. Många gjorde också mycket stora ansträngningar för att dölja sina omklädningar för sina fruar under äktenskapet, genom strategier som att klä om när hustrun var bortrest eller att hyra en lägenhet hustrun inte kände till. Hemlighethållandet i sig ledde till skuld- och skamkänslor, och de flesta berättade också slutligen – eller blev avslöjade.⁶⁷

Hill konstaterar att det finns såväl äktenskap som slutar i skilsmässa som de som tycks ha stärkts av makens transvestism. För den stora majoriteten tycks det, liksom i Sverige, ha handlat om motvillig acceptans och långa förhandlingar. En stor rädsla för de fruar som skrev till amerikanska *Transvestia* var att förlora sin egen femininitet, dels sexuellt men också som en del av en större identitetskris. Den heterosexuella matrisen innebär att män och kvinnor definieras utifrån sin motpart och att det ena inte kan existera utan det andra. När kvinnorna

⁶⁵ Glenn Sandström, *Ready, Willing and Able. The Divorce Transition in Sweden 1915–1974* (Diss., Umeå Universitet, 2012), s. 64-67.

⁶⁶ *Ibid.*, s. 10.

⁶⁷ Robert Hill, ”’We share a sacred secret’: Gender, domesticity and containment in ‘Transvestia’s histories’ and letters from crossdressers and their wives”, *Journal of Social History*, vol. 44 nr. 3, 2011, s. 733.

konfronterades med att den person de sett som sin maskulina motpart inte levde upp till dessa förväntningar, saknade de denna möjlighet att spegla sig och relatera. Därmed uppstod en stark osäkerhet kring den egna rollen och kring ägandeskapet över den feminina respektive maskulina domänen i äktenskapet.⁶⁸

⁶⁸ Hill, ”We share a sacred secret”, s. 740.

Lars och Christer – Vikten av ett kontaktnät

Transvestiterna har det svårt i vår civilisation. Om de inte skymfas, hånas, vägras inträde på restauranger eller rentav åtalas för förargelseväckande beteende, så är de kuriosa och tidningsstoff. Dessa människor vill i allmänhet (det finns undantag såsom Christine Jörgensen) ingenting annat än att få vara i fred och önskar ingen uppmärksamhet, utöver den, som andra medborgare åtnjuter. /.../ Transvestiterna straffas då och då för att de ”sårar tukt och sedlighet så att allmän förargelse uppkommer”. Jag har försökt ta reda på omständigheterna kring dylika ingripanden, men tyvärr finns det inga jurister, som har reda på var dessa domar skall sökas i brottsarkiven.⁶⁹

Kontakten med danslärarinnan som delade lokalen med transvestiterna förmedlades av Lars Ullerstam, läkare och författare till den mycket uppmärksammade sexliberala boken *De erotiska minoriteterna*. Hans medkännande med transvestiternas situation, såväl i boken som vid personlig kontakt, fick medlemmarna att kalla honom underbar och fantastisk. Ullerstam och Eva-Lisa lärde känna varandra när han bjöd in henne för att tala på konferensen Sex & Samhälle som Liberala Studentförbundet anordnade 1965. I och med hennes deltagande, då hon enligt sina stödord talade om vad transvestism är, berättade om sitt liv och även nämnde föreningen, deltog Transvestia för första gången i informationsspridning och kunskapsspridning utanför den egna gruppen. Det skedde i ett sammanhang där förutsättningarna var goda för att mötas av intresse och förståelse. Arrangören, Liberala Studentförbundet, var en av de största sexliberala aktörerna i debatten och flera av programpunkterna underströk detta. Bland åhörarna på konferensen fanns också ett flertal personer som senare blev medlemmar i Transvestia, liksom RFSL:s dåvarande ordförande Ove Ahlström. Han och Eva-Lisa höll sedan kontakten och han stöttade genom att besvara hennes frågor om organisering och föreningsliv.⁷⁰

Ullerstams bok var omskakande och orsakade stor debatt i media. Flera av hans konkreta förslag var uppseendeväckande, inte minst tanken på statliga bordeller som skulle hjälpa de sexuella avvikarna och andra sexuellt svältfödda att uppnå största möjliga sexuella lycka. Varken det eller hans ursäktande resonemang kring pedofili vann något gehör i media, där flera av recensionerna var rena sågningar. Stig Ahlgren skrev i *Vecko-Journalen* att boken kanske snarast skulle ses som en omedveten sjukjournal. Ullerstam stod dock inte utan medhåll. De provocerande förslagen till trots menade flera recensenter att boken var

⁶⁹ Ullerstam, *De erotiska minoriteterna*, s. 92.

⁷⁰ Eva-Lisa Bengtson, *Sex o Samhälle*, 1965-03-08, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

välbehövd och att dess grundläggande budskap trots allt var värt att lyssna till. Lennerhed skriver "[a]tt inte göra redan olyckliga människor ännu olyckligare, att kunna acceptera dem som är annorlunda, det var tankegångarna som många i debatten fann väsentliga".⁷¹ Det var också denna inställning som fick Transvestias medlemmar att hylla honom.

Bild 4: Fest i Spegelsalen, okänt datum

Att Eva-Lisa bjöds in för att tala på Sex & Samhälle-konferensen var helt Ullerstams förtjänst och hennes insats verkar inte ha lämnat något bestående avtryck i media. Även i de sexliberala sammanhangen var transvestism närmast osynligt. För de flesta utomstående var könsöverskridande beteenden synonymt med homosexualitet och perversitet, men bland sexliberala fanns det också de med en vilja till förståelse och solidaritet. I den enda bevarade, ifyllda medlemsansökan till Transvestia som jag funnit bland Eva-Lisas pärmar och papper skrev en 32-årig sekreterare från Vällingby att hon ville bli medlem efter att ha hört ett föredrag genom Liberal Ungdom. Hon "fann det sympatiskt" och "anser att en sådan förening

⁷¹ Lennerhed, *Frihet att njuta*, s. 158.

har en stor uppgift att fylla”.⁷² Stödmedlemskap av den typen uppmuntrades i både Transvestia och FPE-NE. FPE-NE hade ett helt system med fem typer av medlemskap: ordinarie syster (vanligt fullt medlemskap), familjemedlem (för stöttande anhöriga), aspirant (för den som själv behöver eller bedöms behöva lite tid för att se om hon faktiskt bör bli medlem), observatör (yrkesmän med intresse, som avkrävs tystnadsplikt) och tillfällig medlem (för andra med seriöst intresse för föreningen).⁷³

Trans i media

Deltagandet i konferensen visar att Transvestia redan från början var en del av en de diskussioner kring kön, sexualitet och normbrott som pågick i sextiotalets Sverige. Den sexliberala debatten innebar dock inte att media uppmärksammade transvestiterna i någon högre grad. I den mån transvestism och annat könsöverskridande alls förekom i dagspressen, var det huvudsakligen i två typer av artiklar. Det mest iögonfallande var de sensationella rubrikerna om transsexuella, oavsett om de stod på scen som i artikeln ”Varannan strippa är en man” från *Aftonbladet* 1967 eller om de levde klassiska svenssonliv som i ”I april bytte Britta kön” från *Expressen* 1969.⁷⁴ Den andra typen var förklarande artiklar, som ofta fokuserade på att förklara skillnaden mellan transvestism och transsexualism. Läkare var de självklara experterna, som förklarade avgränsningar och besvarade reportrarnas frågor. De bägge artikeltyperna gick dock in i varandra. *Göteborgs-Tidningen* publicerade 1969 en artikel med rubriken ”Nu accepteras könsbyte!” som i svepande ordalag lyfte fram några olika särskilt iögonfallande anekdoter om personer som fått könsbekräftande vård runt om i världen. På samma sida fanns också underrubriken ”En transsexuell människa ej samma som transvestit” där skillnaden mellan transvestism och transsexualism sades vara att transvestiten ”känner sexuell tillfredsställelse av att klä sig i det andra könets kläder”.⁷⁵ Det stämmer inte med vare sig transvestiternas egen eller läkarnas bild vid tiden, och fokus även i den förklarande mindre artikeln låg helt på att underhålla läsaren med uppseendeväckande fall. I mars 1970 intervjuade samma tidning dr Jan Wålinder med inpass från professorerna Rolf Luft och Tord Skoog, alla läkare med expertis inom transsexualism och engagerade i den offentliga utredning som beredde könsutredningslagen (SOU 1968:28, *Intersexuellas*

⁷² *Medlemsansökan till Klubb Transvestia*, 1966-01-03, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

⁷³ Edénbrink, *Boken om transföreningen FPES*, s. 32.

⁷⁴ Anonym skribent, ”Varannan strippa är en man”, *Aftonbladet*, 1967-07-17, s. 11. Bernt Bernholm, ”I april bytte [Britta] kön”, *Expressen*, 1969-06-15, s. 8.

⁷⁵ Ralf Ericson, ”En transsexuell människa ej samma som transvestit”, *Göteborgs-Tidningen*, 1969-07-28, s. 7.

könstillhörighet). Wålinder var mycket saklig i sina svar, men det är tydligt att tidningen också efterfrågade det som väckte läsarnas nyfikenhet. Ur Wålinders avhandling lyfte de bara fram ett fall, där Wålinder menade att ”en karla-karl, viril, gift sedan många år och far /.../ dessutom backhoppare” utvecklade transsexuella drag flera år efter en huvudskada.⁷⁶ Wålinder var noggrann med att just detta var mycket ovanligt och artikeln handlade i huvudsak om annat, men mellanrubriken som blåstes upp i tjocka svarta bokstäver blev ändå det iögonfallande ”Backhoppare skadades – blev transvestit”.⁷⁷

I den mer sensationella artikeln görs vissa försök att informera, och den torrare artikeln säljs in med en sensationell rubrik. Oavsett sammanhanget var det en kombination av dessa faktorer som presenterades – det medicinskt informativa och det publikfriande sensationella. Bägge perspektiven är objektifierande, behandlar transvestiterna som den Andre, något underligt och avvikande. Att transvestiterna själva fick komma till tals var ovanligt, men det finns sådana exempel. Journalisten Bernt Bernholm intresserade sig särskilt för frågan och skrev flera artiklar i ämnet, samt medverkade i produktionen av dokumentären *Ej heller skall en man sätta på sig kvinnokläder* från 1970. I *Expressen* 1968 intervjuade han överläkare Bruno Kaplan som ”i många år [har] intresserat sig för de sexuellt avvikandes problem” och var ”extralärare i ämnet vid Rikspolisskolan”.⁷⁸ Artikeln hade ett medicinskt förklarande perspektiv, men Bernholm pratade också med två av FPE-NE:s medlemmar. De fick chansen att lyfta fram hur viktig föreningen var, hur dess verksamhet och rekrytering såg ut och kontaktvägarna för intresserade. Deras eget perspektiv bidrog till tonen där transvestism beskrevs som en sjukdom. Ordföranden, Christine, kallade verksamheten för ”mentalhygienisk” då kontakten med andra var så viktig och lyfte fram att de inte sysslade med något olagligt eller anstötligt. De var ”socialt välanpassade” personer som träffades ”precis som vanliga människor gör” med skillnaden att de ”uppträder i kvinnokläder, därtill tvingade av en inre drift, en neuros, vars egentliga orsaker man inte vet så mycket om”.⁷⁹

För den som var intresserad av transvestism och könsöverskridande fanns det alltså vissa inslag i media, om än sällan. Antalet artiklar ökade mot slutet av sextioalet, och även om de flesta behandlade transsexuella tog artiklarna ofta också upp transvestism, om än bara

⁷⁶ Jan Wålinder, citerad av Miriam Magnusson, ”Sveriges främsta experter berättar: Så går det till att byta kön”, *Göteborgs-Tidningen*, 1970-03-08, s. 2.

⁷⁷ Magnusson, ”Sveriges främsta experter berättar”, s. 2.

⁷⁸ Bernt Bernholm, ”Överläkare Bruno Kaplan: ‘Vi måste hjälpa dessa oftast olyckliga människor’”, *Expressen*, 1968-04-15, s. 30.

⁷⁹ [Christine], citerad i Bernholm, ”Överläkare Bruno Kaplan: ‘Vi måste hjälpa dessa oftast olyckliga människor’”, s. 30.

som avgränsning. Generellt var tematiken att visa upp fenomenet för läsarna och redovisa den kunskap som fanns kring orsaker. Det är också viktigt att lyfta fram att de flesta journalisterna, trots det objektifierande tonfallet, betraktade transvestiterna med medkänsla. Transvestism (och transsexualism) framställdes som tragiska människoöden men inget att vara rädd för, utan en grupp som förtjänade samhällets stöd och hjälp. Bernholms artikel avslutades med ett typiskt citat från Kaplan:

Här står vi inför en sexuell avvikelse som beror på djupt liggande psykiska faktorer och som vi har små eller inga möjligheter att behandla. Därför bör vi göra vad vi kan för att hjälpa dessa människor genom att försöka förstå deras problem och acceptera och tolerera deras beteende. Sexuella avvikelser som inte skadar någon medmänniska, fysiskt eller psykiskt, bör vara resandes ensak, tycker jag.⁸⁰

Att knyta band

Transvestism och könsöverskridande tog inte stor plats i den offentliga debatten, men medlemmarna i Transvestia gjorde ändå försök att föra upp sina frågor på agendan. Eva-Lisas deltagande på konferensen, liksom flera insändare och intervjuer i såväl boulevard- som dagspress, vittnar om detta. Utan att sätta agendan hakade de på, utnyttjade att frågan var på dagordningen för att föra in sina egna informationssatsningar och vädjanden om förståelse. Genom att följa den offentliga debatten kunde de också knyta till sig kontakter, ibland genom personliga möten men framför allt brevlades. Ett typiskt sådant exempel återgav Inge från Köpenhamn i ett brev till Eva-Lisa i april 1967:

Jag erinrar inte om jag berättade, att en psykolog ved Universitetet i Kbhvn., Kresten Bjerg, hade skrevet en artikel om Masker, Samfund och människor. I denne artikel skrev han om ”kvinnan i manden” och at ”hon” inte hade gode villkor etc. Hans artikel var meget forstående overfor begreppet TV og jeg skrev til honom om FPE og gav ham en av Virginias ”Introduction”, Han skrev tilbage meget positivt og fandt vort arbejde fortrinligt – og om nogen (eller foreningen) skulle ønske psykologisk vejledning, då var han til disposition. Som du ser – det är alltid välgörande att där finns sådane människor.⁸¹

⁸⁰ Bruno Kaplan, citerad i Bernholm, “Överläkare Bruno Kaplan: ‘Vi måste hjälpa dessa oftast olyckliga människor’”, s. 30.

⁸¹ Brev från [Inge] till Eva-Lisa Bengtson, apr 1967, Eva-Lisa Bengtssons samling, QRAB, RA-G.

Detta var ett av de sätt transvestiterna gick till väga på för att bygga upp sitt nätverk. Vissa bjöds även in till träffar i Transvestias lokal på Söder, däribland den berömde fotografen Christer Strömholm som vid minst ett tillfälle fotograferade de närvarande.⁸² En annan del av nätverket bestod av personer som var öppna för att ta emot transvestiter i sin verksamhet. Att få kontakt med olika frisörer, handlare och så vidare som var vana vid transvestiter som kunder var en viktig del av verksamheten ända från start. Innan de fick tillgång till en egen lokal träffades de hos Eva-Lisas frisör Madame Lou-Lou, och i första numret av *Kvinno-Spegeln* står det under rubriken ”Bra att veta”:

Beauty Shop, Fack, Johanneshov 6 /.../ säljer extremt raffinerade underkläder, en extra lång snörkorsett, skor upp till storlek 45 med 12 och 14,5 cm klack, peruker, accessoarer m.m. Måttagning och provning ordnas diskret. Har många TV som kunder.

I Stockholm har vi kontakt med klänningsateljé, Spirellacorsettière, och damfrisörska, som tar emot även manliga kunder, med skönhetsalong för ansiktsbehandling, make up, plockning av ögonbryn, manicure, hårborttagning med vax, håltagning i öronen. Hänvisning lämnas efter förfrågan hos klubben.⁸³

Det var viktigt att förmedla informationen om dessa platser av flera skäl. Ett av dem var att tillgången på kläder, skor och liknande i korrekta storlekar var begränsad och att postorder inte alltid räckte till. Det gick inte heller att vända sig vart som helst för att få håret lagt eller en korsett utprovad. Det finns exempel på transvestiter som tagit med sig en lapp till expediten i damklädesaffären och sagt sig handla till en syster eller flickvän, men sådant krävde mod. Risken att bli omtalad som en man i kvinnokläder, och än mer en man i kvinnounderkläder, var stor. Det var dock inte bara för att kunna handla som kontakterna var så viktiga. I *Kvinno-Spegeln*s andra nummer skriver Susanne att hon fick kontakt med Transvestia genom ägarna till Beauty Shop. Att information om föreningen kunde spridas i denna typ av informella kanaler bidrog till att nå de transvestiter som inte valde att ta någon kontakt med sjukvården och därmed inte nåddes av informationen från en införstådd läkare. Föreningens verksamhet var också avhängig på att det fanns näringsidkare som ställde upp och tog emot transvestiterna för olika träffar och evenemang. Det kunde också löna sig för företagarna. FPE-NE ordnade exempelvis årliga träffar, ofta en hel helg, på Turisthotellet i

⁸² Christer Strömholm är en av Sveriges mest namnkunnige fotografer och är bland annat känd för sina porträtt av transsexuella i Paris under 1950-talet. Se <https://stromholm.com>

⁸³ ”Bra att veta”, *Kvinno-Spegeln*, nr 1 nov 1965, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G, s. 2–3.

Osby. Det var troligtvis inte lätt för hotellägaren att annars nå den nivån av beläggning, särskilt inte på hösten.

Den viktigaste funktionen med nätverket var att underlätta medlemmarnas, och andra transvestiters, liv. Att förmedla kontakt till handlare och skönhetsalonger var bara en del i detta. Kontakterna med olika läkare hade också flera funktioner. Att sprida information inom läkarkåren syftade till att förbättra bemötandet för andra transvestiter som kunde komma att uppsöka dem för vård. Dessutom kunde dessa läkare då förmedla kontakt till föreningen, och föreningen kunde sätta behövande medlemmar i kontakt med insatta läkare. Som citatet från Inge i Köpenhamn illustrerar, var medlemmarna mycket uppmärksamma på utgivningen av artiklar och böcker samt inslag i media i sammanhang som behandlade könsöverskridande på olika sätt. De sökte sedan upp läkare som uttryckt sig positivt eller förstående och knöt på så vis till sig allt fler i sitt nätverk. I uppstarten av FPE-NE gjordes också en större satsning, där föreningen författade och tryckte upp två tusen exemplar av en broschyr titulerad *En introduktion till ämnet Transvestism* som de sedan distribuerade till ”läkare, rådgivare, advokater, psykologer, m.fl.”.⁸⁴

Vid sidan av vård kunde också en vänligt inställd psykologkontakt innebära möjligheten att få ett intyg på sin transvestism. Dessa kunde sedan visas upp inte minst i kontakt med polisen. Exakt vad som stod i ett sådant läkarintyg framgår inte, men i en tidningsartikel i *Expressen* 1968 citeras Christines intyg: ”...har en utpräglad transvestistisk läggning som medför ett behov att då och då uppträda som kvinna. Då man vet att starka psykodynamiska krafter ligger bakom detta behov och att vederbörande måste anses som socialt välanpassad bör man inte förmena honom denna möjlighet.”⁸⁵ Ett exempel på när ett intyg kunde vara användbart återges av Monica i *Feminform*, februari 1967. Artikeln handlar om att vara självkritisk och gärna ta hjälp från andra för att bedöma om man är tillräckligt övertygande som kvinna för att kunna gå ut på stan omklädd.

En sak som gjort detta ämne aktuellt helt plötsligt (det har annars legat och väntat en tid), var att efter vår senaste träff (23/1) följde Kerstin och Elviras bröder och jag, Monica, Ulricas bror till tåget. Därefter körde jag hem Elviras och Kerstins bröder och var på väg till min lya i innerstaden. Nedanför Slussen i Gamla Stan åkte jag direkt in i en polisspär, rutinkontroll av körkort, mm. En röd lampa dirigerade mig in till trottoarkanten. Under 5 korta sekunder sökte jag samla ihop tankarna (så gott det nu går kl. kvart över ett efter en ansträngande och

⁸⁴ [Monica], ”Hej Flickor!”, *Feminform*, nr 6 dec 1967, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G, s. 1.

⁸⁵ Intyg för [Monica], utfärdat av okänd läkare. Citerat i Bernholm, ”Överläkare Bruno Kaplan: ‘Vi måste hjälpa dessa oftast olyckliga människor’”, s. 30.

lycklig dag). En tämligen ung polis frågade efter körkortet när jag vevat ner rutan. Jag öppnade handväskan och tog fram det. Omedelbart sade han ”det här är ju inte ni!” Jag kunde inte låta bli att tacka för komplimangen samtidigt som jag med min tyvärr långt ifrån feminina stämma lovade att ge en förklaring och överlämnade det intyg som en psykiatriker skrivit åt mig. Han läste igenom det, frågade efter en del andra bilhandlingar, fick se dem, överlämnade alltsammans med en artig honnör och lät mig åka därifrån.

Slutsats: ett riktigt intyg kan klara en situation, som annars säkert skulle blivit både pinsam och långvarig. Men tro inte att ett intyg är någon ”fribiljett” som kan klara allt!⁸⁶

Det är oklart hur vanligt det var att medlemmarna hade sådana intyg att lämna fram, men i någon mån var det ett etablerat koncept. I filmen *Mera ur kärlekens språk*, en sexualkunskapsfilm från 1970, medverkade Eva-Lisa tillsammans med läkaren Bruno Kaplan i ett samtal om transvestism. Kaplan sade att det inte fanns någon reglerande lagstiftning men att ”en transvestit i Sverige naturligtvis [kan] ha problem, när det gäller identitetsförhållandena” och att de därför förses med certifikat som ”intyggar att han har den här läggningen”.⁸⁷ Dokumentären *Ej heller skall en man sätta på sig kvinnokläder* från 1970 inleds med en dramatiserad scen där en transvestit i kvinnokläder blir stoppad av polisen och ifrågasatt, då hennes ID-kort inte har en välliknande bild. Polisen menar att hon därmed inte kan bevisa att hon har rätt att köra bil, men några konsekvenser framgår inte.⁸⁸ Att få ett intyg sågs som positivt, något som ”naturligtvis [skulle] ge oss en stärkt självkänsla och trygghet ifall något skulle hända.”⁸⁹ Så formulerade sig Monica i ett brev till Eva-Lisa där hon förhörde sig om möjligheten att Ullerstam, eller någon annan läkare, dels skulle kunna hjälpa till vid ett samtal med hennes hustru, dels utfärda ett intyg. Att hon senare alltså fått ett sådant intyg och också lämnat fram det med framgång visar hur nätverket användes; ett brev till Eva-Lisa ledde till att en kontakt förmedlades, ett intyg utfärdades och sedan spred Monica informationen om intygets betydelse vidare.

Internationella kontakter

En annan typ av nätverk var det internationella nätverket, som spelade mycket stor roll. Medlemmar från de andra nordiska länderna deltog tidigt i verksamheten, och vissa medlemmar nämnde även brevvänner i andra europeiska länder. När en fransk showgrupp med transvestiter och transsexuella besökte Stockholm gick en grupp medlemmar dit

⁸⁶ [Monica], ”Att gå ut”, s. 1.

⁸⁷ Bruno Kaplan, i Wickman och Ivarsson, *Mera ur kärlekens språk*.

⁸⁸ Bernholm och Wallén, *Ej heller skall en man sätta på sig kvinnokläder*.

⁸⁹ Brev från [Monica] till Eva-Lisa Bengtson, odaterat, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

tillsammans och hade en fantastisk kväll, men ingenting framkommer om att de skulle tagit någon personlig kontakt. Över huvud taget var kontakterna med andra europeiska länder utanför Norden små. Troligtvis intensifierades de under sjuttioalet, då fler europeiska avdelningar av FPE startade, men det faller utanför den här undersökningen. Under sextioalet dominerades i stället det internationella nätverket av FPE i USA, som svenskarna hade flera olika typer av kontakter med.

Under de första åren handlade det amerikanska inflytandet främst om ett slags mottagande, där transvestiterna lät sig inspireras av namnet *Transvestia* och vissa även prenumererade på den amerikanska tidningen *Transvestia* med såväl livsberättelser som långa, djuplodande texter om kön och könsöverskridande. Det förändrades sommaren 1966 när Monica reste till USA och där träffade flera medlemmar ur FPE, inklusive deras ordförande Virginia Prince. Enligt Lena Edenbrinks jubileumsbok för Transföreningen FPES (som FPE-NE heter idag) diskuterade Monica och Virginia utförligt först personligen och sedan över brev sedan Monica rest hem, innan Monica slutligen fick tillstånd att bilda det första utskottet av FPE utanför USA: FPE-NE, Full Personality Expression – Northern Europe.⁹⁰

När föreningen bildades i november 1966 åtog sig medlemmarna att följa det amerikanska regelverket, vilket bland annat innebar att alla som var intresserade av ett medlemskap var tvungna att fylla i flera sidor långa blanketter om sig själva. Där fanns frågor utformade för att se till att endast heterosexuella transvestiter som klädde om fullständigt och utan sexuella motiv kunde delta i verksamheten. I sin jubileumsbok förklarar Edenbrink också att det länge fanns en rådgivare knuten till styrelsen, till att börja med utsedd av Ulrika men senare nominerad av årsmötet. Dennes roll var att se till att varken styrelsen eller medlemmarna bröt mot de ”många gånger outtalade regler och förväntningar som föreningens grund bygger på och som [Monica] har lovat Virginia Prince att följa”.⁹¹ Rådgivaren kunde riva upp såväl styrelsens som årsmötets beslut, ”ett odemokratiskt

⁹⁰ Edenbrink, *Boken om transföreningen FPES*, s. 16.

⁹¹ *Ibid.*, s. 36.

förfarande som leder till ett stormigt årsmöte år 2001 där rådgivaren helt enkelt avskaffas” enligt Edenbrink.⁹²

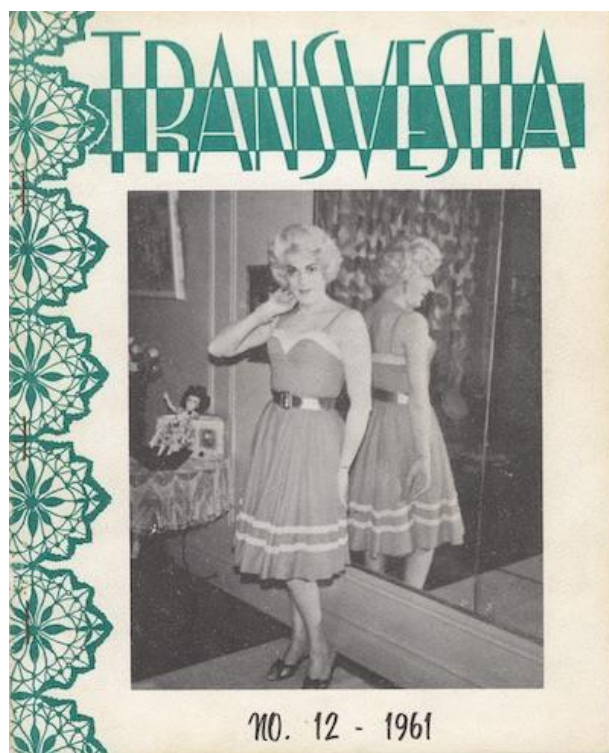

Bild 5: Den amerikanska tidskriften Transvestia, nr 12 1961

En annan illustration över hur nära knuten föreningen var till sin amerikanska föregångare och dess regelverk kommer ur Monicas översättning av ett tal från FPE:s Field Coordinator i USA, Sheila Niles. Det spelades upp från band under föreningens första möte och innehåller ett stycke om att det är okej med amerikanerna om FPE-NE vill expandera geografiskt. Där uttrycker talaren att FPE-NE ”i vilket fall som helst är vår jämlike förutom kanske vad det gäller termerna och sättet att arbeta”.⁹³ Sättet att uttrycka sig var en tydlig markering av hierarkin mellan de två grupperna, där FPE-NE förvisso skulle vara så självständiga som möjligt men samtidigt var att se som en underavdelning. När FPE-NE grundades förändrades också nyhetsbrevet till att innehålla en allt större del översatt material. Till största del var det fortfarande eget material, men de publicerade också många av Virginias texter om kön och om föreningens verksamhet. Det rörde sig alltså både om ett nätverk med personliga

⁹² Edenbrink, *Boken om transföreningen FPES*, s. 36.

⁹³ Sheila Niles, *Sheila Niles tal till Phi Pi Epsilon-Northern Europe vid stiftelsehögtiden den 17 november 1966 i Stockholm*, citerad i Edenbrink, *Boken om transföreningen FPES*, s. 25.

kontakter och om idéströmningar, där Virginias idéer kom att få ett mycket stort inflytande. Hur dessa idéer såg ut och hur de mottogs i Sverige behandlas i nästa avsnitt.

Inge och hennes bror – Två personligheter, en person

Att andra ska förstå oss kan vi aldrig begära. Kan vi förstå oss själva? Vi kan bara njuta av vår tillvaro och glädja oss över att vi har fått denna gåva, denna talang, detta ljus mitt i den grå vardagen. Detta att vi kan koppla av och bli en annan (eller ska vi kanske säga helt oss själva?) ger oss en underbar styrka och glädje att vandra genom livet.⁹⁴

Inge var en dansk transvestit som var aktiv i FPE-NE från starten och skrev regelbundet i deras medlemsblad *Feminform*. Hon beskrevs i Ulrikas rapport från FPE-NEs andra fest som ”vår mest långväga gäst, Inge från Köpenhamn, hon är så nätt och fin uti sina kläder, brokadklänning i svart och guld”.⁹⁵ Ulrika tackade också för att hon rest så långt och menade att ”vi är alla smått avundsjuka på hennes så utpräglat feminina figur!”.⁹⁶ Det är tydligt att Eva-Lisa och Inge hade en nära vänskap, och att Inge var en av dem Eva-Lisa vände sig till när hon började konfronteras med tanken på att vara transsexuell, inte transvestit. Diskussionerna de hade kring detta belyser den förklaringsmodell för transvestism som dominerade och som hade importerats från USA.

Virginia Prince, som gav ut det amerikanska magasinet *Transvestia*, kallade sin förklaringsmodell för *dual personality expression*, vilket jag här kallat tvåpersonlighetsmodellen. Utgångspunkten var att transvestiter besatt både en maskulin och en feminin personlighet. Personligheter utvecklades med erfarenhet, övning och interaktion, så för de flesta fick den andra – feminina – personligheten aldrig utvecklas fullt ut. Genom att klä om och alltså uttrycka den feminina personligheten kunde denna utvecklas och bli en lika komplett person som den ursprungliga maskulina. Detta gav transvestiterna möjligheten att uttrycka feminina känslor och personlighetsdrag som var otillgängliga i en manlig roll. Under sextioalet pågick dock stora förändringar i könsrollerna och samhället blev alltmer tillåtande mot känslosamma män, som då inte längre behövde samma ”ventil” där de kunde uttrycka feminina drag när de var omklädda. Hill beskriver hur Prince förändrade sin förklaring över tid, och hur den från sextioalets mitt, gradvis skiftade från att fokusera på att hålla isär de bägge personligheterna till att uppmuntra att de feminina och maskulina sidorna skulle integreras.⁹⁷

⁹⁴ [Inge], ”En gåva”, *Feminform*, nr 1 jan 1967, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G, s. 4.

⁹⁵ [Ulrika], ”Och så här var det:”, *Feminform*, nr 3 april 1967, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G, s. 5.

⁹⁶ *Ibid.*, s. 5.

⁹⁷ Robert Hill, *As a man I exist; as a woman I live*, s. 70-71.

Bild 6: Uppklädd för en trevlig kväll, okänt datum

När Prince synsätt började förändras i mitten av sextioalet började hon också förorda att denna typ av estetisk omklädning gjorde utövaren till en bättre och mer komplett person. Hill kallar det "an elaborate rationalization for what many professional and lay outsiders considered an identity and practice based primarily on erotic rewards" och visar hur hon använde andra teorier för att förklara sin ståndpunkt.⁹⁸ En av hörnstenarna kom att bli Carl Jungs teori om animus och anima. För läsarna förklarade Prince att Jungs anima var den feminina aspekten som fanns i varje man, och animus var den maskulina aspekten inom varje kvinna. Att integrera dessa bägge delar blev efter hand det viktigaste för Prince, snarare än att gestalta en övertygande kvinnoroll. Omklädningen sågs då bara som ett av flera möjliga sätt att förena dessa bägge sidor.⁹⁹

I Sverige utgick många från tvåpersonlighetsmodellen när de förklarade vad transvestism var, eller hur de förhöll sig till det. Det jungianska tankesättet tycks inte ha slagit igenom på samma sätt eller möjligtvis senare, efter att sjuttioalet börjat och min

⁹⁸ Robert Hill, *'As a man I exist; as a woman I live'*, s. 71.

⁹⁹ *Ibid.*, s. 71–72.

undersökning upphör. I en av de första informationstexterna om FPE-NE, daterad i september 1966, beskrevs organisationens målgrupp i linje med tvåpersonlighetsmodellen:

Organisationen är bildad för de personer, som är medvetna att det är ett feminint jag som håller sig dolt i djupet av deras maskulina jag och som är villiga att ge henne ”liv”, samt att medge denna feminina personlighet att yttra sig efter vad omständigheterna tillåter och i den mån som individuellt utvecklas från hans medvetenhet. Medlemmar ska vara de som kan se, förstå och inlåter sig i ett bredare spektrum av mänsklig erfarenhet än vad som kan bli inom begränsning av sin egen ensamhet med anledning till den av anatomin föreskrivna könsrollen.¹⁰⁰

Ett skäl till det lite klumpiga språkbruket kan vara att delar av texten, eller hela, mycket väl kan vara översatt från engelska. Det förekom kontinuerligt texter i FPE-NEs informationsblad och nyhetsbrev som är översatta eller bearbetade, vilket gör det svårt att bedöma i vilken utsträckning de är uttryck för hur de svenska transvestiterna kände och tänkte. Tvåpersonlighetsmodellen var dock etablerad bland de svenska transvestiterna även innan FPE-NE bildats. En del av transvestiterna, särskilt de mest aktiva och insatta, läste amerikanska *Transvestia* och numren cirkulerade även inom föreningen. Princes förklaringsmodell förankrades snabbt och syns tydligt i deras texter. Ibland skrev de uttryckligen om de två personligheterna inom dem, ibland framgår det på andra sätt att de gick från en roll till en annan. Susanne skrev utförligt om hur hon upplevde denna känsla i ett brev till Eva-Lisa 1965:

En fråga? Allvarligt talat. Vad tänker du om mig? Jag är så enormt lycklig alla de gånger jag är tillsammans med Er. Jag känner mig hemma där. Om jag ställdes inför ett val, ett ultimatum, vad skulle jag välja? Er. Ingen tvekan. Jag skulle kunna överge min familj, mitt arbete, mina vänner (i mitt liv som man), mitt s. k. anseende, som i varje fall hittills är – efter vad jag förstår – tämligen gott. Ja, allt för att få vara med Er, eller för den delen att få vara kvinna, kvinna, kvinna.

Och ändå, kära Eva-Lisa, har jag dåligt samvete varje gång sedan jag ”nyktrat till” efter ett meeting. Dåligt samvete varje gång, därför att jag i min kvinnliga roll är så egoistisk. Är jag det? Ja, jag är nog det. Innerst inne är jag det inte, men på ytan. Jo, visst. Jag är där bland Er alla. Jag flaxar från den ena till den andra. Jag älskar min lite pinuppiga roll, den litet ytliga, klädgalna, ytterst koketta kvinnan, som speglar sig, pudrar sig, bättrar på det röda på läpparna, som sätter sig och koketterar med korslagda ben, drar upp kjolen och visar spetsen på underklänningen och på det hela taget beter sig hur feminint som helst. Till slut, när hon har nått tillräckligt långt drar hon sig inte heller för att uppträda som en show-girl med en uppvisning som är ngt av både ett mannekängande och ett strippande. Nu efteråt – på ”nyktra kaliber” – förstår jag inte hur jag vågade, i varje fall inte efter Lenas förnämliga uppträdande. Men då, kära Eva-Lisa, då befinner jag mig inte med fötterna på moder jord. Jag är minst i sjunde himlen. Jag suggerar mig till den grad att jag är så övertygad om att jag

¹⁰⁰ Informationsblad *PHI PI EPSILON*, 1966-09-16, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

är en kvinna, och att jag är den mycket feminina varelsen Ni ser. Jag är då inte tillräknelig i varje fall icke efter vanliga mått. Förlåt mig. Jag kan inte hjälpa det.¹⁰¹

På Susannes beskrivning låter upplevelsen berusande, som en verklighetsflykt. Hon förkroppsligar en feminin sida av sig själv och förvandlas, blir någon annan. Uttrycket suggerera (av hennes stavat suggera) kommer ur psykologin och anknyter till hypnos, manipulation och annan påverkan vilket antyder en process bortom hennes egen kontroll.¹⁰² De flesta skildringarna var mer jordnära, och talade hellre om två aspekter eller sidor av personligheten än två distinkta personer. Andra ansåg sig alltid vara en och samma, generellt en person som ville uttrycka kvinnlighet, men endast hade möjlighet att göra det under särskilda förhållanden. I korrespondensen mellan Eva-Lisa och Inge framgår det att just beskrivningen av transvestiter som personer med två personligheter – en ”kvinna inom sig” – i en introduktion till FPE-NE var en av de faktorer som fick Eva-Lisa att själv tvivla på sin identitet. I sitt svar ville Inge lugna henne och lyfta fram att tvåpersonlighetsteorin inte var så huggen i sten som texten fått det att verka:

Du tar allt för tungt på teorien om de två personligheter. Också jag känner mig da alltid som en person. Den såkaldte maskuline värld har ingen tillräkningskraft på mig – och det har den aldrig haft. /.../ Som du förstår, så är jag också alltid den samma ock det kan man vist säga om många TVer. Deras tankar är ständig ”flicktankar” – också ”min bror” (som vi säger för nemheds skyld) glädjar sig över att se vackra flickkläder och drömar om själv at ta dom på, så snart han/hun (samma person i mig) kan få lägenhet till det. /.../ Som du ser, också jag är alltid den samma, blot känner jag mig bättra hemma, när jag har de såkallade feminine kläderne på, då jag så har känslan av at vara klädt som jag bör vara. Men jag har alltid Inge ”under” dvs. när jag inte är klädt som flicka, då är jag dog flicka under yterkläderne. Sådan gör många.¹⁰³

Inge är en av de transvestiter som skrev mest om alternativ till tvåpersonlighetsmodellen. Som syns i citatet upplevde hon inte sin egen transvestism såsom den beskrevs enligt modellen. Hon verkar ha sett den som en möjlig och förenklad förklaringsmodell, mer till för omgivningen än för transvestiterna själva. I *Feminform* i oktober 1967 jämförde hon ”ett särskilt anlag för att kunna glädja sig över den feminina sidan av vår tillvaro” bland män med

¹⁰¹ Brev från [Susanne] till Eva-Lisa Bengtson, 1965-11-26, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

¹⁰² *Svenska Akademiens ordbok*, Suggestera, 1997, https://www.saob.se/artikel/?unik=S_14323-0348.y8WA (Hämtad 2023-04-05).

¹⁰³ Brev från [Inge] till Eva-Lisa Bengtson, 1967-11-25, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

anlag för musikalitet, matematik eller skådespeleri.¹⁰⁴ Hennes utgångspunkt var att andra fick utöva sina intressen till och med om de var dåliga på dem, men att män med talang för femininitet var hänvisade till att utsmycka kvinnor. Detta berodde på att manssamhället såg ner på män som förnedrade sig genom att klä sig i kvinnokläder. Kvinnor i sin tur var antingen emot, för att de ville se män som starka beskyddare, eller för att de såg sig som förmer än män och inte ville att dessa dumma och klumpiga karlar skulle försöka höja sig till deras nivå.

Att förena synen på transvestism som en talang för femininitet med bilden av att alltid vara flicka under ytterkläderna är svårt. Inge själv verkar inte ha utvecklat denna koppling mera. Rubriken till texten om talanger är ”Så kan vi också se på det.....” vilken tyder på att texten snarare var ett tankeexperiment än en välarbetad ståndpunkt. Däremot visar den på att tvåpersonlighetsmodellen inte var allenarådande. Transvestiterna laborerade med olika sätt att förklara sitt könsöverskridande, både inför omgivningen, varandra och sig själva.

Andra förklaringar

Utanför transvestiternas krets figurerade flera förklaringsmodeller som på olika sätt samspelar med deras egen syn på saken. När journalisten Bernt Bernholm intervjuade Britta om hennes könskorrigering i *Expressen* 1969 återgav han hur hon tidigare varit tävlingsförare och mycket duktig på motorer. Det blev sedan utgångspunkten för följande inpass:

På tal om motorkunskaper berättade Britta en episod som på ett intressant sätt belyser den – ska vi säga personlighetsklyvning det bl a tycks röra sig om i såna här fall.

Hon fick motorstopp med sin bil för en tid sen. Var klädd som kvinna, kände sig som kvinna. Förr i tiden skulle Eklund omedelbart ha lyft på motorhuven och kollat felet.

- Men nu lämnade jag bilen och började gå efter hjälp. Var lycklig när jag träffade på en karl som ville hjälpa mig. Efter en stunds undersökning sa han: - Det måste vara fel på brytarspetsarna.

- Då slog det mej att det naturligtvis var där felet satt.

Om en lekman ska försöka tolka fallet verkar det som om transvestiter eller transsexuella så hundra procentigt identifierar sig med kvinnorollen att de kan glömma eller förtränga allt de lärt sig i sin andra skepnad som män.¹⁰⁵

¹⁰⁴ [Inge], ”Så kan vi också se på det.....”, *Feminform*, nr 5 okt 1967, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G, s. 3.

¹⁰⁵ Bernholm, ”I april bytte [Britta] kön”, s. 8.

Här ser vi återigen bilden av en person med två personligheter eller till och med personer inom sig. Såväl det Britta berättade, som Bernholms tolkning, visar att de bägge i någon mån delade denna uppfattning. Särskilt intressant är Bernholms kommentar om att Britta helt förträngt de färdigheter hon hade som man. Kanske handlade det mer om att inte ertappas med huvudet i motorhuven, när hon uppträdde som kvinna? Det skulle vara uppseendeväckande. Hon skulle ju t. ex. kunna bli smutsig. Hennes kommentar om att det sedan en man undersökt saken, slog henne vad som måste vara fel antyder dock att hon instämde med Bernholms analys.

Upplägget med de två personligheterna, och särskilt då som det presenterades i Bernholms artikel, gav lätt associationer till psykiska sjukdomar som schizofreni eller dissociativ identitetsstörning. Även Eva-Lisa tycks ha sett denna koppling, baserat på ett svar hon fått från Inge. Inge slog fast att ”[r]edan det att vi närsomhelst kan skriva och diskutera om TV och ha samma inställning nat som dag” visar att de alltid är samma person.¹⁰⁶ ”Om det motsatte var tilfället, skulle jo den ene person avsky den annan – och så var vi verkligen schizofrene, som du skriver.”¹⁰⁷ Hon föreställer sig alltså att schizofreni innebär en personlighetsklyvning och att de båda personligheterna är i konflikt med varandra. Denna bild, eller variationer av den, är en vanlig missuppfattning även idag.¹⁰⁸ Även om detta inte är verkliga symptom på just schizofreni visar resonemangen på att just risken att uppfattas som en person med någon typ av sjuklig personlighetsklyvning var ett problem med tvåpersonlighetsmodellen.

Att transvestism skulle vara besläktat med schizofreni var inte något som framkom i medicinsk litteratur. Där erbjöds i stället andra förklaringsmodeller, i den mån ämnet alls behandlades. Två olika böcker som bägge användes inom läkarutbildningen illustrerar detta.¹⁰⁹ I *Psykiatri* av Clarence Blomquist från 1970 beskrivs transvestism som en i raden av sexuella avvikelser, efter fetischism men före pedofili, nekrofil och zoofili. Blomquist presenterade de tre innebörder som han menade att ordet kön hade: ”kromosomalt kön (manlig eller kvinnlig kromosomuppsättning), kliniskt kön (manliga eller kvinnliga

¹⁰⁶ Brev från [Inge] till Eva-Lisa Bengtson, 1967-11-25, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Hjärnfonden, “Vad är schizofreni”, *Hjärnfonden*, 2022-11-18, <https://www.hjarnfonden.se/om-hjarnan/diagnoser/schizofreni/> (Hämtad 2023-04-22).

¹⁰⁹ Bengt Hallengren; pensionerad läkare, muntlig uppgift till Anna Tunlid, 2023-04-14.

könsorgan), och psykosocialt kön (om man *upplever sig* som man eller kvinna).¹¹⁰ Då det inte fanns någon ”absolut korrelation” mellan dessa slags kön, kunde alltså en person uppleva sig tillhöra ett annat kön än det kromosomala och kliniska könet visade.¹¹¹ Dessa personer ville då klä sig i det andra könets kläder, och kunde även opereras och få sitt namn och andra handlingar ändrade. Någon egentlig förklaring till att transvestiten drabbats av detta ges inte, men att kapitlet som helhet (där alltså samtliga sexuella avvikelser ingår) behandlar neuroser kan ge en ledtråd. I bokens ordlista definieras en neuros som ”en psykisk sjukdom eller personlighetsavvikelse, som har sin grund i att jaget med hjälp av försvarsmekanismer funnit en kompromisslösning på ångestskapande intra- eller interpersonella konflikter”.¹¹² Det finns också antydningar om att störningar under uppväxten, till exempel en brist på manliga eller kvinnliga förebilder, eller att den egna sexualiteten skambeläggs och därmed upplevs som skamfull och smutsig, kan utmyнна i avvikande sexuella beteenden senare i livet.

I den danska boken *Psykiatri* av Erik Strömngren från 1969 bygger förklaringsmodellen på homosexualitet, vilket kommer att diskuteras mer längre fram. Strömngren kallade de sexuella avvikelserna för psykopatier, i motsats till Blomquists neuroser, då de var beständiga och dessutom ofta korrelerade med andra psykopatier. Liksom Blomquist anför han skäl från barndomen, men han trycker i betydligt högre grad på att mänskliga sexuella beteenden är många och diversifierade, så till den grad att ”[d]et er selvsagt ikke muligt at fastlægge nogen skarp grænse mellem det normale og det abnormale inden for seksuallivets område”.¹¹³

Att dessa bägge böcker, som är utgivna tätt inpå varandra och har som syfte att lära ut psykologi till medicinstudenter, erbjuder olika förklaringar och klassifikationer av transvestism visar på hur vagt definierat begreppet var i en medicinsk kontext. Begreppet transsexualism förekommer heller inte, trots att det i slutet av sextioalet behandlas som etablerat av såväl medlemmarna i Transvestia och FPE-NE som de läkare de knutit till sig i sitt nätverk. Det är också en mycket stor diskrepans mellan hur litteraturen skildrar transvestism, och hur personerna själva gör det. I de medicinska texterna nämns inga psykologiska motiv utöver de sexuella, ingenting om sociala behov eller konsekvenser. Författarna presenterar sina analyser som sanningar, men de insatta läkare som Transvestia

¹¹⁰ Clarence Blomquist, *Psykiatri*, andra upplagan (Stockholm: Läromedelsförlagen Teknik och Ekonomi, 1970), s. 89.

¹¹¹ *Ibid.*, s. 89.

¹¹² *Ibid.*, s. 307.

¹¹³ Erik Strömngren, *Psykiatri*, tionde upplagan (Köpenhamn: Scandinavian University Books, 1969), s. 274.

och FPE-NE nätverkade med betonade så snart tillfälle gavs att skälen till transvestism var okända.

I Blomquists bok framstår det som om transvestism innebär att se sig som tillhörande det motsatta könet, att omklädningarna är en del av denna identifikation och att vissa av transvestiterna varit tursamma nog att få genomgå könsbekräftande behandlingar. Den heterosexuella matrisen möjliggör endast tolkningar som innebär att en person vill ta ett bestämt steg över från den ena binära kategorin till den andra. Genom detta steg uppnår de normalitet, det vill säga att deras könsidentitet, könsuttryck och begär överensstämmer med hur deras kroppar uppfattas. Beständigheten var central – den egna upplevelsen av kön fick inte förändras över tid. Att transvestiterna pendlar mellan könsuttryck gör dem mer oförklarliga än transsexuella, som uppfattas som aspirerande på att inkluderas i heteronormativiteten.

De av medlemmarna i Transvestia och FPE-NE som skriver mest insatt om kön, könsöverskridande och könsbekräftande vård tycks vara mer insatta än författarna bakom de bägge psykiatriböckerna. I ett av Inges brev till Eva-Lisa citerades utförligt läkaren Harry Benjamins bok *The Transsexual Phenomenon* från 1966, varpå de i flera brev diskuterade frågor om hormondoseringar, cancerrisker och oförstående läkare. Även de andra transvestiterna var intresserade, vilket märks i nyhetsbrev. Redan i det första numret av *Kvinno-Spegeln* från november 1965 omnämns *Sexuella avvikelser* av Anthony Storr, *Coccinelle – man eller kvinna?* av Mario A Costa och tidskrifterna *Ögat* respektive *Ord och Bild* som publicerat bildserier med transvestiter. Gemensamt höll de alltså koll inte bara på utgivningen av bildmaterial och reportage som intresserade dem, utan också den internationella medicinska litteraturen.

Kön och könsroller

Liksom resten av samhället präglades av könsrollsdebatten under sextiotalet, diskuterade även transvestiterna såväl könsrollernas innehåll som funktion i sina medlemsblad. De sällade sig inte till någon tydlig ståndpunkt i debatten men deras syn på könsroller kombinerade drag från såväl särarts- som likhetsargumentationerna. Ett mycket tydligt resonemang om kön, könsroller och hur de förhöll sig till transvestismen presenterades av Sheila Niles, Field Coordinator i amerikanska FPE, i ett översatt introduktionsbrev som medföljde formuläret för medlemsansökan till FPE-NE. Där berättade hon om föreningens syfte och hur behovet

uppstått. Hon lade också fram ”Filosofin om Phi Pi Epsilon”, en ”internationell sorority bildad av dessa personer manliga eller kvinnliga som tro och känner att det mesta möjliga av en individs personlighet skall ges uttryck för utan artificiella inskränkningar av genus och sociala åtskillnader”.¹¹⁴ Först presenterade hon könsrollerna så som hon uppfattade dem. Män förväntas vara ”starka, modiga, säkra, värdiga, myndiga” och verkar i en miljö fokuserad på ”förnuft och förstånd”.¹¹⁵ Detta speglas i deras kläder och bohag, som kännetecknas av adjektiv som ”stor”, ”mörk” och ”konservativ”. Omanliga företeelser är till exempel att äga eller uppskatta ”söta”, ”detaljerade” eller ”färgrika” föremål. Kvinnor skall vara ”kärleksfulla, veka, förtjusande, medlidsamma, timida, svaga, älskliga, villrådiga och varierande” och uppskatta allt det som män skall hålla sig ifrån.¹¹⁶ Däremot hade något hänt med den kvinnliga könsrollen, eller snarare kvinnornas förhållande till den:

Det har i det förflutna, betraktats som okvinnligt att dra en slutsats på logiska skäl, att rucka på ett beslut som en gång gjorts, att vara aggressiv istället för passiv, etc. Emellertid, detta håller på att ändras. Fler och fler kvinnor är aktiva, fördomsfria och obundna och i korthet uttrycker vilka karaktärsdrag deras speciella personlighet har i lager, utan alltför mycket hänsyn till sociala inskränkningar. Hon är utforskande, nyckfull, ombytlig och oändligt varierande och omväxlande i sitt uppförande. Män är, i motsats, utforskande i sak men inte i sig själva. Han antas vara trofast, förståndig, konsekvent och rationell.¹¹⁷

Både män och kvinnor har alltså tidigare tvingats in i starkt begränsande sociala roller, men kvinnorna håller på att frigöra sig. Kvinnor får i och för sig höra att vissa beteenden är pojkaktiga men upplever inte någon skam över dem. I skolan kan de lära sig att tänka så att de passar in i det maskulina mönstret och därmed få tillgång till både den feminina och den maskulina världen, men män får inte möjlighet att på motsvarande sätt skapa sig tillträde på kvinnligt kodade områden.

Sheilas resonemang syns även hos de svenska transvestiterna. I ett brev till Eva-Lisa från 1965 skrev Ulrika av sig sin frustration över samhällets oförstående och oinformerade syn på transvestiter. Hon var arg över att män ”ofta i ledande befattningar eller statens tjänst” inte kunde klä sig som de ville utan att riskera att polisen grep in. I samband med detta skrev hon att de inte ”missunna[de] /.../ kvinnorna deras möjlighet att klä sig hur som helst, men

¹¹⁴ Sheila Niles, Medlemshandlingar *PHI PI EPSILON SORORITY*, odaterat, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ibid.

den olika behandlingen av könen är orättvis”.¹¹⁸ På samma sätt skrev Maja i sitt första brev till Eva-Lisa att det är konstigt att kvinnor får klä sig hur de vill ”utan att det åsamkar indignation från något håll”, men ”[d]å vi TV trivs med att bära kvinnokläder och känner oss harmoniska, då anser den stora mängden att det är något vridet”.¹¹⁹ Här ekar tankarna om den fullbordade jämställdheten som Moberg argumenterade emot i könsrollsdebatten – i transvestiternas ögon är det viktigaste problemet snarare att män inte tillåts samma frihet som kvinnor än att kvinnorna skulle vara underordnade.

Hill skriver i sin avhandling att det fanns såväl konstruktivistiska som essentialistiska inslag i de amerikanska transvestiternas syn på kön. Deras könsöverskridande praktiker gav dem en unik utgångspunkt för att ifrågasätta de starka, förgivettagna orsakssambanden mellan könade kroppar och könsroller och deras praktiker visar på att de såg kön som något en person gör snarare än är. Att de ifrågasatte biologisk essentialism och alltså såg på kön som en social konstruktion, komplicerades av vad Hill kallar *sociala essentialism*: ”For example, *Transvestia*’s crossdressers certainly did not think that attributes such as grace, beauty, and daintiness were *inherently* female qualities. Nevertheless, they did view them as *essentially* belonging to the female social world.”¹²⁰ De ville beredas tillträde till den feminina världen som de utestängdes från som män, för att därmed kunna njuta av och uttrycka feminint kodade beteenden, föremål, karaktärsdrag och så vidare. Hill menar att transvestiterna använde sig av de starka normerna kring kön till sin fördel, genom att klä om till kvinnor och därmed kunna uttrycka traditionellt feminina drag.¹²¹

Även i ett svenskt sammanhang syns dessa spänningar mellan den konstruktivistiska respektive essentialistiska synen på kön, vilka kontinuerligt diskuteras och förhandlas. I det tidigare anförda citatet från Inges brev till Eva-Lisa om tvåpersonlighetsmodellen, säger hon sig alltid vara flicka under ytterkläderna. Det var dock inte samma sak som att vara kvinna. Transvestiterna skilde på ”systrar” eller ”flickor” och ”FF”, det vill säga transvestiter och cis-kvinnor. ”FF” stor för flick-flicka och var en översättning av den amerikanska termen ”GG” som stod för ”genuine girl”.¹²² De tyckte alltså att det fanns en skillnad mellan att klä om till kvinna och att vara kvinna från födseln, samtidigt som det var fullt möjligt för en man att göra kvinnlighet.

¹¹⁸ Brev från [Ulrika] till Eva-Lisa Bengtson, 1965-03-04, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

¹¹⁹ Brev från [Maja] till Eva-Lisa Bengtson, 1965-12-25, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

¹²⁰ Robert Hill, *As a man I exist; as a woman I live*, s. 10.

¹²¹ *Ibid.*, s. 9-10.

¹²² Informationsblad *PHI PI EPSILON SORORITY Northern Europe*.

Ett resonemang som visar på den mer konstruktivistiska sidan av argumentationen är frågan om det nya, könsneutrala unisexmodet och könsrollernas upphävande. Trenden fick ungdomar att gå i likadana kläder oavsett kön och unga män att låta håret växa, vilket stred mot de befästa normerna. Mot bakgrund av diskussionen om den fullbordade jämställdheten sågs tanken på ett könsneutralt mode som ett möjligt tecken på att könsrollerna helt var på väg att upphävas. I filmen *Mera ur kärlekens språk* diskuterade de medverkande dessa frågor, och Eva-Lisa sade då att ”det innebär ju, att om man får fantisera, om vi får genomfört unisex helt ordentligt, så skulle det inte behöva finnas några transvestiter”.¹²³ Hennes analys var att transvestism kom, åtminstone delvis, från en vilja att göra upp med begränsande könsroller och att denna könsöverskridande praktik därmed skulle upphöra om könsrollerna inte fanns eller inte var lika begränsande. Det visar också att transvestism, precis som kön, var både en praktik och en identitet – eller om man så vill, en identitet formad av en praktik som framdrivits av samhällsförhållandena, snarare än en identitet formad av en medfödd drift.

¹²³ Wickman och Ivarsson, *Mera ur kärlekens språk*.

Maja och Susanne – Kvinnlighet på heltid

Finlandssvenska Maja från en liten by i sydvästra Finland är en av de personer i källmaterialet som berättade allra mest om sig själv. På juldagen 1965 satte hon sig vid skrivmaskinen och författade ett långt brev till Eva-Lisa, som hon sedan kompletterade med ytterligare nio sidor under rubriken *Komplettering till min autobiografi* (daterad i januari 1966). I texterna berättade hon i detalj om sin uppväxt och bakgrund, sin livssituation och sina känslor inför att klä om. Hon började i barndomen och återgav sedan ett liv som till stora delar tycks ha dominerats av en önskan att leva som kvinna och den stora risken att bli upptäckt. I olika perioder fann hon olika andningshål – hon klädde om ensam i sitt rum eller under cykelturer i ensliga bygder och ibland smög hon ut i skydd av mörkret för en promenad i kjol och klackar. När hon blev inkallad under andra världskriget blev hon snart förflyttad till regementsstaben för att rita kartor. Där engagerade hon sig i underhållningen för soldaterna och uppträdde regelbundet klädd som kvinna under hela sin tjänstgöring. Hon fick också kontakt med en kvinna som hon inledde en relation med. Trots att Maja tidigt insåg att kvinnan inte skulle komma att acceptera hennes omklädningar, ledde en oplanerad graviditet till att paret gifte sig. Då hon skrev brevet till Eva-Lisa hade hon och hustrun två barn tillsammans och var fortfarande gifta, trots att förhållandet tycks ha urartat helt. Hustrun ”har svurit att göra livet så surt för mig som möjligt, och hålla mig som ett ’kassaskrin’ så länge hon anser det vara nödvändigt” under det att Maja ”så gott som dagligen under de år som gått utstå[tt] en oerhörd förödmjukelse i form av hån och smutskastning, av hugg och slag i olika former”.¹²⁴ Trots detta ville hon inte sluta klä om varje dag.

Min fru arbetar på ett kontor 16 km från vårt hem, och reser varje morgon kl. 7.15 till jobbet i staden 16 km härifrån. Hon kommer hem om eftermiddagarna omkr. kl. 16.15 (finsk tid) Mina barn gå vardera i skola, sonen i Handelsinstitut i staden och min dotter i en akademi för flickor. Jag är sålunda allena hemma om vardagarna. - Så snart jag blivit ensam om morgonen, klär jag mig omedelbart, som kvinna, och har möjlighet att någon timme ”leva ut” innan lektionerna börjar kl. 8.45. - Klär sedan om till manskläder under tiden för lektionerna, men sedan dessa slutat för dagen, blir jag åter kvinna. Städar i våningen, gör maten färdig till min fru kommer hem. Får sedan skyndsamt klä om mig innan hon kommer, för att sedan i egenskap av man kunna hålla henne sällskap vid färdigt dukat bord.¹²⁵

¹²⁴ [Maja], *Komplettering av min autobiografi*, s. 5.

¹²⁵ *Ibid.*, s. 8.

Hur ofta transvestiterna klädde om, och i vilka sammanhang, varierar mycket. Intervallen sträcker sig från sällan och oregelbundet eller bara under specifika omständigheter, till dagligen. Bland de som klädde om så ofta det var möjligt fanns flera personer som tycks uppfatta sig som på gränsen mellan transvestism och transsexualism, eller som transsexuella utan hopp om könsbekräftande vård som därför lever som transvestiter. Att Majas högsta önskan var att leva som kvinna i så stor utsträckning som möjligt står klart. Hon uttryckte också en tydligare och klarare uttryckt längtan efter könsbekräftande vård än de andra. ”Och min högsta önskan är att helt kunna bli av med mina manliga könskaraktäristika, och fysiskt så helt och fullt som möjligt kunna få en kvinnas kropp, för att även socialt och juridiskt kunna leva som kvinna” skrev hon i självbiografin.¹²⁶ Fokus ligger inte på den medicinska behandlingen som sådan utan vid vilka möjligheter den skulle ge henne, vilket utrymme för lycka det skulle skapa i hennes liv. Hon var inte heller ensam om att fundera kring vård som en möjlig väg framåt. Susanne, en av de mest aktiva medlemmarna inte minst som skribent, skrev i *Kvinno-Spegeln* 1965:

Nu måste jag faktiskt sluta för denna gången, men jag måste tillägga det, att jag skäms inte för att jag är feminin och för att jag vill vara kvinna. Jag anser, att kvinnan är en underbar skapelse. Att jag då vill likna henne är väl inte att undra över och absolut ingenting att skämmas för. Kanske – stundtals tror jag det – står jag på gränsen till att vara transsexuell. Hade jag varit yngre och helt obunden hade jag kanske försökt följa Coccinelles och Christine Jörgensens exempel. I varje fall skulle jag, om möjlighet funnes, vilja gå klädd som kvinna för resten av mitt liv, ja leva som en kvinna, ha ett utpräglat kvinnligt yrke. Drömyrket för mig har alltid varit mannekängens.¹²⁷

Susanne skrev mycket lite om sitt liv utanför Transvestia. I ett brev till Eva-Lisa från november 1965 nämnde hon bland annat sitt krävande arbete på ett statligt departement och en upptagen fritid med uppdrag i flera föreningar.¹²⁸ Hon var gift och hade familj, men deras insikt i och förståelse för hennes omklädningar omnämns inte. Eva-Lisa skrev senare att Susanne var bland de första som kontaktade klubben och att hon sedan ”genom sin personliga stil, sitt utåtriktade sätt, mångsidiga kunskaper, språkbegåvning och världsvana förblivit i

¹²⁶ [Maja], *Komplettering av min autobiografi*, s. 8.

¹²⁷ [Susanne], ”Hej Flickor!”, s. 3.

¹²⁸ Brev från [Susanne] till Eva-Lisa Bengtson, 1965-11-26, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

våra minnen”.¹²⁹ Hon beskrev också den personliga stilen, som Susanne själv var så stolt över:

Så här kunde hennes fysiska uppenbarelse te sig: Anländer till en fest eller träff iförd ålsmal klänning, högklackade stövlar, långa handskar, röd sidenkappa med silverboa och blåsande ut rök genom ett guldmunstycke. Därtill en svart peruk, som kontrasterar mot den röda kappan. Susanne sticker inte under stol med att hon i sin framtoning gärna vill personifiera sig med galanta damer från en tidigare epok av förra seklet. Nu vill hon för några timmar känna sig avspänd och harmonisk i en kvinnoroll.¹³⁰

Maja och Susanne är alltså två exempel på hur medlemmarna kunde förhålla sig till tanken på, som de kallar det, en könsförvandling. De gav uttryck för ett förhållande mellan transvestism och transsexualism som även dyker upp i samtida medicinsk litteratur, liksom i någon mån i media. Med varierande terminologi gav de bilden av transsexualism som en ytterpunkt på en transvestistisk skala, där den motsatta punkten utgjordes av fetischistisk transvestism. Fetischistisk transvestism ansågs till största del helt fristående, sammankopplad genom praktiken att bära kvinno(under)kläder men utan någon genuin psykologisk förankring, någon inre drift att bli eller föreställa en person av motsatt kön. Den stora majoriteten av transvestiter klädde om tidvis och fullständigt, utan att motiven var erotiska. I denna modell blev transsexuella en slags extrema transvestiter, som vill utsträcka omklädningen både i tidsmässig omfattning in i vardagen, och fysiskt genom att inte bara förändra könsuttrycket utan även kroppen. Ett exempel där denna tankefigur blir tydlig är i den offentliga utredning, SOU 1968:28, som behandlade könstillhörighetslagen:

Önskan att uppträda i det motsatta könets klädedräkt har varit bekant sedan antiken. Tillståndet beskrev i den medicinska litteraturen redan i början av 1800-talet. År 1910 präglade den tyske sexualforskaren *Hirschfeld* uttrycket »transvestism» för detta tillstånd, men han betonade att termen endast beskrev de yttre manifestationerna av denna önskan och inte dess inre psykiska karakteristika. Hos många transvestiter finns dessutom en mycket starkt manifesterad övertygelse om att vara »födda i fel kön» och att egentligen tillhöra det motsatta könet. Det föreligger samtidigt avsky för alla tecken på det egna könet. Dessa personer önskar dessutom få de yttre tecknen på sitt kön avlägsnade för att på detta sätt harmoniera med det motsatta könet. För detta tillstånd har föreslagits uttrycket transsexualism, som under senaste årtiondet vunnit allt större spridning.¹³¹

¹²⁹ Eva-Lisa Bengtson, "*Klubb Transvestia söker medlemmar*", odaterat, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ SOU 1968:28, *Intersexuellas könstillhörighet: Förslag till lag om fastställande av könstillhörighet i vissa fall*, s. 26.

Formuleringen ”hos många transvestiter” visar hur transsexualism förstods som en undergrupp till, eller version av, transvestism. Hur absoluta dessa kategoriseringar var är mer oklart, och är troligtvis ett av skälen att sådan stor vikt läggs vid korrekt diagnosticering genom en lång och komplicerad utredning. Om transvestit respektive transsexuell är olika positioner på en skala i stället för absoluta, distinkt avgränsade kategorier är det alltför svårt att generalisera kriterierna, och således måste varje person individuellt grundligt utredas och bedömas.

Bild 7: Fest i Spegelsalen, 1965

Transsexualism och könsbekräftande vård

Tillgången till utredning och behandling, såväl med hormoner som kirurgi, var mycket begränsad och många var dessutom skeptiska till kontakter med vården över huvud taget. Maja från Finland skrev att hon kontaktat de danska läkare omskrevs i pressen sedan de behandlat Christine Jörgensen, men att de inte kunde hjälpa henne ”då dansk lag helt plötsligt bestämde att endast danska medborgare kunde få genomgå samma operationer och hormonterapi”.¹³² Vidare berättade hon att ”[d]e uppmanade mig att ta kontakt med läkare i Finland, men jag har alltid hyst en ovanligt stor misstro, också gentemot läkare sedan jag

¹³² [Maja], *Komplettering av min autobiografi*, s. 7.

tagit del av flera sådana läkares uttalanden i tryck, där man åtminstone tidigare ansett TVism som någonting onormalt, som en sjukdom, vilken borde botas".¹³³ Denna skeptiska attityd till vården hade hon gemensamt med flera av de andra transvestiterna.

I Sverige erbjöds vissa möjligheter till könsbekräftande vård även innan könskorrigeringslagen trädde i kraft 1972, för den som lyckades nå fram till en insatt vårdgivare. Tjugotre personer fick tillstånd att ändra namn och personnummer mellan 1946 och 1963, trots att förfarandet inte var juridiskt reglerat.¹³⁴ Diskussioner om möjliga kontakter och bemötandet från olika läkare förekommer i ett antal av Eva-Lisas korrespondenser. Hennes egen första kontakt var en psykiatriker som över telefon meddelade att hon var schizofren och att hennes hustru omedelbart måste lämna henne – utan att ens träffa Eva-Lisa först. Vid nästa försök erbjöds hon en medicinering som skulle bota henne och kände sig pressad att ta den, men bröt ihop då hon inte ville bli av med den delen av sig själv. Hon kontaktade också dr Jan Wålinder då han arbetade med sin avhandling:

[U]ppsökte en läkare som ville bli doktor och specialiserade sig på TS. Åkte dit i sällskap med min fru. Gick igenom delar av en utredning så att jag skulle kunna bli ett fall i hans avhandling. Sen var det stopp! Jag tycket ju om kvinnor! Enligt de amerikanska kriterierna på transsexualism så skulle man vara heterosexuell i den nya könsrollen.

/../

Cirka 1970 frågade jag den kände psykiatrikern Johan Cullberg om det fanns möjligheter för mig att gå vidare. Nej, sa han, det skulle vara att gå från den ena villfarelsen till den andra. Han menade alltså att det var en villfarelse att vara lesbisk. Hans homofobi i andra sammanhang har ju renderat honom RFSL:s ruttnaapelsinpris. (Nåja, han fortsatte att ge mig kvinnligt könshormon. Det är jag tacksam för.)¹³⁵

Att Cullberg valde att ge Eva-Lisa östrogen trots att han inte förordade vidare behandling, såsom kirurgi, visar att det inte heller i fråga om läkarkontakter fanns några skarpa gränsdragningar. Här kan säkert också det personliga mötet, och i det här fallet även personliga bekantskapen genom föreningen vars träffar Cullberg besökte vid flera tillfällen, ha spelat in. Oavsett vilka principer Cullberg generellt lutade sig mot när han avgjorde vilka patienter som kunde bli aktuella för könskorrigering, valde han att behandla Eva-Lisa så att hon enligt hans bedömning skulle må så bra som möjligt. Rydström påpekar i *Kvinnor, män och alla Andra* att läkare generellt försökt hjälpa sina patienter till bättre liv så gott de har

¹³³ [Maja], *Komplettering av min autobiografi*, s. 7–8.

¹³⁴ Rydström, *Kvinnor, män och alla Andra*, s. 200.

¹³⁵ Eva-Lisa Bengtson, manus till debattinlägg, odaterat, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

kunnat ”men i en patriarkal kontext har deras ingripanden ofta lett till ett omyndigförklarande av patienten”.¹³⁶ Innan könsutredningarna reglerats och standardiserats var det alltså upp till varje enskild läkare att bestämma vilka kriterier som skulle användas och på vilka grunder en person skulle få tillgång till olika könsbekräftande behandlingar. Det innebar ett maktförhållande där den vårdsökande var mycket utlämnad, och riskerade att inte få sin efterfrågade vård om hon inte gjorde kvinnlighet på det förväntade, korrekta sättet. Samtidigt gav det också möjlighet att resonera med sin vårdgivare och kompromissa – som i Eva-Lisas fall.

Ett annat spår av liknande undantag finner vi i SOU 1978:28. I ett komplicerat resonemang kring vilka juridiska följdverkningar en könskorrigering ska få konstaterade utredarna att ett vanligt synsätt varit att det viktiga för patienterna är den ändrade könsmarkeringen snarare än de materialrättsliga följderna. ”Detta betraktelsesätt torde åtminstone delvis ligga bakom senare tids praxis, som innebär att byte av förnamn till sådant namn för motsatt kön i vissa fall medgivits trots att man inte varit beredd att uttryckligen slå fast, att sökanden verkligen tillhörde motsatt kön.”¹³⁷ Även när det gäller så fyrkantiga byråkratiska och juridiska system som namnbyten i folkbokföringssystemet, har det alltså fram tills lagen trädde i kraft förekommit viss flexibilitet.

Att reglera denna flexibilitet var ett av de huvudsakliga argumenten för att implementera den föreslagna lagstiftningen och fastställa vilka krav som skulle gälla för juridiska (och medicinska) könskorrigeringar. Utredarna avsåg helt möjligheten att ha separata system där en förändrad juridisk könsmarkör och tillhörande namnbyte inte skulle få fullt genomslag i alla fall där lagstiftning avgörs av kön. En transvestit som klär om till kvinna skulle kunna behandlas som kvinna i förhållande till värnpliktslagen och sedlighetslagen men inte tillåtas ingå äktenskap med en kvinna, resonerade man, men det var inte en lösning de förespråkade. Dels menade de att detta inte var önskvärt för patienterna, dels blev det alltför komplicerat och kunde ”innebära införande av mellanformer mellan manligt och kvinnligt kön och medföra konsekvenser, som inte kan överblickas”.¹³⁸ I och med att det inte skulle förekomma några gråzoner utan vara en skarp gräns mellan manligt och kvinnligt kön, blev det också extra viktigt att könsutredningarna verkligen visade rätt. Kraven var hårda och innefattade bland annat sterilisering fram till en lagändring 2013.

¹³⁶ Rydström, *Kvinnor, män och alla Andra*, s. 197.

¹³⁷ SOU 1978:28, s. 40.

¹³⁸ *Ibid.*, s. 40.

Det fanns flera personer inom såväl Transvestia som FPE-NE som senare valde att söka könsbekräftande vård, men det var sannolikt en minoritet. Även bland dem som levde sina liv i så stor utsträckning som möjligt som kvinnor var det inte ett enkelt val, då de sociala konsekvenserna var enorma och många dessutom var oroliga för dåliga operationsresultat och långtidseffekter av hormonbehandling. Som Majas exempel visar fanns det en skeptisk attityd till vården och det ojämna maktförhållandet innebar en rädsla att bli avvisad. Det största skälet att avstå var dock att de flesta föredrog att leva som transvestiter. Det fanns också fler alternativa identitetsbeteckningar, som i olika grad sammanfaller med transvestism eller transsexualism men visar på behovet av fler begrepp för att skildra de många könsuttryck som förekom.

Kvinnoframställning och femifili

Det vanligaste alternativa begreppet bland transvestiterna i Sverige var *kvinnoframställare* (ibland stavat Kvinno-Framställare), översatt från det amerikanska *femmepersonator*. I ett tidigt informationsblad från FPE-NE finns en ordlista, där dessa ord tillsammans förklaras som ”namn på heterosexuella transvestiter, lanserat för att skilja oss från andra som också (av andra orsaker) klär sig i kvinnokläder”.¹³⁹ Hill påpekar i sin avhandling att ordet satts samman för att femmepersonators inte sysslade med ”*impersonating* – a word with a prefix that denoted fraud and falsity” utan ”*personating* – giving life to the feminine side of their personalities”.¹⁴⁰ I Sverige användes det mest i översättningar av amerikanska texter, men också i vissa nummer av *Feminform* och *Kvinno-Spegl* där medlemmarna beskrev varandra eller sig själva. Att vara en femmepersonator eller kvinnoframställare (av dem förkortat FP) innebar att man inte bara var klädd som och uppträdde som kvinna, utan att man bemästrat konsten att helt framstå som kvinna. Virginia Prince beskrev det som stadier av utveckling, där slutmålet att bli kvinnoframställare bara nåddes av vissa och då efter mycket ansträngning. Dessa ansträngningar innefattade bland annat att lära sig att behärska sig, då omklädningar likt alkohol kunde gå från nyttiga mängder till destruktiva beroenden. Att vara en kvinnoframställare innebar också att framstå som en viss typ av kvinna. Det syns tydligt i detta citat från Monica, översatt och bearbetat från en text av Virginia Prince:

¹³⁹ Informationsblad *PHI PI EPSILON SORORITY Northern Europe*.

¹⁴⁰ Robert Hill, *‘As a man I exist; as a woman I live’*, s. 61-62.

Vi är inte kvinnor och att försöka få vår personlighetsframställning av dem till fulländning kan vi inte hjälpa, men väl att lida skeppsbrott på de hårda klippor av dessa fakta. Låt oss därför inte försöka att bara bli kvinnor, låt oss försöka bli ladies – det är stor skillnad, som vilken proper dam som helst kan tala om för Dig.¹⁴¹

Uttrycks om ”ladies” och ”proper dam” har klassmässiga undertoner som visar att det är en femininitet som tillhör överklassen som skall gestaltas. Det fanns aldrig några formella krav kring det, men det är tydligt vad idealet var och de flesta tycks också i någon mån ha anpassat sig till denna bild. Det är ett exempel på hur de interna normerna i föreningarna fungerade. Särskilt inom FPE-NE fanns också en förväntan på utveckling, från en ofullbordad och eventuellt fetischistisk eller åtminstone sexuellt laddad transvestism till en äkta, fullkomlig kvinnoframställare. Ulrika skrev i ett brev till Eva-Lisa från mars 1965 om vändpunkten mötet med föreningen blivit för henne, så att hon upplevde lugn och harmoni. Innan denna kontakt var hon mest intresserad av detaljer i själva omklädningen, men sedan hon träffat de andra hade hennes fascination vänts till helheten, ”att vara kvinna och att uppträda som en kvinna”.¹⁴² Själva medlemskapet i föreningen är därmed både ett led i ett självförverkligande och ett socialiserande in i det interna normsystemet. Att vara transvestit på rätt sätt kunde bli oerhört viktigt för den som hade föreningen som sin tillflyktsort.

I samma ordlista som kvinnoframställare fanns också ordet *eonist*, en ”beteckning på oss, lanserat av am. fru för att skilja oss från de homosexuella transvestiterna” som inte tycks ha använts i Sverige (utanför översatta texter).¹⁴³ Däremot användes *femifili* (översättning av *femmiphile*) som ”betyder den som älskar det feminina – lanserat av Virginia”.¹⁴⁴ I transvestiternas egna texter verkar det mest ha dykt upp som en synonym till transvestism för att variera ordvalet, och möjligtvis också för att utmåla författaren som någon som var välorienterad i den interna terminologin. Begreppet tycks dock ha fått viss spridning utanför föreningen, och då troligtvis direkt från ett amerikanskt inflytande snarare än via svenska FPE-NE.

¹⁴¹ [Monica], ”Phi Pi Epsilon News”, *Feminform*, nr 1 jan 1967, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G, s. 5.

¹⁴² Brev från [Ulrika] till Eva-Lisa Bengtson, 1965-03-04, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

¹⁴³ Informationsblad *PHI PI EPSILON SORORITY Northern Europe*.

¹⁴⁴ *Ibid.*, s. 3.

Bild 8: En kvinnoframställare anländer till festen, 1966

Pseudonymen Jack Jahn viger ett helt, om än kort, kapitel åt femifili i *Könsumgänge annorlunda* från 1964. Efter att först ha skrivit ett kapitel om transvestism under rubriken ”Min son vill gå kvinnoklädd” inleder han nästa med att hävda att termen transvestism bör ersättas av femifili, då transvestism ”helt enkelt är ett oriktigt ord”.¹⁴⁵ De psykiater som skapat termen transvestism har försökt vara vetenskapliga men då deras enda kontakt med transvestiter är de som sökt hjälp på grund av andra problem (som kan hänga samman med transvestismen) är deras slutsatser oriktiga. Termen femifili är mer rättvisande då den skapats av Prince, som själv är såväl transvestit som doktor i biologi.

I själva verket var Prince doktor i farmakologi, men hänvisningen till utbildningen som ett sätt att underbygga hennes auktoritet är relevant oavsett Jahns missuppfattning. Utgångspunkten är att de som själva är transvestiter – liksom exempelvis homosexuella – vet mer själva än vad läkarvetenskapen vet om dem. Jahn är särskilt imponerad av att Prince

¹⁴⁵ Jahn, *Könsumgänge annorlunda*, s. 84.

genom tidningen *Transvestia* genomfört ”en egen Kinseyundersökning” som besvarats av 166 personer.¹⁴⁶ Resultatet kallas sensationellt då ”[b]ilden av transvestiten ändras i väsentliga avseenden” och ”[v]etenskapen korrigeras”.¹⁴⁷ Han redovisar sedan en mängd statistik från undersökningen, med särskilt fokus på att uppfattningen att transvestism grundläggs i barndomen på grund av att föräldrarna hellre ville ha en flicka och klädde barnet därefter, eller att modern dominerade över fadern, inte får stöd i resultatet. Andra myter som kullslås är att femifilerna skulle vara homosexuella eller masochister, eller att de skulle vilja bli kvinnor genom könsbekräftande behandling.

Jahn satte stor tilltro till den amerikanska undersökningen och uttryckte sig i linje med hur transvestiterna själva formulerade sig i sina informationskampanjer. Att han uttryckligen hävdade att undersökningen var representativ är dock problematiskt. På samma sätt som läkarvetenskapens terminologi underkändes på grund av att psykiater endast mötte dem med problem, var det bara de som redan prenumererade på *Transvestia* och därmed i någon mån skrev under på Princes grundteser som besvarade läsarundersökningen. Det går inte att dra några slutsatser om hela gruppen transvestiter eller personer med könsöverskridande identiteter och uttryck utifrån de vita medelklassmän som dominerade läsarkretsen. Att Jahn premierade detta framför den psykiatriska terminologin antyder inte heller nödvändigtvis att den medicinska vetenskapen förlorat någon auktoritet. I stället är det deras undermåliga data som legat till grund för felaktiga slutsatser.

Kapitlet före femifili – ”Min son vill gå kvinnoklädd” – är betydligt mer sensationalistiskt och reproducerar i stora delar de myter som sedan slås ner under rubriken femifili. Det är oklart om det andra kapitlet skall ses som en rättning av det första, eller om femifiler skall ses som en undergrupp till de transvestiter han redan presenterat. Boken har flera av dessa motsättningar, som antyder att texten varken producerats i ett svep eller redigerats i efterhand. Oavsett hur det kommer sig är det tydligt att Jahn tagit del av amerikanska *Transvestia* och dess läsarundersökning oberoende av de svenska transvestiterna ungefär samtidigt som *Transvestia* bildas i Stockholm. Därigenom kom han också att sprida idéerna vidare till en läsekrets som annars troligtvis inte hade mött dem.

De nya termerna kom alltså från den amerikanska rörelsen och då särskilt Prince, som uppfunnit dem. Hill menar i sin avhandling att hon etablerade detta nya lexikon i ett

¹⁴⁶ Jahn, *Könsumgänge annorlunda*, s. 85.

¹⁴⁷ *Ibid.*, s. 85.

försök att ”distinguish true transvestites from *sex deviants*, i.e. homosexuals”.¹⁴⁸ Då homosexuella och andra som avvek från heteronormen demoniserades, medikaliserades och kriminaliserades av såväl media, stat och samhälle som det medicinska etablissemanget var Prince rädd för ”guilt by association” och trodde att den enda lösningen var att ”rid transvestism of any popular and medical association it had with sexual deviancy”.¹⁴⁹ Hon påbörjade projektet redan under femtioalet, då hon i en artikel i *American Journal of Psychotherapy* identifierade vad hon då kallade *true transvestism*, och fortsatte sitt arbete med att ta fram nya termer och uttryck under sitt engagemang med tidskriften *Transvestia* och senare FPE. Hill menar att Prince förstod språkets betydelse för att skapa verkligheten och hur vi uppfattar den. Därför var hon också mycket uppmärksam på medlemmarnas språkbruk och avrådde dem från att använda ord som ”drag”, ”gay” och ”camp” då de associerades med homosexualitet.

Någon motsvarande praktik i Sverige, där medlemmarnas språkbruk blev granskat, tycks inte ha ägt rum under sextioalet. Däremot är det tydligt att de snabbt anpassar sig till de amerikanska språkliga normerna, som ju också introducerades genom de översatta texterna som regelbundet publicerades som huvudsakliga texter i medlemsnumren. En del av medlemmarna var också sedan tidigare prenumeranter på *Transvestia* och således införstådda med hur tidningarna förväntades se ut, var innehållet brukade vara och vilket språkbruk som uppmuntrades. Själva syftet med den föränderliga terminologin – att avgränsa sig från andra grupper som bröt mot heteronormen – var däremot mycket viktig även för de svenska transvestiterna.

¹⁴⁸ Robert Hill, *‘As a man I exist; as a woman I live’*, s. 59.

¹⁴⁹ *Ibid.*, s. 59.

Sten, Bengt och Jeanette – Perversjoner

Sten tager en stilla augustikväll bilen ut till sin sommarstuga på Ljusterö för att i avskildhet ägna sig åt sin förnöjelse. Han tager av vardagslivets och manlighetens instängda klädsel för att genomgå en metamorfos till kvinnlig skepnad. Iförd vid, rundskuren blå kjol vandrar han sakta ut i det blanka vattnet, som strax tätt och varmt omsluter kroppen och låter kjolen lyfta och flyta ikring honom som en blomma i månskenet. Om vintern söker han upp en f d tandläkarfru i Vasastan. Hon delar hans förkärlek för klädbad. Gemensamt stiga de ned i hennes badkar av högreständformat.¹⁵⁰

Alla klubb Transvestias medlemmar kallade sig inte för transvestiter. Eva-Lisa lyfte i sin senare beskrivning av några stammisar fram tre som ”klädde sig till dels i kvinnliga plagg, såg sig inte direkt som transvestiter och anlade åtminstone inte på Transvestias tid några kvinnliga namn”.¹⁵¹ Förutom Sten, som badade i kvinnokläder, beskrev hon även Anton som gillade att rulla in sig i regnkappor av galon, plast och lack. En gång ska han ha ringt henne på jobbet för att i förtjusning berätta att han fått tag i ett par plastkalsonger och hade dem på sig – inte för att göra henne obehaglig till mods, utan för att dela sin glädje över fyndet. Den siste i trion var Bengt:

Bengt är en litet äldre pösmagad herre med även en pompös bil. Kommer alltid strikt klädd med slips samt överrock. Hans egenhet var att han ville iföra sig damstrumpor (vilket på den tiden krävde höfthållare) och skor med påfallande höga klackar för att så utstörd visa sig för damerna på gatan i tron att hans klädsel är förbjuden. Det var den väl inte ens vid den här tiden i mitten av 60-talet, men jag hade ju inte hjärta att tala om det för honom, för det hade förstört hans upplevelse. Jag hängde med som stöd några gånger i hans lyxbil. Bengt promenerade ett stycke medan jag satt och vaktade bilen. Bengt vågade inte låsa den, för han ville snabbt kunna fly i den om hans beteende skulle väcka någon större uppståndelse. Tyvärr hände inte det, kanske till Bengts besvikelse.¹⁵²

Ingen av dessa tre har efterlämnat några andra spår än Eva-Lisas beskrivning i arkivet. Vad de kallade sig och hur de såg på sina könsöverskridande beteenden går alltså inte att veta. Eva-Lisa antydde genom att bunta samman dem som *fetischister* att deras beteenden drevs av sexuellt begär på ett sätt som inte gällde för de andra i gruppen. Fetischism är en term för sexuell dragning till föremål eller kroppsdelar som inte vanligtvis uppfattas som sexuellt laddade. När transvestiterna började avgränsa sig i och med grundandet av FPE-NE var just

¹⁵⁰ Bengtson, “Klubb Transvestia söker medlemmar”.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² Ibid.

”enkla fetischer” en av gränsdragningarna. Många av de missuppfattningar om transvestism som medlemmarna såg i sin omgivning grundades i en sammankoppling mellan ”män i kvinnokläder” och ”upphetsning” som de därför aktivt ville distansera sig ifrån.

Erotiska omklädningar

För transvestiterna fanns det två huvudsakliga skillnader mellan dem och fetischisterna, en inre och en yttre. Den inre var den egna motivationen, att driften för omklädning inte var sexuell utan fyllde en annan funktion i transvestitens liv. Den yttre var skalan av omklädning. De fetischister som använde sig av kvinnokläder av sexuella skäl fascinerades av enstaka plagg eller föremål medan transvestiterna klädde om fullständigt och framträdde som en annan person. Särskilt i FPE-NE fanns det, i enlighet med de amerikanska stadgarna, ett krav på att medlemmarna hade nått så kallat fullgarderobsstadium. I de handlingar som skulle fyllas i vid en medlemsansökan förekom en rak fråga om att uppleva omklädningar som sexuellt upphetsande, men också en diskretare: ”Jag klär sällan om korrekt men älskar höga klackar / korsetter / trosor”.¹⁵³ Det fanns alltså en tydlig föreställning om att den som klädde om partiellt hade andra, sexuellt laddade, behov att uttrycka än det som drev de ”äkta” transvestiterna.

Det går dock inte att undkomma att det finns sexuella motiv även för många av transvestiterna, såväl i Transvestia som FPE-NE. I ett brev till Eva-Lisa i maj 1964 skrev Jeanette först om sina mått – ”en perfekt damfigur 46. Alla mått stämmer exakt utom bysten som är 120 cm dvs 2 cm mer än idealmåttet.”¹⁵⁴ Hon fortsatte med hur hon inför brevskrivandet fått en ansiktsbehandling och beskrev i stor detalj sin make-up. Avslutningsvis klädseln:

Jag har snört mig i den ovannämnda korsetten och jag har en svart spets-BH med spetsiga kupor. Genom att min byst är uppspänd är mina bröstvårtor styva och hårda och bysten spänner vällustigt mot ett snävt fodral i Thailandsilke. Klänningen är knälång och mycket snäv. /.../ Å så underbart mina bröst spänner. Jag önskar Ni vore här! Om Ni visste så lycklig jag är över att få vara mankvinna. Det ger liv och spänning åt tillvaron.”¹⁵⁵

¹⁵³ *Frågeformulär och medlemsansökan*, odaterat, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

¹⁵⁴ Brev från [Jeanette] till Eva-Lisa Bengtson, 1964-04-16, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

¹⁵⁵ *Ibid.*

Jeanette kallade sig själv ”transvestit och avancerad sådan. Jag menar därmed att jag numera alltid klär om när jag kommer hem och att jag över huvud taget inte längre har några manliga underkläder”.¹⁵⁶ Hon klädde om så ofta som möjligt och drog därmed ut den transvestistiska upplevelsen in i vardagen. Att hon saknade manliga underkläder innebär att hon klädde om på olika sätt, såväl partiellt som fullt. Hon pendlade inte mellan två binära ytterligheter i sitt könsuttryck, utan värdesatte möjligheten att bära kvinnligt kodade plagg även när hon uttryckte manlighet. Den sexuella tonen är omisskännlig, gränsen mellan fetischism och transvestism oskarp.

Att det fanns en tillåtande sexuell atmosfär inom Transvestia står klart, även om det på inga sätt var en sexklubb. En del av Transvestias medlemmar, exempelvis trion från början av kapitlet, välkomnades däremot inte i FPE-NE som ”inte är skapad eller konstruerad att inkludera eller uppta entusiaster för slaveri, förödmjukande, tyranniserande och bestraffande, ej heller homosexuella och enkla fetischister”.¹⁵⁷ I sin avhandling skriver Hill om de amerikanska transvestiterna att ”[t]he Cold War fear of sexual deviancy or better, the fear of becoming stigmatized as sexually deviant, greatly structured this community’s ideology, style aesthetics, and practices”.¹⁵⁸ Han menar att transvestiterna strävade efter normalisering och att få bort stigmat som associationen med avvikande eller perversa sexuella beteenden ledde till. Därför dolde de de erotiska delarna av praktiken och framhävde de estetiska. ”They contended that the expression of such ’feminine’ qualities as grace, beauty, and gentleness safely distinguished them from gender-variant types that they considered disreputable – the true sexual deviants, such as transvestite fetishists, drag queens, and street queens.”¹⁵⁹

Även i den interna kommunikationen tog FPE-NE avstånd från sexualitet, vilket åskådliggörs i Monicas text ”F.P.E. och sex-frågan” från *Feminform* 1967. Hon delade upp transvestiter i fyra grupper: heterosexuella, homosexuella, transsexuella och asexuella. Hon sorterade sedan snabbt in dem så att homosexuella och transsexuella inte var välkomna i FPE-NE, om än av olika skäl. Trots den systematiska uppdelningen handlade inte texten om dessa gruppers förhållande till varandra, utan kretsade kring att det skulle vara fokus på kvinnoframställningen, inte något sexuellt. Det fanns ”olika åsikter och uppfattningar i sexfrågan, men det ska inte vara för den sakens skull som vi önskar vara medlemmar i

¹⁵⁶ Brev från [Jeanette] till Eva-Lisa Bengtson, 1964-04-16, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

¹⁵⁷ Informationsblad *PHI PI EPSILON*.

¹⁵⁸ Robert Hill, *As a man I exist; as a woman I live*, s. 12.

¹⁵⁹ *Ibid.*, s. 12.

FPE”.¹⁶⁰ I Monicas text framkommer också en bild av utveckling, från partiella och sexuellt laddade omklädningar till fullständig kvinnoframställning.

Visst har vi alla från början kopplat ihop vår TV-drift med sex, kommit fram till att vi är heterosexuella, vi har kvinnan som vårt sexualobjekt, småningom genom upplysning och självvranssakan blivit medvetna om att vi har en feminin komponent inom oss (the girl within) – en komponent som inte har kvinnans sexualdrift. En komponent som finner tjusning i allt vackert och skönt i den feminina världen. Flickan inom oss finns i hjärtat! FPing [femmepersonating, dvs kvinnoframställning] är alltså någon som verkligen finns ovanför midjan.¹⁶¹

Tanken att alla börjat sin bana som transvestiter med att se det som något sexuellt förekommer även i Princes texter. Vägen till att bli en kvinnoframställare börjar i något outvecklat, framställt som en sexuell lek under puberteten, för att sedan steg för steg bli något annat. Det är inte alla som fullbordar resan och blir fulländade, äkta transvestiter. Huruvida detta beror på att de inte skulle vilja, något personligt tillkortakommande såsom otillräcklig självdisciplin, eller någon annan faktor framgår inte. Likt bilden av kön som både någon man är och något man gör, är bilden av kvinnoframställaren både att det är ett aktivt val att gå från någon typ av ofullständig transvestism till fullständig kvinnoframställning och att det finns en kvinnoframställare inom vissa personer som kan plockas fram och poleras. Att ta avstånd från sexuella dimensioner av transvestism blir då också ett personligt val som återspeglar föreningens riktlinjer.

Homosexualitet

Bland de olika avgränsningar transvestiterna gjorde kring sina identiteter, praktiker och sammanslutningar sticker homosexualiteten ut som ett återkommande tema. Som framgår i den medicinhistoriska bakgrunden har samkönat sexuellt begär och könsöverskridande praktiker under större delen av historien betraktats som samma sak. Ett exempel på hur denna sammanblandning kunde se ut under sextiotalet kommer ur Jahns *Könsumgänge annorlunda* från 1964:

¹⁶⁰ [Monica], “F.P.E. och sex-frågan”, *Feminform*, nr 2 feb 1967, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G, s. 6.

¹⁶¹ *Ibid.*, s. 6.

Stort uppseende väckte 1953 och senare de ”könsförvandlingar” som bl. a. ägde rum i Danmark. I själva verket rörde det sig om homosexuella män, bosatta i länder där homosexuella förföljes, som på grund av omgivningens tryck inte vågade acceptera sig själva utan lät göra ett ingrepp i sin kropp. /.../ En homosexuell man som med läkares hjälp fått tillstånd att kalla sig kvinna och bära kvinnokläder. En homosexuell man som fått samhällets medgivande att älska andra män! /.../ Man kan förstå att samhällets diskriminering drev honom till illusionen att genom operation bli kvinna. Men man kan knappast förstå de läkare som hjälpte honom. De visste att han aldrig kunde bli kvinna. De ville hjälpa honom att bli lycklig. De kunde ha gjort det genom att hävda att män har rätt att älska andra män – utan att skaffa sig kvinnonamn och bära kvinnokläder.¹⁶²

Resonemanget – att homosexuella män som inte accepterats av samhället låter operera sig till kvinnor för att därmed kunna leva ut sin sexualitet utan att bli dömda av omgivningen – visar tydligt hur sammankopplat sexualitet och kön var. Det fanns en stor förväntan på att kön och begär skulle sammanfalla i enlighet med den heterosexuella matrisen, och alla avvikelser från detta bedömdes som sjukliga. Heterosexualitet var så högt värderat att Jahn alltså antog att det var rimligt att tänka sig att människor genomgick könskorrigeringar endast för att bli heterosexuella i sitt nya kön. På samma sätt har jag tidigare visat att Eva-Lisa inte tilläts genomgå en fullständig könskorrigering eftersom hon ville leva som homosexuell kvinna.

Bild 9: Dans, 1968

¹⁶² Jahn, *Könsumgänge annorlunda*, s. 50.

I Barry Reays *Trans America* menar han att det under sextioalet pågick ”a blurring of boundaries between transsex, transvestism, and homosexuality”.¹⁶³ Formuleringen antyder att det var en pågående process, från ordning till oordning. Så var inte alls fallet. I stället var sextioalet en del av den process som inleddes i början av nittonhundratalet, att särskilja kön och begär från varandra. Transvestiternas resonemang kring begär och kön visar dock att det fortfarande under sextioalet var än mer sammankopplat än idag. De använder sina heterosexuella begär som bevis på sina egentliga kön, och undviker att tala om begär till kvinnor när de själva är klädda som kvinnor för att därmed undvika anklagelser om homosexualitet. Små påpekanden och avskrivanden förekommer då och då, som i följande två formuleringar från personliga brev till Eva-Lisa:

PS. Jag är inte homosexuell eller något annat, som inte passar en äkta heterosexuell transvestit, jag har någon dold kvinnlighet i kroppen som gör att jag vill stänga in min broder, och låta kvinnan i min kropp få leva.¹⁶⁴

Jag är inte homosexuell, men har haft en sådan upplevelse när jag var ung. Jag fann den inte obehaglig, men jag längtar inte åt det hållet. Jag är nöjd med att få vara mankvinna!¹⁶⁵

Ett skäl att de lyfte fram sin heterosexualitet är givetvis att just heterosexuella, manliga transvestiter var FPE-NE:s målgrupp. Särskilt i en inledande kontakt var det ju då av vikt att visa på att man tillhörde denna. Över huvud taget nämns homosexualitet i de interna sammanhangen bara i denna typ av korta friskrivningar eller i hänvisningar till vad allmänheten antas tro om transvestiter. I den mån det finns sexuella undertoner i *Kvinno-Speglens* artiklar fokuserar de på den transvestistiska upplevelsen och tar inte upp några partners oavsett kön. Drömmen om en förstående kvinnlig partner att dela livet med återkommer, inte minst hos de som är gifta med någon som inte accepterar deras omklädningar, men fokus ligger då på att ha en väninna att shoppa med eller på andra sätt umgås med som två kvinnor. Relationer med män omnämns mycket lite och då i korta, distanserade ordalag som helt saknar erotisk laddning.

¹⁶³ Reay, *Trans America*, s. 100.

¹⁶⁴ Brev från [Ingrid] till Eva-Lisa Bengtson, 1967-04-18, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

¹⁶⁵ Brev från [Jeanette] till Eva-Lisa Bengtson. 1964-04-16, Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, RA-G.

Att transvestiterna ville ta sådant explicit avstånd just från homosexuella beror på flera saker. I sin strävan efter acceptans ville de inte blandas samman med en annan utsatt grupp, särskilt inte som de också försökte avsexualisera transvestismen. Homosexualitet var en psykisk sjukdom som förknippades med perversion och förförelse av unga. Att även transvestism formellt var en diagnos vid tiden diskuteras i stort sett inte alls i materialet. Troligtvis var det en sådan självklarhet att läkarkåren såg på det så, att det inte var värt att diskutera. De sexuella associationerna vid sammankopplingen med homosexualitet var dock ett stort problem. En vanlig bild var att homosexuella män använde sig av kvinnokläder, smink etc för att locka till sig partners. Det gällde särskilt prostituerade homosexuella, vilket än mer ökade transvestiternas avståndstagande. Transvestiterna ville inte heller blandas samman med dragartister som överdrev och lekte med kvinnliga uttryck som underhållning och då liksom nu förknippas med gaykulturen. I någon mån var det också ett ömsesidigt förhållande. RFSL arbetade vid tiden med en liknande assimilationsstrategi och ville framhäva homosexuella som välskötta, normala medborgare som bara hade en liten egenhet. Många inom RFSL tog därför avstånd från könsöverskridande oberoende av ifall det utövades av dragartister, feminina homosexuella män, maskulina homosexuella kvinnor eller transvestiter.¹⁶⁶

¹⁶⁶ Andréaz Wasniowski, *Den korrekta avvikelser: Vetenskapsanvändning, normalitetssträvan och exkluderande praktiker hos RFSL, 1950-1970* (Diss. Umeå Universitet 2007), s. 173-199.

Slutsatser

Den tidiga svenska transrörelsen bestod av en mängd personer som alla hade sina egna sätt att se på sina könsöversridande identiteter och praktiker. De fyllde de olika befintliga begreppen med sitt eget innehåll, skapade egna uttryck när de saknades och arbetade hårt med att sprida information för att öka samhällets förståelse för dem. De skapade kontaktnät och knöt till sig såväl läkare och journalister som näringsidkare och andra förstående. Samtidigt influerades de av den amerikanska gruppen runt tidskriften *Transvestia* och då främst Virginia Princes tankar om tvåpersonlighetsmodellen. När de fick tillstånd att skapa ett utskott av FPE i form av FPE-NE implementerade de också det amerikanska regelverket och uteslöt därmed de som inte praktiserade transvestism på deras sätt. Det var ett led i att distansera sig från andra sexuellt avvikande grupper och då särskilt homosexuella, som också kämpade för att uppfattas som normala.

Bild 10: Festen går mot sitt slut, 1968

Medicinvetenskap och läkarkår

Läkarvetenskapen hade stor makt över såväl definitioner av termer och diagnoser som vilken vård som erbjöds och på vilka villkor. Litteraturen som användes vid läkarutbildning visar att det fortfarande fanns stora oklarheter kring hur könsöverskridande identiteter och praktiker

skulle definieras, identifieras, bedömas och behandlas. Otydliga kopplingar gjordes dels mellan transvestism och homosexualitet, dels mellan transvestism och transsexualism. Störningar under uppväxten angavs som skäl till de flesta sexuella avvikelser, dit även transvestismen räknades. Gränsen mellan begär och kön var alltså flytande, då alla avvikelser från den heterosexuella matrisen buntades samman. Uppdelningen mellan dessa kategorier pågick under hela nittonhundratalet och var under sextioalet fortfarande betydligt mer sammanblandade än idag.

Parallellt med detta fanns det flera läkare som arbetade ihop med transvestiterna för att förändra bilden av dem och sprida vad de uppfattade som mer korrekt och uppdaterad information. Bland de sympatiserande läkarna fanns flera som var ledande inom könsbekräftande vård och även medverkade under arbetet med SOU 1968:28, *Intersexuellas könstillhörighet*. De hade alltså stor auktoritet och de gavs ofta rollen som den som förklarade transvestiternas identitet och beteende i media, som komplement till någons personliga berättelse. Detta ojämlika maktförhållande till trots var det inte fråga om en ensidigt maktutövande vetenskap, vars fynd transvestiterna fick finna sig i. Medlemmarna i Transvestia och FPE-NE var mycket insatta i samtida diskussioner om allt från hormoner och cancerrisker till könsrollernas psykologi. De deltog i undersökningar och diskussioner med forskare för att hjälpa till med kunskapsskapandet runt sina egna identiteter och beteenden, i förhoppningen att mer kunskap skulle leda till ökad förståelse. Deras liv och identiteter var under ständig förhandling, och ägandeskapet kring innehållet i begreppen var inte heller det tydligt. Begrepp som transvestit och transsexuell hade många olika innebörder, men till sin kärna var de definierade av läkarvetenskapen. Att skapa sina egna lexikon med ord som *femmepersonator* och *femifil* blev ett sätt att distansera sig från detta och ta makten över den egna identiteten.

Det offentliga samtalet

I det offentliga samtalet var två stora teman viktiga för transvestiterna: könsrollsdebatten och sexliberalismen. De var uppmärksamma på könsrollsdebatten och den influerade deras argumentation, men de deltog inte aktivt. Snarare utgjorde debatten och samhällsförändringarna en bakgrund till transvestiternas egna samtal. Deras argument kretsade kring att män skulle tillåtas uttrycka drag som samhället kodat som feminina, vilket speglades i debatter om mannens roll i familjen och hemmet när kvinnan också arbetade

heltid. I praktiken tycks de dock inte ha gjort mycket för att utmana könsrollerna i sina egna liv. Ett lite cyniskt sätt att se det, är att dessa män hade en dyr hobby som de gärna reste långa sträckor och tider för, och att detta lär ha påverkat deras fruar som blev hemma med barnen. Den femininitet de porträtterade involverade inte att ta hand om disken och tvätten, utan flärdfulla kläder och manér i feststämning.

Det är dock inte hela sanningen. Transvestiterna hade olika sätt att se på såväl femininitet som helhet, som sin egen kvinnlighet. Vissa av dem såg sig alltid som kvinnor, andra menade att de aldrig var kvinnor, utan män som personifierade en kvinnlig sida. Det speglades givetvis i hur de uttryckte kvinnlighet, och en del av dem blandade olika grader av omklädning vid olika tillfällen. Förhållandena till äkta makar och familjer visade också stor variation, även om omklädningarna tycks ha orsakat spänningar i olika grad för de flesta. Transvestiterna som grupp var positiva till kvinnors krav på förändring i den offentliga debatten, i den mån de uttalade sig. I gruppen runt amerikanska *Transvestia* menar Hill att Prince efter hand flyttade fokus mot att sammanföra sina maskulina och feminina sidor, hellre än att separera dem, parallellt med att könsrollerna blev alltmer tillåtande. I Sverige diskuterade transvestiterna om transvestismen skulle försvinna om det nya unisexmodet slog igenom, så att alla kom att gå klädda likadant oavsett kön. Transvestismen var inte bara ett uttryck för en inre kvinnlighet, det var också en lek med könsroller och vad det innebar att vara kvinna eller man.

Den sexliberala debatten var av mer konkret relevans för transvestiterna. De följde med i det offentliga samtalet och deltog också när tillfälle gavs, exempelvis genom Eva-Lisas medverkan vid Sex & Samhälle-konferensen. Genom kontakterna som då knöts med Ullerstam öppnades flera dörrar, och han var en av flera namnkunniga personer som figurerade på *Transvestias* och FPE-NEs träffar. Sexliberala uttalanden i media, från såväl läkare som andra, diskuterades internt i föreningarna och de kontaktade också gärna de som uttalat sig. Det gällde särskilt läkare som uttalat sig sympatiserande och därmed kunde tänkas vara till nytta för organisationen på olika sätt.

Likt diskussionen om könsroller visar den sexliberala debatten på ett samhälle i förändring. Abortfrågan, pornografins frisläppande och homosexuellas rättigheter kom upp på agendan. Även om Ullerstams bok *De erotiska minoriteterna* av de flesta sågs som pervers och liberal över det absurdas gräns, fick han gehör i vissa delar och innehållet debatterades seriöst i landets stora dagstidningar. Könsöverskridande identiteter och uttryck var inte fokus

i debatten men associerades med andra ”sexuella avvikelser” och vädjanden om förståelse gällde därmed även dem. De fick också vissa möjligheter att själva dela med sig av sina erfarenheter och kommentera såväl hur de uppfattade transvestismen som hur samhället kunde förändras för att bättre tillmötesgå dem. Till skillnad från könsrollsdebatten var alltså den sexliberala kontexten en som transvestiterna aktivt agerade inom på olika sätt.

Amerikanska kontakter

De amerikanska kontakterna var helt avgörande för formeringen av FPE-NE, och inspirerade även *Transvestia* vilket ju märks redan i namnvalet. De svenska transvestiter som prenumererade på amerikanska *Transvestia* – eller lånade den av någon syster i föreningen – kom tidigt i kontakt med Princes tvåpersonlighetsmodell. Att den skapades av en transvestit och byggde på personliga erfarenheter ingav förtroende hos en grupp med ett komplicerat förhållande till läkarvetenskapen och dess tendens att utdöma dem som sjukliga. Prince utgick inte från att transvestismen i sig var ett problem eller en störning. I stället menade hon att transvestism skulle ses som ett personlighetsdrag, en kvinnlig sida hos män (eller tvärtom, även om det inte var hennes fokus) som bäst uttrycktes genom fullständiga omklädningar. Därmed kunde personen nå en harmonisk balans i livet och transvestismen kunde bli en tillgång, inte en nackdel.

Under andra halvan av sextioalet kom tvåpersonlighetsmodellens roll som förklaringsmodell att växa för de svenska transvestiterna. Det berodde inte minst på formeringen av FPE-NE och utgivningen av deras medlemsblad *Feminform*, som innebar att texter från amerikanska *Transvestia* översattes och publicerades här. I materialet framstår modellen till största del som självklar, och den låg till grund för det informationsmaterial om föreningen och transvestism som FPE-NE producerade. Den stod dock inte oemotsagd utan ifrågasattes också, främst utifrån upplevelsen att alltid känna sig som kvinna, eller delvis kvinna, snarare än att pendla mellan två binära tillstånd. Danska Inge menade i sina brev till Eva-Lisa att modellen snarast var till för att enkelt förklara för utomstående, vilket stämmer till viss del. Många av transvestiterna ställde upp på förklaringsmodellen även om alla inte kände att den fungerade för dem, men nyanserna har en tendens att försvinna i den externa kommunikationen. Inge hade alltså rätt så till vida att detta, liksom exempelvis frågan om de erotiska aspekterna av omklädningarna, var en punkt där de interna diskussionerna inte överensstämde med den information man presenterade utåt.

Vid sidan av tvåpersonlighetsmodellen var den största konsekvensen av det amerikanska inflytandet i den svenska transrörelsen implementeringen av FPEs regelverk i formeringen av FPE-NE. I Transvestia fanns en tillåtande atmosfär och personer som bröt mot heteronormen på många olika sätt välkomnades och fann sitt sammanhang i den slitna danslokalen på Söder, men i FPE-NE var bara heterosexuella transvestiter utan sexuella motiv men med en ”full garderob” välkomna. Det skarpa regelverket innebar att vissa Transvestia-medlemmar lämnades utanför och att nya medlemmar utvärderades utifrån utförliga ansökningshandlingar. Avståndet till andra grupper som bröt mot heteronormen blev större och mer markerat, samtidigt som detta stärkte de interna normerna i gruppen. Att göra transvestism på rätt sätt blev viktigare än tidigare.

Självbilder

De levda erfarenheterna som stått i förgrunden i den här analysen visar att det fanns minst lika många sätt att se på transvestism som det fanns transvestiter i Transvestia och FPE-NE. Att transvestiterna också arbetade hårt på att presentera sig som normala inför omvärlden och distansera sig från alla typer av sexuella associationer innebär att det fanns skillnader mellan hur de presenterade och förklarade sig för omvärlden och hur deras praktiker såg ut. Bakom de fyrkantiga, snävt definierade begreppen dolde sig en stor mångfald av identiteter och uttryck, läggningar och praktiker. De använde olika termer, såväl de som läkarvetenskapen fastslagit som de av transvestiter framtagna alternativen, men gav dem också olika innebörd. Det gäller särskilt i vissa gränsområden, som det mellan transvestism och transsexualism. På ett formellt plan var alla överens om skillnaden – tillfälliga omklädningar eller en fullständig könsförvandling. Vid en närmare analys grumlans gränserna. Finlandssvenska Maja var transvestit men drömde om att genomgå könsbekräftande behandling. Eva-Lisa kom att se sig om transsexuell, men fick inte tillgång till den vård hon önskade på grund av att hon var lesbisk. Att leva som heterosexuell i sitt nya kön var en förutsättning för att få behandling, men Eva-Lisas fall visar också att det även inom läkarkåren inte var självklart och svartvitt. Hon fick könshormoner av sin läkare trots att han slog fast att vidare utredning, kirurgiska ingrepp och juridiska åtgärder inte var aktuellt. Om det var praktiken, identiteten, diagnosen eller något annat som skulle avgöra om personen var transvestit eller transsexuell berodde på sammanhanget. Till största del tycks det endast ha handlat om självidentifiering, men det kompliceras dels av att en läkares auktoritet avgjorde i fråga om diagnosticering och tillgång till eventuell behandling, dels genom de villkor transvestiterna själva kom att sätta upp efter

hand. FPE-NEs villkor fastställde personers möjlighet att bli medlemmar och inte huruvida de var transvestiter, men i praktiken fick det samma effekt. En person som gjorde transvestism på rätt sätt och alltså var en äkta transvestit, eller kvinnoframställare, var välkommen och en person som inte var välkommen var alltså *inte* en äkta transvestit.

Att leva som transvestit innebar stora risker, då konsekvenserna för den som avslöjades kunde bli mycket hårda. Medlemmarna i Transvestia och FPE-NE undvek generellt att skriva om dessa negativa sidor, men med hjälp av de fragment som finns och genom att se till vad som drabbade andra som avvek från heteronormen vid samma tid kan en vag bild skapas. Då ser vi att det till stor del handlar om sociala konsekvenser i form av avståndstagande eller fördömande föräldrar, försämrade eller förstörda äktenskap och ryktesspridning. Det fanns också en rädsla att förlora sitt arbete eller att bli socialt utfrusen av kollegorna. Slutligen fanns det också en polisiär repression, som framträder mellan raderna. Det förekommer beskrivningar av polisen som artiga och förstående, men också ifrågasättanden vid körkortskontroller. Det finns också oklara uppgifter om att någon av medlemmarna skall ha blivit anhållen upprepade gånger, men utan ytterligare förklaring. Under sextioalet förekom flera gånger anklagelser mot polisen för att föra register över homosexuella, vilket också visar på att den polisiära makten stod för repressionen av de medborgare som avvek från heteronormen. Att vara omklädd bröt inte mot någon lag, men det utesluter inte att personer kan ha gripits för att ha stört ordningen eller uppträtt förargelseväckande.

Transvestiternas förhållande till medicinvetenskapen och läkarkåren var också komplicerat. Det rörde sig om ett mycket ojämnt maktförhållande, vilket komplicerades ytterligare av att flera av de läkare som var experter på området också kom att bli personligt bekanta med många av medlemmarna på föreningarnas möten. Därmed satt de på dubbla stolar i sina roller som förstående vänner och allierade, men också läkare med makt och avsikt att bedöma och diagnosticera för att därigenom villkora tillgången till vård och annan hjälp. Samtidigt gav det transvestiterna en möjlighet att bidra till kunskapsskapandet om sig själva, kanaler för kunskapsspridning och kontakter inom läkarkåren att utnyttja för såväl könsbekräftande som annan vård eller utfärdande av intyg. Transvestiterna var själva väl insatta och följde de internationella, medicinska diskussionerna i ämnen som cancerrisk och dosering av hormoner eller psykologiska orsaker till transvestism.

Medlemmarna i Transvestia och FPE-NE var ovilliga att ställa upp på beskrivningar av sig själva som sjuka, men tycks i någon mån ha accepterat ”avvikare” som i ”sexuella avvikare”. Detta ord i sig markerar en gråzon i mötet mellan sjuklighet, perversion och normal mänsklig variation. Inom begreppet föll såväl homosexualitet som fetischism, sadomasochism och än mer normbrytande beteenden såsom nekrofil och pedofili. Flera av dessa ord markerar diagnoser som användes fram till 2009, däribland transvestism och fetischism. Andra ses som sjukliga och brottsliga även idag. Avvikelse var till sin natur ett mycket flexibelt begrepp utan någon tydligt definierad innebörd, och det kunde också användas om praktiker som anal- och oralsex eller en vilja att bli betraktad eller betraktas under sex. Att vara en avvikare skulle då vara att praktisera något avvikande, det vill säga i stort sett vad som helst utom heterosexuella samlag i fortplantningssyfte. Det skulle dock innebära att en mycket stor andel av befolkningen var avvikare, i linje med Kinseyrapportens avslöjande. Det tycks därför ha funnits en viss nyansskillnad där avvikare användes om personer som av omgivningen definierades genom sin avvikelse från heteronormen, medan praktiker som uppfattades som relativt vanliga och därmed inte utmanade normen inte stämplades så.

I den danska *Psykiatri* slog författaren fast att det i själva verket knappast gick att tala om normalitet när det kom till mänsklig sexualitet, då variationen var så stor och i stort sett alla hade något beteende som kunde klassas som en störning. I den sexliberala debatten var kärnan i argumentationen att alla sexuella beteenden som inte skadade någon annan borde tillåtas och omvärlden borde uppvisa förståelse. Det är dock inte samma sak som att fastslå att avvikelserna ingår i det normala, och helt förutsättningslöst accepteras som variationer av mänskligt sexuellt beteenden. I stället fanns det i debatten en ton av medkänsla och medlidande som kunde gå över i att bli objektifierande och förringande. Att ta sig rollen att säga ”vad synd det är om dig” är också att placera sig i en position som den som kan tycka synd om. Det blir extra tydligt då ingen öppet homosexuell person deltog i debatten.

Att termer som transvestism och homosexualitet stod med i Socialstyrelsens listor över diagnoser är inte samma sak som att de alltid behandlades på samma sätt som andra psykiska diagnoser. Sexuella avvikare sågs av vissa, och i vissa sammanhang, som psykiskt sjuka eller störda. Beteenden som bröt mot heteronormen på vitt skilda sätt smälte samman så att en man som klädde om till kvinna även associerades med samkönat begär, prostitution, förförelse av ungdom, fetischism och så vidare. I andra fall tycks avvikarna mer ha setts som statistiskt ovanliga men inte nödvändigtvis sjuka, alternativt sjuka men inte på något

allvarligt eller problematiskt sätt. Med sjuklighet kommer en grad av ofrivillighet, att vara ett offer för sina omständigheter, som också kan ha underblåst inställningen av medlidande. Om man i stället sett sexuella avvikare som personer som aktivt valt att bryta mot samhällets normer hade det också blivit lättare att bortse från dem.

Transvestiterna själva såg sig hellre som ovanliga än sjuka och de arbetade aktivt för att särskilja sig från andra grupper som hamnade under samma paraply av sexuella avvikelser. Genom att skapa denna distans hävdade de sin egen normalitet gentemot främst homosexuella och fetischister, men också transsexuella om än med delvis andra motiv. Med hjälp av Princes tvåpersonlighetsmodell förklarade transvestiterna sina omklädningar som uttryck för en kvinnlig sida, en uppsättning personlighetsdrag som inkluderade en estetisk uppskattning av kvinnligt kodade kläder och accessoarer. För att kunna uttrycka dessa kvinnliga personlighetsdrag och också sin uppskattning för ett feminint kodat uttryck, gestaltade eller personifierade de en komplett kvinnoroll. Det var inte fråga om en personlighetsklyvning utan att medvetet framställa sig i en annan roll för att få utlopp för sidor av sig själv som annars inte passade sig. Spridningen av modellen och den påverkan den fick på den medicinska förståelsen av transvestism är ett utmärkt exempel på hur personer från dessa grupper och sammanhang påverkat kunskapandet om sig själva.

Under Transvestias första år kom det flera personer till träffarna som Eva-Lisa kallade fetischister och vars omklädningar alltså i första hand var sexuellt kodade. Denna grupp, liksom andra med primärt erotiska motiv, välkomnades inte till FPE-NE. Återigen har dock analysen visat att gränsdragningarna snarare är gränsområden eller gråzoner. Brev och insändare från transvestiter visar att sexuella undertoner var ett återkommande tema och att många tycks ha motiverats åtminstone delvis och tidvis av att omklädningarna kändes erotiska. Även skalan av omklädning varierar; bilden av en man som då och då fullständigt klär om till kvinna och sedan tillbaka kompliceras av berättelser om att bära damunderkläder på jobbet eller ta på sig en kjol en stund innan frun kommer hem på eftermiddagen. De partiella omklädningarna associerades med sexuella, fetischistiska motiv men praktiserades även av andra anledningar. Vissa upplevde det som en nödvändig ventil eller bättre än inget mellan tillfällena för fullständig omklädning, andra som att de alltid hade något kvinnligt inom sig och ville uttrycka det i olika utsträckning beroende på omständigheterna. Det finns inga tydliga mönster i att olika typer av transvestiter skulle praktisera på olika sätt, utan ett ändlöst smörgåsbord av olika möjligheter från vilka transvestiterna plockade fritt.

Den stora, genomgående tematiken för den här uppsatsen har varit upplösandet av binära förhållanden. Gång på gång har analysen visat att det inte finns några skarpa gränser, varken i fråga om avgränsningar av praktiker och identiteter eller ens när det gäller formella medicinska och juridiska förfaranden. Identitetsbegreppen var oskarpa i kanterna. De förhandlades om och förändrades dels i takt med att samhället och det offentliga samtalet ändrade inställning och tonläge i frågor om kön, könsroller och sexualitet, dels när transvestiterna själva slöt sig samman och började utbyta idéer och erfarenheter. Vad kön innebar och vilka yttre tecken, egenskaper och begär som hängde samman med det och på vilket sätt var inte självklart. Det fanns medicinska definitioner – som innefattade flera olika markörer som kunde överensstämma eller inte – men också samhällets syn på könsroller och transvestiternas blandning av en essentialistisk och konstruktivistisk syn på kön. På samma sätt fanns det sexuella avvikare, men vilka som omfattades av begreppet och på vilka premisser, om det var sjukligt eller inte att avvika och hur samhället och individerna själva skulle hantera detta, var inte fastlagt.

Den här uppsatsen har fokuserat på dessa gränsområden, på hur de levda erfarenheterna och kontextuella förutsättningarna skapade arenor för förhandling och osäkerhet men också friheten att skapa sin egen identitet på sina egna villkor. Därigenom har jag visat på bredden i vad som var möjligt inom sextiotalets diskurs, vilka olika idéer och förståelser som tog plats i normativitetens marginaler. Samtidigt har jag berättat om Eva-Lisa och Maja, Inge och Ulrika. Om vad det innebär att för första gången finna likasinnade, om att utforska sig själv i det gränsland av medicin och identitet som icke-heteronormativa verkar i och om euforin i att praktisera sitt könsöverskridande trots omgivningens reaktioner. Transvestiterna såg sig varken som helt och hållet kvinnor eller män, normala eller sjuka, aktivister eller patienter. De såg sig som en grupp människor som slöt sig samman kring det positiva och fantastiska i att leva ut sin identitet.

Referenser

Otryckta källor

Riksarkivet i Göteborg, QRAB (Queer-rörelsens Arkiv och Bibliotek), Eva-Lisa Bengtsons samling.

Ullerstam, Lars; pensionerad läkare, telefonsamtal 2023-03-02.

Hultin, Sam, intervju med Eva-Lisa Bengtson, 2017. Intervju i författarens ägo.

Tryckta källor och litteratur

Anonym skribent, ”Jag njuter av damtrosor”, *Raff*, nr 1 1968, s. 10–11.

Anonym skribent, ”Trosor gör honom trogen”, *Raff*, nr 6 1967, s. 64–65.

Anonym skribent, ”Varannan strippa är en man”, *Aftonbladet*, 1967-07-17, s. 11.

Bernholm, Bernt, ”I april bytte [Britta] kön”, *Expressen*, 1969-06-15, s. 8.

Bernholm, Bernt, ”Överläkare Bruno Kaplan: ’Vi måste hjälpa dessa oftast olyckliga människor’”, *Expressen*, 1968-04-15, s. 30.

Bernholm, Bernt och Wallén, Lars (reg.). *Ej heller skall en man sätta på sig kvinnokläder*, Sveriges Radio, 1970.

Blomquist, Clarence, *Psykiatri*, andra upplagan (Stockholm: Läromedelsförlagen Teknik och Ekonomi, 1970).

Butler, Judith, *Gender Trouble: Feminism and the subversion of identity* (New York: Routledge, 2007).

Edenbrink, Lena, *Boken om transföreningen FPES eller 50 års kamp för att få leva som den du är* (Malmö: Exakta Print, 2016).

Ericson, Ralf, ”En transsexuell människa ej samma som transvestit”, *Göteborgs-Tidningen*, 1969-07-28, s. 7.

FemPers, ”Amnesty riktar hård MR-kritik mot Sverige”, *FemPers* (2023-03-28), <https://fempers.se/2023/2023-03-28/amnesty-riktar-hard-mr-kritik-mot-sverige/> (Hämtad 2023-04-20).

Hill, Darryl B, ”Sexuality and Gender in Hirschfeld’s *Die Transvestiten*: A Case of the ‘Elusive Evidence of the Ordinary’”, *Journal of the History of Sexuality* (Vol. 14 No 3. Jul. 2005), s. 216-332.

Hill, Robert, *‘As a man I exist; as a woman I live’: Heterosexual Transvestism and the Contours of Gender and Sexuality in Postwar America* (Diss., The University of Michigan, 2007).

Robert Hill, ”’We share a sacred secret’: Gender, domesticity and containment in ‘Transvestia’s histories’ and letters from crossdressers and their wives”, *Journal of Social History*, vol. 44 nr. 3, 2011, s. 729-750.

Hjärnfonden, ”Vad är schizofreni”, *Hjärnfonden*, 2022-11-18, <https://www.hjarnfonden.se/om-hjarnan/diagnoser/schizofreni/> (Hämtad 2023-04-22).

Jahn, Jack, *Könsumgänge annorlunda: Betydelsefulla sexuella spörsmål ges här en populärvetenskaplig förklaring* (Stockholm: Hson, 1964).

Keegan, Caél M, ”Transgender Studies, or How to Do Things with Trans*”, i Siobhan B. Somerville (red.), *The Cambridge Companion to Queer Studies* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020).

Kulick, Don (red.), *Queersverige* (Stockholm: Natur och Kultur, 2005).

Lennerhed, Lena, ”En sexliberal debattbomb. Kommentar till text om sexuella minoriteter”, i Arnberg, Klara, Laskar, Pia & Sundevall, Fia (red.), *Sexualpolitiska nyckeltexter* (Stockholm: Leopard Förlag, 2015), s. 414–420.

Lena Lennerhed, *Frihet att njuta: Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet* (Diss., Stockholms universitet, 1994).

Magnusson, Miriam, ”Sveriges främsta experter berättar: Så går det till att byta kön”, *Göteborgs-Tidningen*, 1970-03-08, s. 2.

Meyerowitz, Joanne, *How Sex Changed – A history of transsexuality in the United States* (Cambridge: Harvard University Press, 2004).

Nielsen, Mika, ”Klubb Transvestia söker medlemmar”, *Ottar*, nr 4 2010, s. 32–35.

Norrhem, Svante, Rydström, Jens och Markusson Winkvist, Hanna, *Undantagsmänniskor: En svensk hbtq-historia med utblickar i världen* (Lund: Studentlitteratur, 2015).

Reay, Barry, *Trans America – A Counter History* (Cambridge: Polity Press, 2020).

RFSL Ungdom, ”Könsdysforiutredning steg för steg”, *Transformering* (2022), <https://transformering.se/vardhalsa/transvard/konsdysforiutredning> (Hämtad 2023-04-20).

Rodell, Magnus, ”Att skapa historiska sammanhang: Exemplet Thomas Mores *Utopia*”, i Bergwik, Staffan, Holmberg, Linn & Dirke, Karin (red.), *Konsten att kontextualisera* (Stockholm: Stockholm University Press, 2022),

Rydström, Jens. *Kvinnor, män och alla Andra: En svensk genushistoria*, andra upplagan (Lund: Studentlitteratur, 2021).

Sandström, Glenn, *Ready, Willing and Able. The Divorce Transition in Sweden 1915–1974* (Diss., Umeå Universitet, 2012).

SOU 1968:28, *Intersexuellas könstillhörighet: Förslag till lag om fastställande av könstillhörighet i vissa fall*.

Strömngren, Erik, *Psykiatri*, tionde upplagan (Köpenhamn: Scandinavian University Books, 1969).

Svenska dagstidningar. Uppslagsord: Transvestism, transvestit, transsexualism, transsexualitet, transsexuell. <https://tidningar.kb.se/> (Hämtad 2023-03-18).

Sveriges Radio, "Transvestiter och fetischister inte sjuka", *Sveriges Radio* (2008-11-17), <https://sverigesradio.se/artikel/2446854> (Hämtad 2023-05-03).

Ullerstam, Lars, *De erotiska minoriteterna* (Stockholm: Zindermans förlag, 1964).

Wasniowski, Andréaz, *Den korrekta avvikelser: Vetenskapsanvändning, normalitetssträvan och exkluderande praktiker hos RFSL, 1950-1970* (Diss. Umeå Universitet 2007).

Wickman, Torgny (reg.) och Ivarson, Inge (prod.), *Mera ur kärlekens språk*, Swedish Filmproduction Investment AB, 1970, <https://www.cultpix.com/movie/mera-ur-karlekens-sprak/72> (Strömmad 2023-03-15).

Wålinder, Jan, *Transsexualism: a study of forty-three cases* (Diss., Göteborgs universitet, 1967).

Illustrationer

Bilderna från Eva-Lisa Bengtsons efterlämnade papper har hämtats från tidigare publiceringar och anonymiserats för denna uppsats.

1: Feminforms logotyp (okänd formgivare), från *Feminform* nr 7 feb 1968. Från Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, Riksarkivet i Göteborg.

2: Fest hos Eva-Lisas frisör Madame Lou-Lou, 1964. Från Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, Riksarkivet i Göteborg. Tidigare publicerad av SAQMI (The Swedish Archive for Queer Moving Images) (Anna Linder och Malin Holgersson (prod.), "Sam Hultin om queerpionjären Eva-Lisa Bengtson – del 1", *SAQMI Play*, 2021-02-20, <https://saqmi.se/play/sam-hultin-om-queerpionjaren-eva-lisa-bengtson-del-1/> (Hämtad 2023-05-21).

3: Fest i Spegelsalen, 1965. Från Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, Riksarkivet i Göteborg. Tidigare publicerad av *Kontext Press* (Sam Hultin, "Transvestia – Sveriges första klubb för transpersoner", *Kontext Press*, 2021-12-14, <https://www.kontextpress.se/konsregimen/transvestia-sveriges-forsta-klubb-for-transpersoner/> (Hämtad 2023-05-21).

4: Fest i Spegelsalen, okänt datum. Från Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, Riksarkivet i Göteborg. Tidigare publicerad av *Kontext Press* (Sam Hultin, "Transvestia – Sveriges första klubb för transpersoner", *Kontext Press*, 2021-12-14, <https://www.kontextpress.se/konsregimen/transvestia-sveriges-forsta-klubb-for-transpersoner/> (Hämtad 2023-05-21).

5: Den amerikanska tidskriften *Transvestia*, nr 12 1961. Från Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, Riksarkivet i Göteborg. Tidigare publicerad av SAQMI (The Swedish Archive for Queer Moving Images) (Anna Linder och Malin Holgersson (prod.), ”Sam Hultin om queerpionjären Eva-Lisa Bengtson – del 1”, *SAQMI Play*, 2021-02-20, <https://saqmi.se/play/sam-hultin-om-queerpionjaren-eva-lisa-bengtson-del-1/> (Hämtad 2023-05-21).

6: Uppklädd för fest, okänt datum. Från Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, Riksarkivet i Göteborg. Tidigare publicerad av SAQMI (The Swedish Archive for Queer Moving Images) (Anna Linder och Malin Holgersson (prod.), ”Sam Hultin om queerpionjären Eva-Lisa Bengtson – del 1”, *SAQMI Play*, 2021-02-20, <https://saqmi.se/play/sam-hultin-om-queerpionjaren-eva-lisa-bengtson-del-1/> (Hämtad 2023-05-21).

7: Fest i Spegelsalen, 1965. Från Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, Riksarkivet i Göteborg. Tidigare publicerad av SAQMI (The Swedish Archive for Queer Moving Images) (Anna Linder och Malin Holgersson (prod.), ”Sam Hultin om queerpionjären Eva-Lisa Bengtson – del 1”, *SAQMI Play*, 2021-02-20, <https://saqmi.se/play/sam-hultin-om-queerpionjaren-eva-lisa-bengtson-del-1/> (Hämtad 2023-05-21).

8: En kvinnoframställare anländer till festen, 1966. Från Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, Riksarkivet i Göteborg. Tidigare publicerad av *Kontext Press* (Sam Hultin, ”Transvestia – Sveriges första klubb för transpersoner”, *Kontext Press*, 2021-12-14, <https://www.kontextpress.se/konsregimen/transvestia-sveriges-forsta-klubb-for-transpersoner/> (Hämtad 2023-05-21).

9: Dans, 1968. Från Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, Riksarkivet i Göteborg. Tidigare publicerad av *Kontext Press* (Sam Hultin, ”Transvestia – Sveriges första klubb för transpersoner”, *Kontext Press*, 2021-12-14, <https://www.kontextpress.se/konsregimen/transvestia-sveriges-forsta-klubb-for-transpersoner/> (Hämtad 2023-05-21).

10: Festen går mot sitt slut, 1968. Från Eva-Lisa Bengtsons samling, QRAB, Riksarkivet i Göteborg. Tidigare publicerad av *Kontext Press* (Sam Hultin, ”Transvestia – Sveriges första klubb för transpersoner”, *Kontext Press*, 2021-12-14, <https://www.kontextpress.se/konsregimen/transvestia-sveriges-forsta-klubb-for-transpersoner/> (Hämtad 2023-05-21).

Övriga hänvisningar

Sam Hultin om sitt konstprojekt *Eva-Lisas monument*: <https://www.samhultin.com/eva-lisa-monument?lang=sv> (Hämtad 2023-02-12).

Fotograf Christer Strömholms hemsida: <https://stromholm.com> (Hämtad 2023-03-16).